Рік VI. Р. 1897 кн. I. Том XV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VI Jahrgang. 1897, I B. Band XV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Самуіл Казимир Кушевич,

райця львівський і його записна книжка.

Написав С. Томашівський.

I.

В бібліотеці львівського Оссолінеума єсть під Nr. 2346 кодекс рукописний, оправний перґаміном, 217 листків густо записаних, in folio. Письмо і оправа походить з віку XVII. На задній стороні книжки витиснений зверху герб міста Львова. На передовім листку з гори написано: Praca S. Kazimirza Kuszewicza, rayce lwowskiego. Єсть се одна з тих книжок, які в тих часах подибуємо у кождого майже осьвіченїйшого міщанина львівського. Було се щось в роді памятника, де властитель записував усї важнїйші події свого часу, втягав копії публичних документів, листів, пробував сил своїх в науці і літературі красній, нотував свої приватні інтереси. Такі книжки записували й найвиднїйші тодїшні люди, як Зїморович, Аленбек і ин., як також подібний памятник полишив по собі й лихвяр-крамар Кунащак[1]).

Був се неначе домовий архив, що зберігав ся поколїнями в родині. Дуже важна часть материялів історичних до XVII в. походить власне з таких записків. Такий кодекс полишив по собі й Самуіл Кушевич.[2]) Але се чоловік з висшою, як тоді, осьвітою, проте збірник сей не єсть конґломератом різнородного материялу, але виключно тільки исторично-лїтературного і дає нам образ чоловіка осьвіченого,

---

Ся розвідка була читана на історичнім семинарі Впов. Проф. М Грушевського у Львівськім унїверситетї і йому тут належить ся подяка за всї ради і вказівки, що ними при писаню користував ся.

[1]) За сього диви В. Лозїньского Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie XVI i XVII w. Львів 1892 ст. 354—371.

[2]) Богато в сїм рукописї недокінченого, урваного, мабуть сей рукопис був більше книжкою бруліонною, звідки переписувалось порядком до иньшої. На якийсь иньший збірник К-ча вказує нотка на ст. 94: etc. vide in Rubro libro meo.

добре знайомого з літературою клясичною (розуміесь, виключно римською) і польською, яких людей в половині XVII в. ще не бракувало у Львові.

Материял згаданого рукопису належить до самої тільки середини того віку, а се від р. 1648 до 1657[1]), саме до часу в Галицькій Руси найважнійшого (за польского пановання), серед прояв житя й стремлінь мас народних до поступу й волї супротив страшного гнету суспільного. На нашу отже думку, інтересно буде познайомитись близше з особою Кушевича, чоловіка, що належав до противної сторони, польского стану міщанського, до сторони, яка в части правила Русинами, в самому центрі Галицької Руси. Його дїяльність буде нас близше дотикати, а його погляти дадуть нам образ сьвітогляду полїтичного, национального і суспільного тогочасного патриция львівського. Ми тут не будемо близше займати ся і критично розбирати материяли, які полишив Кушевич, так як весь материял послужить нам до просторійшої студиї над подїями з пол. XVII в. Нашою задачею есть на підставі сього материялу подати характеристику тодїшнього міщанина львівського, з образом полїтичним і суспільним.

Заким одначе станемо близше характеризувати Кушевича, мусимо попереду в кількох словах представити той підклад, на якім виступае він, а се стан тодїшнїй Львова і його відносини. Инакше зістало ся би богато дечого незрозумілого в характеристиці Кушевича.

Львів стрічае бурні подїї козацькі вже в своїм упадку що до сили житя і значіня свого міщаньства, якого розцьвіт найбільший в XV і XVI в. На сей упадок зложили ся різні причини, які обіймити і представити треба-б окремої і то просторої студиї, тож ми обмежимось найважнійшими.

Значіне і зріст міст взагалї, так само й польських, до XVIII в. залежали головно від розвитку торговлї і промислу, що було монополем міським. Від стану сих двох галузий зарібку, умов територияльних і відносин полїтичних залежить сила і значіне міст. До того зачислити треба й відносини внутрішнї. Як отже з тих поглядів виглядае Львів в половинї XVII в.?

Ґарантиею розвитку торговлї і промислу, а за тим і добробуту міщаньства есть городська самоуправа. Без автономії, без іммуні-

[1]) Більша часть рукопису писана по р. 1657, бо вже на стор. 125 написана істория походу Ракочия на Польщу.

тетів неможливий був більший зріст міста серед феудального і чистошляхотського устрою державного. Такою ґарантиєю для міст в Польщи було право маґдебурське, скажемо ліпше — мало бути, бо повною запорукою городської самоуправи, розвитку торговельного і промислового не було воно, в кождому разї для міст руських. „Воно здержало тільки упадок міст і відвернуло цїлковите знищенє (що все грозило містам при переходї з устрою громадського в феодальний і шляхотсько становий), але не було в силї дати їм жизнености і основ для дальшого розвитку".[1]) Не так в самім надаваню права німецького добачати належить причини упадку міст (в кождім разї до Львова примінити сього не можна), як радше в тій обставинї, що право се було надаване з ограниченями, які застерігали більший або меньший вплив замку на відносини міські. Додаймо ще, що маґдебурське право зросло на чужім ґрунтї, при иньших обставинах житя і в доволї далекім часї, не могло проте освоїти ся на иньшій землї і піднести її.

Вплив старости дав себе також відчути і в Львові. Староста систематично стараєть ся входити в права маґістрату і робити його від себе залежним. Не кажемо про обовязки міщан замкови яко кріпости; ми й окрім того бачимо підвластність в богатьох разах міщан старостї. Як знаємо вибір бурмістрів відбував ся при участи старости. Він мав також нагляд над дїяльностю ради міської і взагалї контролю над адмінїстрациєю. До того всяким способами хотїв він впливати також на вибір райцїв, як се бачимо з процесу маґістрату зі старостою львівським Гербуртом в р. 1578[2]), не кажучи про давнїйші змаганя.[3]) Той сам староста против привілєїв мійських дозволяв ремісникам осїдати на підзамчу, заводив пропінацию, торги і склади товарів, пасовиск заборонив і т. и.[4]) В таких разах міщани мусїли відносити ся до короля, що знов вимагало великих коштів, відповідних людий, а що найбільше довжезної проволоки. В низшій інстанциї справ таких полагодити не можна було, бо тут доживотний староста був би разом суднєю і стороною. Подібно всякі справи процесові, де візванний був шляхтич, опинювались перед королем, коли тільки староста до справи приступити не хотїв, що дуже часто

---

[1]) В. Антонович, Изслѣдованіе о городахъ юго-западнаго края. Монографіи 1885 т. I. ст. 165.

[2]) Зубрицький Krónika miasta Lwowa 204, 210.

[3]) Приміром змаганє старости і шляхти з р. 1575 віддати апеляцию від суду маґістр. в часї interregnum судови земському.

[4]) Зубрицький op. c. 210.

трафлялось. Від статуту торунського 1519 р. візваний міщанин ставав перед судом старости, а шляхтич, хоча-б найбільшого злочину допустив ся в місті, без участи старости не міг бути суджений. А таких ґвалтів публичних зі сторони шляхти було не-міра, майже кождий рік має ту рубрику. Р. 1620 староста Мнїшек займав ся простим розбоєм купцїв львівських за помогою віцестарости і бурґрафа[1]). Задирок старости з містом з причини поборів податкових, цлових, вмішувань в справи маґістратські читаємо дуже богато в хронїцї львівский майже під кождим роком.

Коли право нїмецьке не давало певної запоруки повної самоуправи і розвитку в тім напрямі, то й торговля і промисл не могли в нїм найти сильної підпори. Не станемо одначе тут переповідати всїх загальних причин упадку торговлї міст[2]). Обмежимо ся тільки деякими, що специяльно дотичать Львова. Найважнїйшою уважати-б треба положенє ґеоґрафічне і характер граничної твердинї, що вічно виставлена на тревоги, контрибуциї, напади і облоги[3]). Тут зачислити належить не тільки контрибуциї і облоги ворожих військ, але також і своїх, як облога Стаднїцкого з р. 1606[4]) і переходи військ польських. Сих останнїх міщани львівські не инакше виглядали як самих Татарів[5]). Без сумнїву, що всї перешкоди торговельні давали себе відчувати Львову тяжше, як иньшим більшим містам польським, а се тому, що Львів лежав далеко від центра державного. Згадаємо ще хаос і гнет цловий і той лїнивий та коштовний перевід судовий справедливости. Міщани львівські були, що правда, свобідні від цла, але заким товар став власностю львівського купця, мусїв переходити страшні здирства цлові, так що на місце приходив два рази дорожший. Не було норми в означеню цлових стаций, не було норми в тарифі, не було способу против несумлїнности тих, що право цлове в полїтє брали[6]). При тім супротив повної свободи від цла шляхти для вивозу і привозу (1496), торговля і промисл міський тяжку мав конкуренцию.

Довгота і коштовність судівництва, одна з дальших причин упадку торговельного, пригнїтала також, як сказано, і Львів. Про-

[1]) Ibidem 253.

[2]) Означати міри, ваги і цїни з часом став не маґістрат а замок. Р. 1507, 1538 дозволено заграничній торговлї робити конкуренцию в краю, а се реформациєю права склади, що дозволяла дрібну продаж заграничним купцям. Р. 1565 заборонено краєвим купцям вивозити товари за границю.

[3]) Лозїнський op. cit. стор. 56.

[4]) Зубрицький op. cit. 233.

[5]) Зубрицький під р. 1613.

[6]) Про факти такі диви Лозїнський Patrycyat 57, 58.

цеси вели ся десятками літ, а кошта їх дуже богато часом переходили вартість предмету спорного[1]).

Орґанізация міського уряду у Львові від половини XVI в. не допускала всїх горожан до управи містом, а стала аристократичною. Райцї були доживотні, а коли з них хто помер або уступив, самі доповнювали себе, без волї громади. Очевидно міщаньство не хотїло на се згодити ся і протестувало против сього. До того розклад і висота податків залежали виключно від волї „панів". Вже в р. 1576 цехи львівські заносять скаргу королеви на райців, де описують сумний стан адмінїстрациї міської і гнету міщан[2]). Всї конзулї, кажеть ся там, собі рідня: один брат — райця, другий — лавник. Бурмістром Вольф Шольц, один його син війтом, иньші сини лавниками, зяті райцями, решту урядів занимають женихи доньок[3]). Такий розріз був межи міщанами[4]), а щож доперва було межи міщанами а передміщанами. Тут була майже станова різниця і передміщани неначе-б то піддані міщан, чи там райців[5]).

До такого неладу внутрішнього додамо єще відносини народово-релїґійні. Нетерпимість релїґійна розбивала мешканців Львова на ворожі табори: Католиків, Русинів і Вірмен, а боротьба межи ними від часу приходу єзуїтів заострила ся (1591).

Не можемо поминути ще одної сторони лихолїтя львівського, а се Жидів. Малу-помалу Жиди, хоча нїби-то обмежені в правах, одначе на основі незвичайно користних привілеїв з р. 1264 і 1368 беруть в свої руки торговлю і ремесло, витискають християн, що з ними конкуренциї здержати не годні. „Не має нї торговлї, не має ремесла і способу до житя — кличуть міщани в протестациї з р. 1643 — яким би жиди не занимали ся".[6]) І починають ся ледви не-що-річно протестациї до короля, звістно, без жадного фактичного успіху.

Більше дрібних сучасних характерних фактів наведемо низше.

Як бачимо, серед таких обставин торговля розвивати ся не могла. Львів має з погляду торговельного велике значінє тільки

[1]) Ibidem 59, 60.

[2]) Див. Зубрицький op. cit. 199, 200. Лозїнський op. cit. 61, 62.

[3]) Король не вдоволяв бажань міщан вибирати самим райців, запровадив одначе институцию т. зв. Czterdziestu mężów з свобідного вибору для контролї райців. Відносини одначе тим не змінили ся: Боротьба ведеть ся далї.

[4]) Характерний образок відносин конзулів до простого міщаньства поданий у Лозїнського Patrycyat-ї ст. 62—65.

[5]) Зубрицький Кронїка Львова 235—236.

[6]) Лозїнський op. cit. 193.

до упадку Царгороду. Від коли Турки стали погрозою східної Европи, від тодї упадає торговля і не було, як бачили ми, нїчого, щоб дало підпору і сильну основу дальшому розвиткови. Для доповненя образу згадаємо ще за вічні огнї і зарази, які були постійним нещастєм мешканцїв львівських. Остання повставала головно задля торговельного характеру міста, де з далеких країв збирали ся купцї і — річ природна — заносили усякі (найбільше східні) заразливі хороби.

Зі всього висше сказаного не можна думати, що половина XVII в. не має вже нї слїду давної величини і давного значіня. Львів ще визначав ся і силою і рухом торговельним[1]) і осьвітою своїх міщан. Орґанїзация міська, яко відрубного стану, хоча з хибами, була доволї ще міцна, почуте єдности громадської було получене з почуванєм загально-патріотичним. Се власне ті фактори, які поставили Львів супротив Хмельницького, що було по правдї, як замічає Кушевич, pulus contra elephantum.

Війна козацька під Хмельницьким була може найтяжшим тараном, що поховав славу Львова, а був тим тяжшим, що наглим, несподїваним. Облога турецька з р. 1672, додамо, довершила дїла.

В такій суспільности жиє і дїлає Самійло Кушевич.

Для характеристики сеї особи ми не вживати мемо майже зовсїм иньшого материялу, як тільки того, який сам Кушевич полишив по собі, переважно в згаданім рукописї. Одначе лишень кілька дат можемо навести з його житя. З того таки рукопису видно, що учив ся в колеґії Любранських[2]). Р. 1642 видає він, як професор діялектики в колеґії новодворській, посмертний панеґірик канцлєру Жадзику (Debitum pietatis sen laus posthuma I. Zadzik).[3]) Р. 1644 бачимо його в Італії[4]), може на дальших студиях. Рік пізнїйше видає він в Ґданьску працю історичну п. з. Narratio legationis Zbaravianae[5]). Опісля вступає в службу маґістрату львівського[6]) і вже

[1]) Навіть в час найгорячійшої борби з козаками купцї львівські переходили своїм шляхом торговельним, що вів над Чорне море і до Царгороду: Potwierdzają i nasi kupcy, ktorzy w tych dniach z Turek przyiachawszy o wielkim sporządzeniu tatarskim powiadaią (Рук. Кушевича с. 22).

[2]) Quod (о смерти короля) ex literis Alberti Krzycki mei quondam in collegio Lubransciano condiscipuli . . . accepi. Рук. К. ст. 101, пор. ст. 52.

[3]) S. Przyłęcki Ukrainne Sprawy ст. VIII.

[4]) Ів. Nr. 2346 ст. 57—66.

[5]) Wiszniewski Historya literatury polskiej t. VIII str. 13.

[6]) З висказу К-ча на ст. 52: posłano p. Buczynskiego, quondam discipula moiego in Collegio Lubransciano posnaniensi do hana z listem, не можна висновувати, що К-ич був в згаданій коллеґії учителем, се могло значити, що К-ич був „директором" се-б то інструктором Бучинського.

1 серпня 1648 р. „дістає перо радецьке“, се-б то стає писарем радецьким[1]). В тім самім часї єсть він членом суду каптурового[2]). Будучи писарем бере участь в посольстві до Хмельницького. Коли став лавником, з рукопису близше незвістно. В тім урядї послує до Хмельницького в р. 1655. Рік опісля стає райцею[3]). Богатий, бачить ся, не був; був жонатий і мав дїти. Вмер р. 1672.

Час, про який тут мова, єсть часом упадку науки і лїтератури в Польщі. Затим і Кушевича мусимо судити мірою сучасною. Як бачимо мав спромогу осьвічуватись і певно належав до найвиднїйших сучасних учених. Єсть він доктором фільософії і обоїх прав, а сї ступінї академічні здобув собі, як видно з його доброї знайомости Італії і її відносин, мабуть на одному з італійських унїверситетів. Знайомість його з лїтературою римською показуєть ся не тільки з гарної мови латинської але й цитатів з авторів клясичних, якими переповнює свої письма. Обзнакомлений широко з всесьвітною істориєю, на тому пунктї дуже легко ориєнтуєть ся. Що хвиля при нагодї опису подій козацької війни наводить приміри з історії римської, польської, італійської, нїмецької, французької і т. и. Не значить ще се, аби Кушевич був критично знайомий з історнєю, бо противні приклади побачимо опісля. З фільософії знає (в кождому разї бачимо) тільки те, що написав Ціцерон і Сенека. Апарат його науковий видно вповнї з письма до Станїслава Брудзїньского (147). Се письмо сухого змісту на теми: quales principum filiis magistri adhibendi, quibus studiis principem potissimum deditum esse opporteat, зложене з самих цитатів латинських старинних і християнських. Тут мусимо згадати ще про одну сторону К ча, а се релїґійність. Він глубоко релїґійний, але не до пересади, твердий католик, але не фанатик. Тим то й відріжняєть ся від сучасників, що так сильно підпали (особливо у Львові) впливам духовенства.

II.

Яко урядник маґістратський, специяльно-ж писар, мав Кушевич дуже добрі інформациї про сучасні подїї, бо маґістрат був осередком житя публичного. Се тим більшої віродостойности надає його звісткам. Вже як був писарем, мав славу чоловіка розумного і статочного. За-для того, коли прийшло вибирати послів до Хмельницького підчас

[1]) Рпс ст. 13.

[2]) Ibibem 13. Міщанин член суду каптурового — річ не звичайна, що сьвідчить про його поважанє і значінє.

[3]) Зубрицький Хронїка Львова 378.

першої облоги для пертрактаций угодових, Кушевич був також висланий з делеґатами[1]).

Послуючи звертав всюди увагу на відносини межикозацькі, входив в зносини з полковниками козацькими, а з Виговським зістав навіть в приязних зносинах (може був з ним знайомий і перед тим), а се навіть так, що підчас другої облоги Виговський полишив йому свій годинник дати у Львові до направи, а два роки пізнїйше просить його в листї відослати йому годинничок якимсь „паном Теодозиєм", що в невідомих справах послував від війська козацького. Взагалї переговори Виговського зі Львовом відбувались через маґістрат або через Кушевича.

З тих близьких відносин до сучасних найважнїщих подій чи то за урядованя маґістратського чи за посольства, повстали його листи, числом 23, в яких представляєть ся нам перебіг першого року повстаня козацького, що його автор, та скажемо, бачив з гори львівської. Сї листи писані до якоїсь особи йому близької в Варшаві, своєї мабуть по жінцї. Не був се одначе міщанин, бо обертав ся коло двора королївського. Йому дає Кушевич ради і просить інформаций, що належали до тодїшнього сойму[2]). Один лише з тих листів (четвертий) писаний до маґістрату вильненського. Усї писані під сьвіжим вражінєм подій, подаючи найновійші звістки. Тому то в них сам автор, його погляди на відносини сучасні найлїпше характеризують ся, бо важність і інтерес тих подій змушують автора до обсервациї і критики. В них малюєть ся образ Львова зі всїма своїми емоциями, небезпечностями і нещастями від початку аж до утихомиреня бурі на час і то в постепеннім розвою, від легковаженя руху козацького аж до тяжкого стону облоги.

Саме повстанє було загалови несподїване і нїхто таких розмірів не сподївав ся. Приходять з України звістки, що якийсь Хмельницький зібрав козаків, щоб доходити якоїсь там свободи козацької і просить

---

[1]) Зубрицький в Хронїцї Львова каже (ст. 303), що Кушевич межи послами не міг бути, бо був ще за молодий, а се на підставі реляциї бурмістра Ґрозваєра про се посольство. Одначе згадана реляция не походить від Ґрозваєра (може бути, що він її публікував), але таки від самого Кушевича, як про се сьвідчить 18 лист Кушевича в нашім рукописї. Тут же межи послами бачимо й Кушевича. Реляция у Зубрицького дуже не повна, з пропусками, а против авторства Ґрозваєра промовляє вже й сама форма реляциї, де оповідаєть ся в першій особі, від автора, а Ґрозваєр участи в посольстві не брав. Зрештою за Кушевичом промовляють ще иньші жерела, як Юзефовіч і ин.

[2]) На ст. 28 просить поміщеня для послів львівських на час елекциї, а на ст. 13 поданя докладного справозданя зі сойму конвокацийного.

Татарів на підмогу. Се певно звичайна ребелїя, що, дасть-біг, потопче сила воєводів[1]).

Але далї доходять вісти про жовтоводську битву. Чути, що селяне на Українї ворушать ся: „стала велика і небезпечна хуртовина с поводу поганця якогось Кривоноса, що збунтував усю чернь українську“ (ст. 9), а Богдан іде з великою силою на польське військо. Зараз починаєть ся неначе-б то якийсь шум на Галицькій Руси. Селяне починають підносити голови і скоса дивитись на панів. In armis stanęło skonfederowane chłopstwo (24). „Переїздити небезпечно задля ватаг хлопських по дорогах“ (25). Попи десь їздять, радять по монастирях — щось ворожого задумують. Шляхта стягаєть ся до Львова, одні щоб взяти участь в походї на Хмельницького війська, що збиралось під Глинянами, иньші, щоб серед мурів хоронити добуток, жінок і дїтей. Усе те на міщан кидає великий страх. Готовлять ся до оборони. Panie Boze bądz z nami! кличе Кушевич. „Армат, пороху, провянтів і иньших засобів воєнних ad necessitatem з ласки божої доволї маємо“, додає в потїху. Але тут знов біда. У Львові, в самій хатї, єсть ворог, що ще не підіймив руки, але вірою і почуванями ребелїзантам близький. Confusionem et occultas a graeca religione insidias obawiamy się. „То певна річ, що люде віри грецької з охотою виглядають ворога“, кінчить автор перший лист (с. 1). На иньшому місцї каже: Nie masz o tem zadney wątpliwosci, ze inter graecanici ritus cultores nulla fides pietasque viri: od nich pewnie zguba nasza nadchodzi (ст. 33).

Підозрівають отже в Русинах зраду. Ми приглянемось близше тому підозріню. Певно, коли-б Русини зраду рішучу задумували, то тодї-б тяжка година чекала Львів. Бар було місто сильне, а одначе зрадою такою упало. Одначе межи міщанами львівськими рішучости не було в тім напрямі. Почуваня і бажаня тодїшних Русинів у Львові були поділені межи сьвященьством і міщаньством. Як скрізь тодї на Руси, так і у Львові, осередку житя релїгійного галицьких Русинів, попівство було прихильне повстаню, бажаючи за всяку цїну боронити віри православної против католицизма і унії. Тут то й був сей елемент национальний, який добачаємо межи причинами повстаня. Але сей рух попівський, так скажемо, мав се спільне з рухом козацьким, яко рухом одного стану, що й він зрушив простий нарід тільки для своєї цїли, яко просте средство, не оглядаючись на наслїдки

---

[1]) Mamy niewątpliwą nadzieię, ze tych rebellizantow Rzeczypospolitey wkrotce in triumpho ad stuporem orbis ducemus.. ibid. ст. 6.

його. Так і у Львові попівство мало свою ціль і сам владика був підозрілий[1]).

Міщаньство же руське, будучи під впливом духовенства і Ставропиґії, водилось такими самими почуванями реліґійними і национальними (хоча сї останнї треба дуже тїсно модифікувати). Одначе мало воно й иньші інтереси, що як раз противились симпатиям козацьким. Се були інтереси міщаньства, яко стану, що не мав нїчого спільного нї з козацтвом нї з селяньством. Воно мусїло конечно добачати социяльний характер повстаня. З тої то причини Русини львівські не могли рішити, що властво супротив Хмельницького робити мають.

Иньша річ передміщани. Сї не відрізняли ся дуже богато від селян, се й супротив богатшого і управілейованого міщаньства могло велїти їм симпатизувати з новим рухом, як показало ся підчас облоги. „Воду відтято, поперетинавши рури, що показали деякі люде віри грецької, які були продали ся з передмістя краківського козакам“ (36).

Закидує також Кушевич загалови Русинів ненависть национальну: „Зрадники міщани гологірські одного з помежи себе до Хмельницького виправили з листом; в нїм просять і бажають, аби їм против тираньства Поляків дав помогу чим скорійше, обіцюючи йому помочи“.[2])

Очевидно вісти военні вносили межи Русинів неспокій. З одної сторони бачили ненавистних собі Поляків з Єзуїтами, з другої-ж

---

[1]) За попівство специяльно звісток у Кушевича не найдемо богато. Ось дві з них, які самі за себе кажуть:

а) I to wspomniec potrzeba, ze pod ten czas pop z Krechowa do Chmielnickiego przyiachawszy, onemu od Krzechowian list oddał z krzyzykiem drewnianym in praesentia nostra, zaciągaiąc y zapraszaiąc onego do Krzechowa. Krzyzyk pocałowawszy Chmielnicki, onego przy nas czytac nie chciał, popa połąiawszy, ze in tali materia tak nieostrozn'e postępował. (38).

б) Vigesima Augusti przywiez'ono do Lwowa czernca od Buska, ktoremu Kozacy oczy wyłupili, ręce poobcinali, y wiele ran inszych, lubo schismatyk iest, okrutnie pozadawali y do Lwowa na despekt odesłali. Przyczyna takowego okrucienstwa była, ze kilka razy pewne listy X. Wiszniowieckiemu odnosił y wiernie słuzył; w czym od Rusi tamteczney był odniesiony do Kozakow y oskarzony (50, 51). З того епізоду бачимо, що й межи попівством не було однодушности, були одиниці, що як раз иньшому богови служили нїж повисше згаданий піп з Крехова. Річ природна, що була якась часть невтральна.

[2]) ... aby im contra tyrannidem Polakow (patrz Wc impiam vocem!) chciał subvenire nieomieszkanie obiecuiąc suppedimenta bello (33). Jusz po wsiach y po drogach bardzo niebezpieczno dla buntow wszystkiei Rusi, ktora implacabili odio contre Catholicos et Polonos będąc, iadących y ydących zabiia y okrutnie morduie... (24).

сторони чули страшні річи про ворохобників, убийства і пожежі — так були межи молотом а ковалом. Тому то почали збирати ся по закутках, обговорюючи своє положенє. „Вже в нас - - пише в дальших листах Кушевич — конспірациї показують ся, вже „гультайства“ в ночи богато приїздить і від'їздить, вже відбувають ся різні збори, то по церквам, то по кутам і долинам передміським. Jusz nam Rus obsequium wypowiada“ (24). Поляки боять ся їх і старають ся утихомирити Русинів, не задля лїбералїзму якогось питомого, як думає Лозїнський, але таки „страха ради“. Приводять їх на ратуш, питають, заприсягають — Русини виправдують ся, що збирали ся на наради, бо боять ся[1]). В сїм оправданю було богато правди.

Та все таки Поляки не мали до них довіря і підчас першої облоги оборону вежі руської церкви поручено Жидам (261).

Серед таких відносин міських приходять вісти, скоро одна по однїй, одна страшнїйша від одної. Львів готовить ся до оборони, знає, що о його мури сила козацька опреть ся, видячи безрадність в верховних сферах Річи Посполитої. При нагодї звістки за трьох реґіментарів, робить увагу Кушевич: zeby ten triumuiratus miał bydz in rem nostram, ieszcze conuinci non possum. У старих Римлян — каже — було, що в таких небезпечних часах диктатора вибирали, а не, як тут, роздїлювали власть. І далї наводячи новий італїйський примір диктаторства, переповідає автор подїї історичні польські, де власне незгодою вождів нещастя лучали ся.

Коли почув, що пани не мають їхати на елекцию, заким не скінчать з козаками, пише приятелеви: Owo zgoła wypełnia się nostra ambitione, co kiedys Kochanowski napisał: Nową przypowiesc Polak sobie kupi, ze y przed szkodą y po szkodzie głupi!

В дальших подїях розбита шляхта усьо здала, як то кажуть, на волю божу. Міщани тяжко відчувають своє теперішне положенє. „Наші лїниво поступають — каже К. — незгода велика межи панами (proceres) і заздрість. Про нас ніхто не думає, яким би способом дати нам поратунок“. Тепер вони, забуті міщани, мають ратувати Річ Посполиту: „Вже-ж то дарма, тут треба побороти або умерти, коли за нас так мало дбає Р. П. Дасть ся се їм в тямку після нашої згуби! пізнають вороги міст (се-б то шляхта̀), як то міст

---

[1]) Mysmy Rus naszą — подає радісну вість Кушевич — ogłaskali bonis et mitibus verbis, ktorzy iureiurando oswiadczyli, ze de perfidia nie myslą, schadzki swoie in terrorem składaiąc.

хоронити треба" [1]). Заразом додає з гіркою іронією: „Сесї, що то нас горячо на сеймиках і сеймах заступали, нехай тепер прийдуть і заступлять нас" (25). В листї ж до батька пише, довідавши ся, що в Кракові за поміч Львову зовсїм не думають: „Нехай Пан Біг платить Річи Посполитій, що її недбалістю не обіймлене число душ християнських іде в неволю поганську, не згадуючи за тих, що жорстоко на кождім місци убивані" [2]).

Серед таких обставин і в таких думках вичікував Львів остаточного кінця. Битва під Пилявцями оправдала слова Кушевича вповні. Львів переймає оборону на себе, громадить недобитків. Одначе слаба віра в успіхи. „Полонне, місце з натури дуже оборонне, коли штурмів не здержало, то і ми певно не видержимо" (17). „Згинули ми вже зовсїм і надії нїякої в начальниках королївства (principibus regni) не маємо, коли нас чудесним способом саме провидїнє боже не виратує" (31). Втїкачі розказують, прийшовши до Львова, що ворог ось-ось зближаєть ся і остання згуба висить: „Страх на всїх горожан і тревога велика зійшла, яких описати годї і нїхто не повірить, хто в подібних випадках не бував. Міщани навали, а жінки утїкали з міста серед великої тревоги і натиску в брамі". (31). Кушевич пригадує собі, з якою то помпою, з якою певністю побіди і гордістю виходило військо польське з під Глинян і з яким довірєм провожали його міщани — а як тепер витали: „Приїхав потім п. підчаший коронний, на якого ми жалібно і з плачем ревним дивили ся, пригадуючи собі ті оплески і радісні оклики наші, якими на від'їздї його до табору провожали" (31) [3]).

Надія ще вступила в міщан, коли приїхав Ярема Вишневецький, надїяли ся, що він перейме на себе оборону міста. Зброять недобитків, дають гроші, жінки перла складають, на се, щоб Вишневецький, виссавши місто майже до останньої каплї, полишив його майже безборонне [4]). „Вже-ж то відомо по цїлій Коронї, як пани реґіментарі війська коронного, з'їхавши ся після побитя до Львова, нас зі всїх майже достатків обідрали..." (32). Тепер не зіставалось трохи що нїякої надії щасливої оборони. Valete amici nostri

---

[1]) Illam olim haec post nostra fata meminisse iuvabit!... uznaią potym inimici ciuitatum, iak to miast ochraniac potrzeba (25).

[2]) Рукопс. бібл. Осс. Nr. 189 ст. 163.

[3]) ... przypominaiąc sobie one applausiones et acclamationes nostrae, ktoresmy na wyiezdzie Imci do obozu czynili.

[4]) Вишневецький забрав гроший до міліона, самого срібла на 300 000. Релящия Чеховича у Зубрицького ст. 298.

et post fata nostra memoriam nostri seruate, кінчить Кушевич лист до приятеля з 28 вересня (32).

Про се одначе Львів не думав піддати ся Хмельницькому. Колиб Хмельницький займив був Львів, тим самим став би він уже фактичним паном Галицької Руси. Але як у всіх ділах його бачимо якусь повздержність і ваганє, так само й в справі облоги Львова. Хмельницький, як і більша часть старшини козацької, мав перед очима лишень інтереси козацтва, що були зовсім чужі Галицькій Руси. Йому бажалось стати паном властиве тільки України і то не з рішучістю. Посуванє до Висли було тільки наслїдком загонистости, що позволяло щасте і Хмельницький зовсім не був інїциятором в тому напрямі. Його аґенти і унїверсали, що розсипувались по Галицькій Руси не можуть бути доказом його особливого інтересу для Галичини. Те саме було й на Білоруси і на Мазурщинї[1]). Тим способом хотїв він в як найбільше пунктах потрусити Річию Посполитою.

Як з одної сторони йому нїчого було робити у Львові, так иньші же відносини його посували в тому напрямі, тим більше, що інтересам православної церкви дуже на Галицькій Руси залежало. Львів, се з того боку головний центр православної рускости. Характерно, що Хмельницький дивив ся на Львів яко на місто руське, в кождому разї на таке, що Русинам належить ся. Тим хотїв він приєднати собі руських міщан, що глубоко спочували свою низшість і з горечестю згадували минувшину. Перший лист до Львовян, на доказ погляду Хмельницького, писаний був мовою руською.

Міщаньство, мов би добре розуміло свою теперішню задачу, про яку згадує Кушевич: хоча як немічне, бере ся до останка. Одначе супротив сил Хмельницького не мало-б було спромоги остоятись. Хмельницький сам робить пропозицию угодових пертрактаций і, що більше, в подаваних умовах уступає дивно скоро. Се оправдати належить по части тим, що ми висше сказали, по части набутим пересьвідченєм, що міські Русини не багато бачать інтересу в піддачі міста, а може — й сил на стільки не мають. Він виждав звісток з Варшави про елекцию, від чого в великій мірі залежати мало дальше його поступованє, і певно, поглядаючи на Татарів, не дуже рад був віддати на сплюндрованє таке місто як Львів. Посольство до Хмельницького в справах умови дало сьвідоцтво рішучости і витревалости міщанам, а слабої сторони гетьмана.

---

[1]) Як відомо рухи селянські тодїшнї підтатрянські під проводом Костки Наперского були в тіснім звязку з рухом такимже у східній части нашого краю.

Від домаганя видати панів переходить до вдоволеня розмірно невеликим окупом і то головно під пресиєю Тугайбея.

Ще варто застановитись над тим, в чім лежала сила відпорна міщан львівських? Ми вже висше казали за орґанізацию, почутє єдности, самосьвідомість і патриотизм, яко причини готовости до оборони такої. Тут була ще одна причина, що, на нашу думку, перевисшала тамті і кермувала всїм. Ми бачимо тут великий вплив польского духовенства. Мотиви його поступованя ясні: тут стали до борби церков православна і католицька. Львів був для католицизму пунктом опори; його від найдавнїйших часів добувалась полїтика католицької церкви, а добувши, не думала так легко дати собі його видерти. Безперечно, занятєм Львова (тільки не під проводом Хмельницького), наступив би рішучий зворот у відносинах церковних Галицької Руси. Католицькі духовні побачили з самим початком з властивим їм спритом евентуальну небезпечність для себе. Сильно інтересують ся подїями, костели львівські стають аґенциями, що збирають відомости і передають публицї, розуміє́сь, на відповіднім підкладї і відповідно прибрані[1]).

А коли зважимо, що верх мали єзуїти, то тодї пізнаємо вплив якому підлягали міщани, а тим самим одну з найважнїйших причин такої сильної опори Львова. Ксьондзи, що правда, в посольстві не ходили, бо й ледви чи козацька старшина хотїла-б з ними трактувати, але посли і маґістрат робили по їх волї. Вкінцї се часи фанатизму релїґійного ще доволї сильного.

III.

Львів з'убожілий увільнив ся від страшного ворога, одначе не думав, що буря від нього вже перейшла.

Хмельницький посунув ся під Замость, в кінцї з весною ставши під Збаражем дав власне доказ, що йому залежить головно на Українї, а зборівською умовою виставив собі testimonium paupertatis.

За той час Львів зіставав ся в обережности і страсї перед ватагами козацько-хлопськими, в тяжких злиднях по страхах. „Єсть не мало військ козацьких на миль кілька від Львова; за-для них анї ми з міста виїздити, анї люди до нас приїздити з поживою не можуть (бо вся пожива від ворога огнем знищена) і так по старому лишаємось в облозї“ (42), пише К-ич. Вишневецький, опустивши

[1]) Dzis na kazaniu publikowano, ze ks. Hieremi znacznie rebellizantow pobił. Laudetur Deus exercituum, iezeli tak iest... (13. Межи тими, що давали гроші на приготованя оборонні Вишневецькому, найщедрійшими були єзуїти.

Львів, поручив помагати йому Вейгерови і Мишковському, що тоді стояли в Замостю. Одначе Львовяне довідали ся про се post festum. Кушевич, згадуючи се, замічає іронічно: tak to po polsku bydz musi: consilia post res (42). На иньшому місці каже: Як на глум приходять по відході Хмельницького листи з заохотою „ad tolerandam obsidionem". Хоча козацькі полки переходять коло Львова, одначе по заказам Хмельницького шкоди місту не роблять ніякої. „Бодай така дисципліна у війську нашім короннім була", з жалем замічає Кушевич (43).

В такім стані райці львівські рішають післати послів до Варшави, аби перед сенатом висказатись про стан Львова. Визначено Яна Ґрінвальда і Самійла Кушевича. Однакож вони за-для небезпечности в околицях ніяким способом переїхати не можуть. Аж пізнїйше ґен. Арцішевський з відділом війська переправив ся до Варшави. Кушевич уже не пійшов.

По умові зборівській король Ям Казимір гостить якийсь час у Львові. Його витає відпоручник міста, славлячи геройську діяльність короля. Мова його, звичайно, повна фраз, але таки огріта теплотою і привязанєм до короля, уміщена також в збірнику Кушевича. Мабуть і він сам був тим бесїдником, що витав Яна Казиміра. З тої нагоди з причини, що скарб коронний пустий, запроваджує король податок акцизовий і винаймає його 4 шляхтичам.

Шляхти тодї було у Львові богато, вона тут громадилась з цїлого повіту Львівського та жидачівського. Побут же шляхти був для міщан сущим нещастєм. Не тільки що вона не хотїла признати нїякого авторитету маґістратського, але й взагалї поводилась як у себе. Волюнтариї, які збирались коло Львова, зовсім не були захистом міста, скорійше нещастєм: „Полк волюнтариїв — пише К-ич — під проводом п. Поховского тут ще здирством забавляєть ся коло Львова на велику кривду і плач бідних людий (46). X. Imc. Dominik mocą regimentu swoiego onych niedobitkow, ktorych się nie mała gromada nazbirała na swoy żołd zaciągnąwszy, onym we wsiach naszego [miasta] stasima naznaczył contra ordinationem et laudum ziemie lwowskiey: vraza się tym JMX. Arcybiskup lw., boleie na to JMc p. podczaszy koronny, sarkaią panowie kapturowi, in suam barbam ista fieri interpretantes" (14). Ще девять лїт пізнїйше, за час цїлої ворохобнї, перебувала шляхта у Львові. В суплїцї з мая 1657 р., власне з причини згаданої акцизи, жалуєть ся міщаньство перед королем на шляхту: Терплять бідні міщани від шляхти, що до міста з жінками річами і челядю приїхавши, від давна зістають ся і господи собі ex officio розібравши, богато людий бідних гнетуть і тиснуть... В. В.

зволить універсалами своїми наказати, аби місто освободили (247). Сумний був стан міста серед таких обставин: Місто з'убожіло за-для вічних тяжких видатків... бідні міщани самі себе виживити не гідні. „Хлїба не знаю звідки взяти маємо. Людий від голоду дуже богато умирає. Що-ж буде далї? Sat sapienti!“ [1]) А що до малих дїтий, то „жаль не дає писати, кілько того погибло від огня, голоду і зимна і по нинїшний день гине по улицях, по ринку, по кладовищах, межи крамими і по иньших місцях“.[2]) Тут пересади нема, 'бо тут пише син до батька, отже не має причини фальшиві звістки подавати.

Навести до оправданя і доповненя можна слова реґента Львова Яна Анзеріна (Gąsiork-a): Далї не тільки ста але й десяти золотих не знаємо, звідки візьмемо, так ми дійшли до скрайности (ad extremum), до чого не так чужі нам, вороги наші, як та шляхта, пани великі, наші сусїди, тої самої крови і роду, що в однїй і тій самій батьківщинї з ними того самого воздуху вживаємо, брати наші, родичі наші, так з нами безсердно поводять ся!“ [3])

Такий був стан міста, коли його стрінули дальші нещастя (не кажучи про повсечасний голод і пошести), а се друга облога Хмельницького і похід Ракочия.

Материялу до історип другої козацької облоги не маємо в рукописї Кушевича. Але окремий опис тої подїї, якого автором також К-ич, а се реляция друга в „Кронїцї Львова“ д. Зубрицького п. р. 1655[4]). З сеї бачимо, що цїле посольство до Хмельницького він провадив. Він своїм розумом і дозрілим способом мисли зараз з'орієнтував ся межи відносинами козацкими.

Цїля ся облога має зовсїм иньший характер як облога з р. 1648. Хмельницький тут не провадить великих сил народу, побідник і пан ситуациї. Його радше провадить Василь Василевич Бутурлїн. Се становище не було Хмельницькому миле і дїяльність його не була щира. Тим то й пояснити треба його поступоване супротив Львова. Недбалість в облозї і неконсеквенция в пертрактациях дала опісля причину деяким Львовянам до глуму і гордости[5]). Дивно разить нас негармонія листів Хмельницького, які писав до маґістрату львів-

---

[1]) Рпс. Nr. 189 ст. 164,

[2]) Ibidem 165.

[3]) Диви Лозїнський Patrycyat ст. 9.

[4]) По стилю, манері, по виступі особи К-ча на найвиднїйший плян (мови його нотують ся до слова) догадуватись можна, що автором тої ж реляциї був нїхто иньший тільки К-ич, що й сам зрештою Зубрицький на стор. 376 замічає.

[5]) Се найлїпше проявляєть ся в реляциї Добєшовского, уміщеній в Кронїцї Зубрицького (338—348).

ського, повні погрози, з недбалістю облоги і трактованєм. Посли увійшовши в табор зараз добре переконали ся що до відносин межи Москвою та козаками. Хмельницький і полковники не вміли своєї радости покрити, як один з послів з легковаженєм висловив ся за військо московське в користь козаків в очах Бутурлїна. Коли Х-ий і Виговський, мабуть тільки на око, зажадали, щоб місто на умовини Василя Василевича (Бутурлїна) пристало, забрав іменем товаришів голос С. К-ич і в словах повних поважаня але й рішучости заявив, що нїяк на імя царя московського не присягнуть: „Шкода часу тратити більше, милостивий пане гетьмане, нїчого більше не скажемо, як то, що по тисячу разів повторюємо, що ми, доки жиє король ємсть, кому иньшому присягати не будемо“.[1]) А в приватному листї до Виговського сказав Кушевич, що міщани готові дати порубати себе, нїж присягнуть на імя царя московського. „Не видав ся дуже противний такій деклярациї Х-ий“ — пише далї К-ич — тільки Виговський обставав ще при своїм, що poki szabla kozacka zaszła, poty tez y kozackie dominium bydz musi.

Кушевич був сьвідомий ситуациї, коли так говорив рішучо. Його ще упевнили розмови з полковниками, що виразно росповідали: „що військо запорожське в неволю циреви не піддало ся і нїколи не піддасть ся, як таке, що за волю свою бороло ся і війну против Ляхів підіймило“. Була се ще горяча, горда кров козацька.

І. Хмельницький сам хвалив ся, що став паном землї Руської і нїкому її не віддасть.[2]) Виговський також в приватних зносинах був цїлком отвертий. В листї до Кушевича перестерігає його, щоби від деклярациї своєї не відступав і щоб Львів в нїякі трактати з Москвою не входив, а він сам буде в тому допомагати. Слова полковника Тетери: „sitis constantes et generosi“ додали також послам відваги.

Коли уклади через різних послів не могли якось дійти до кінця, візвано специяльно Кушевича і Анчевского до Виговського. І так уклад дійшов до путя.

---

[1]) Стор. 359.

[2]) Тут добре ...имітив Ю. Шуйский: . . . spomniawszy sobie owe czasy, gdy zewsząd propozycye ...egacye odbierał, spojrzał Chmielnicki z niechęcią na Moskali, a nie mogąc sam dla siebie wziąć Lwowa, nie dozwolił aby go oni zajęli. Nowe kombinacye rodziły się w jego awanturniczej (!) głowie. Księstwo Rusi znowu błysnęło mu przed oczyma. Temu to zapewne, nie mniej wiadomość o nadciągających na pomoc Polsce Tatarach przypisać należy, że dnia 8 list. oblężenie opuscił. (Dzieje Polski

За для щасливих відносин Львів знов зістав ся свобідний і ожидав дальших нещасть, в тім числї облоги з р. 1673, сеї останньої части траґічної трильоґії. За услуги мабуть в посольстві, К-ич р. 1656 став райцею. На тому становищі мусїв він бути душею поступованя маґістрату у всїх важнїйших справах. До них зачислити треба неприхильну відповідь, яку дав маґістрат Іванови Кеменї, начальникови військ Ракочия. Навіть коли шляхта зібрана у Львові, не була дуже від того, щоби згодити ся бодай в части на пропозициї Ракочия, маґістрат відкинув усї пропозициї і мабуть під його напором шляхта відреклась того компромісу, в який увійшла була з Ракочием[1]). Середина XVII в. була, як відомо, найтяжчою добою в історії Львова. Ослабленє, повна руїна сил материяльних і моральних, за сим і страта значіня і поваги його міщаньства серед других станів. Справдї могли міщани набрати гордости і почутя власної заслуги коло Річи Посполитої, що в листах до сенату і маґнатів виразно зазначували „як то їх слава цїлому сьвітови звістна і всїх в з'умінє впровадила“, могли також подібні похвали відбирати від короля, королевої, сенату і панів, та все таки з того реального хісна не було майже нїякого.

За сї безперечні заслуги був Львів нобілїтований р. 1659. Мов на насьмішку тільки — каже автор патрицияту, Львів був нобілїтований саме тодї, коли був в повнім упадку: дістав титул, коли саму річ стратив[2]).

Нобілїтациєю зрівнав ся Львів з Краковом і Вильною, допущений був до прав шляхетських, до участи в елєкциї, в соймі, дістав право закупна земель. Міщанин міг від тодї писати ся Nobilis et Famatus, Nobilis et Honoratus (лавник), Nobilis et Spectabilis (райця). Та чим се було, справедливо осудив сучасник: Co literis notandum, ale in essentia an umbra? an fumus? an ventus?

Справдї тою свободою міщаньство львівське не покористувалось в дорозї до значіня і розцьвіту.

Кушевич факту нобілїтациї не записує у своїм рукописї, так як в загалї звісток в нїм поза рік 1657 майже нема. Для того не можемо довідатись, які його були в тім пунктї погляди.

З досї сказаного ми мали нагоду не з одної сторони пізнати особу Кушевича, його діяльність, значінє і характер. Окремо до того додати не богато прийдеть ся. Ми бачили, як він споглядає

---

[1]) Інтересні материяли до того також містить в собі рукопис Кушевича.

[2]) Лозїньский Patrycyat 9.

на Русинів. На його думку, Русини головна причина нещасть тодїшнїх, тим більше, що вони — нарід підбитий, до послуху з'обовязаний. Несупокій межи Русинами львівськими вважає супротивлїнєм волї пана: Rus nam obsequium wypowiada, характерний його висказ. Одначе не бачимо тої фанатичної ненависти до Русинів, специяльно-ж грецької віри, яку бачимо у сучасника, трохи пізнїйшого, кс. Юзефовича.

Погляди його на відносини до шляхти показують ся з його субєктивних заміток в згаданих листах, які ми мали нагоду навести. Щоб доповнити з того боку характеристику, згадати треба ще, як він характеризує верховну польську верству[1]). Яко чоловік високо осьвічений бачив усю нездарність шляхти і тим глубше відчував відносини обох станів. Ми, що правда, не бачимо властивої станової ненависти, але огірчене було звернене головно против панів польських. Навязуючи річ до пігмеїв Єзекиїла, яких пророк мав бачити в тирийському містї, замічає К-ич: Знаєте, яких там пігмеїв бачив пророк? Знаєте, що за люде на мурах міста сидять? Чи думаєте, що Тирийцї поручили-б карлам оборону так великого міста? Се ті — відповідає сам автор — що то на великих посадах хоронять Річ Посполиту!... Взяв староство, сенаторство: за що? за те, що пану підлестив ся, що гарно уклін віддав, що на колїнах здоровлє випив, що пірце з шати здіймив, що в чім иньшім, чого згадувати сором, послужив... А тим словам пересади закинути годї. Мотивом такого висказу єсть безперечно патриотизм Кушевича. В кождім його листї теплота чутя патриотичного, сильна любов до батьківщини сильно зазначена і то не банальними, як звичайно тодї, фразами, але справдешньою щиростю. Взагалї патриотизм міщанський мав характер більш льокальний, обмежений тільки до самого міста. Львів був для міщанина батьківщиною, Річю Посполитою, сьвітом цїлим[2]). Але у К-ча бачимо крім того льокального також патриотизм загальний польський.

Виходило-б ще докладнїйше зазначити, які були погляди К-ча на саме таке повстанє, його мотиви і значінє. На жаль одначе, як з одного боку мали ми нагоду доволї докладно пізнати його погляди що до шляхти, а навіть Русинів специяльно, так з другої сторони на тому пунктї характеризувати не так легко. В листах дуже мало находимо субєктивних поглядів автора в другий бік —

---

[1]) Ся характеристика — мабуть якась мова уміщена в рукописї на ст. 331, 332.

[2]) За взором старинним подибуємо також формулу: S(enatus) P(opulus) Q(ue) L(eopoliensis).

козацько-селянський. Все-ж таки з деяких заміток можна виробити собі суд про його погляди в тому напрямі.

Ось зберемо їх: „... Хмельницький виводить, які він сам і молодції його від різних осіб терпіли кривди і урази, згадуючи розграбовані маєтки, насилуванє жінок і доньок, вложене ярмо всякої неволі[1]). Богато єсть таких — додає — що обєктивно (sine affectu) за сю справу розказуючи, те признають, що великі незаслужені так всї козаки, як і сам Х-ий поносив кривди" (с. 12). „Наколи на Запорожю, in suo suorumque patrimonio, спокійно жити не буде міг, прийдеть ся йому знову пекло зрушити" (Acheronta mouere) (ibidem).

З того бачимо, що Кушевич розумів подекуди причини повстаня, хоча глибше над ними не застановляв ся. Инакше вже дивив ся на сю справу К-ич по розриві білоцерковського договору: „Ніхто нинї вже сумнївати ся не може, що козаки завзяли ся знищити кров польську з посторонними ворогами, не по праву, але сьвятотатською рукою"...[2]) З тим одначе признає, що й Поляки причинили ся до того. Сї гадки висловлені в листї К-ча до Зїморовича: з ним К-ч в деяких поглядах на сучасні події не одної думки. Зїморович радив би (так з відповіди довідуємось) ужити супротив козаків і селян як найострійших способів. Кушевич не був би против того, та щож, коли Р. П. in tanta vitae et libertatis amittendae trepidatione (с. 93). Все таки треба найти якийсь спосіб скинути се ярмо і навчити умірकованности ребелїзантів і повздержати їх дикість і жадобу крови, треба давні права і віру католицьку в давний стан і силу повернути (с. 97).

Се його думки супротив руху козацького, виразні доволї.

Однак мотивів руху селянського не розумів, не бачив, чи не хотїв бачити, що й не дивно у члена висшого таки стану, міщанського. Він рух селянський вважає наслїдком тільки аґітациї козацької (що лише в части правда): „Повстала велика і небезпечна хуртовина з-за поганця (niecnoty) якогось Кривоноса, що збунтував чернь усю українську..." (с. 9).[3]) Він і Головацький — на думку Кушевича —

---

[1]) . . . bona fortunasque exhaustas, coniugum filiarumque pudicitiam contrectatam, omnibus servitiis iugum impositum.

[2]) Cosacos ad sorbendum sangninem polonum cum hostibus limitaneis non ex iure, verum sacrilego manus consertos sacramento crudelissime conspirasse, nemo iam dubitare potest (91 лист до Зїморовича з дня 9 мая 1651).

[3]) Ось як на иньшому місцї загально характеризує він сей бік словами Цїцерона: Est in bellis civilibus quaedam malorum concatenatio, ac velut circulus, cuius revolutio perpetuo tristia tristibus cumulat, nec modum ac finem esse miseriarum patitur, sed proxima quaeque concertatio causam et instrumentum sequenti praebet.

се мотори тої части революциї. Взагалї кажучи про рух селянський К-ич уживає слів повних погорди. Слова: motłoch, hultajstwo, szarańcza, wyuzdanego chłopstwa rebellia — у К-ча загально уживані. „Нехай на зле вийде сїльському найнизшому зі слуг наших станови, що то відкинувши послух панам (imperatorum) і Р. П., против нас батькобійчу збрую ухопив..." „Почато від селян, що перейшовши границї розуму і покори (modestiae), зненавидївши власть панів (praefectorum), жадобу свою, не можучи правом, зелїзом і силою нагодувати постановили..." Сї вискази одначе більше банальні як характерні. Наведемо ще одну його увагу, трохи повнїйшу: „... далї бачу я, що межи Поляками вкорінилась жадоба панованя над людом і то так, що в небезпечностях від ворогів ще ся жадоба зміцняєть ся; не знають звичаїв долї (fortunae mores), чого повинні були серед стількох нещасть навчити ся, що вабить людий надїєю великих річий а опісля погубляє (in exitium praecipitat) (с. 93). Тут, як бачимо думка виразнїйша, хоча загальна. Се писав він в р. 1651. Попередні уваги подібні противлять ся сїй по декуди.

На справу евентуального відорваня Руси від Польщи дивить ся К-ич дуже тверезо: „... тратимо сї краї, оборону, замок найсильнїйший против варварів, праве око Р. П., скарбниця, звідки гроші, головна пружина у війнї, одинокий спільний торг королївства, де всякі товари привозять ся зі сходу" [1]). Признаючи важність руських провінций і небезпечність віддїлу, каже свому приятелеви у Варшаві: „Старайте ся, панове, в посольській палатї горячо, аби привилей і листи, що мали бути королем Владиславом дані козакам на виправи морські, були продуковані (с. 16).

IV.

Таким побутом доповнили-б ми характеристику Кушевича, яко горожанина і полїтика.

По над сим єсть він ще істориком, бесїдником і поетом. Вище назвали ми дві, звістні нам, друковані працї Кушевича: Debitum pietatis seu laus posthuma Jacobi Żadzik i Narratio legationis Zbaras-

---

[1]) . . . regni propugnaculum et arx quaedam munitissima adversus barbaros, Reip. dexter oculus, aerarium thesaurusque, unde pecunia, belli gerendi nervus, assiduo ac fundo exhausto depromitur, vnum communeque emporium regni, quo omne mercium genus ex oriente comportatur (c. 16).

cianae[1]). Остання — се прозаїчна перерібка звістної поеми С. Твардовського: Przeważna Legacya I. O. xięcia Krzysztofa Zbarazkiego do najpotężniejszego sułtana Tureckiego Mustafy w r. 1621.

Иньші праці історичні досї в рукописї. До них належить: Істория війни козацької від початку до умови зборівської. Се компіляция зі згаданих листів, писана мовою латинською. Автор відкинув кольорит місцевий і субєктивні замітки, ставувши на ґрунті загальному, і праґматично переповідає події сих двох років. З тої-ж саме причини ослаблена вартість тої історий, бо подробиць нових, по-за иньшими жерелами, небагато дає. В рукописї написано се все два рази, бо автор писав наперед брулїон, а опісля переписував. Деякі уступи писані і по три рази (ст. 157—162, 169—177).

В звязку з тою працею стоїть також коротка статя, мабуть чи не мова п. з. De origine, situ, moribus, militia, bellisque Cosacorum[2]). На тому місцї К-ич не різнить ся від подібних сучасних вчених, що не вагали ся найабсурднїйші догадки прибирати в форму научну. По його виводам козаки прийшли мабуть давнодавно з Греций, Азиї Малої і Тракії на малих човнах і зайняли побереже моря Чорного. Орґанїзатором їх був Муха, homo plebeius et agrestis[2]), а по другим звісткам Остафій Дашкевич. Се той самий нарід, що то колись за панованя царя Никифора зайняв (inundanit) Болгарию і Тракію. По иньшим ученим (qui accuratius sarmatica componunt tempora) вони то за імператора Отона в Мезиї побили римське військо і край спалили, а за Константина В. уступили з Грециї перед хрестом, що появив ся на небі. Аж Сьвятослав, князь руський (Roxolanorum princeps) звоював їх і оселив на Україні. Не виключена також догадка, що се потомки азийських Татарів з часів Болеслава Соромливого. — Таких виводів єсть більше, що сьвідчать, як К-ич не станув висше від своїх сучасників, що грішили таким грубим незнанєм історий, ґеоґрафії й етноґрафії.

Друге заокруглене оповіданє історичне п. з. Arma Transylvanica anno supra millesimum sexcentesimum quinquagesimo septimo Polo·

[1]) В польськім перекладї надрукована вона в III т. Pamiętników Niemcewicza с. 300.

[2]) Може сю мову виголосив він в Кракові in solemni principis nostri inauguratione in familiari concessu, за що згадує в одному листї ст. 103.

[3]) Се той Муха, що в р. 1491 орґанїзував селян на Покутю під охороною Стефана госп молд. Пійманий був шляхтою і в Кракові в тюрмі помер. Кромер Хроніка 1317. Густинська літопись п. р. 1491 (Собраніе лѣтописей т. II).

niae illata. Єсть се опис походу Юрия Ракочия на Польщу р. 1657. Окремо трактована проба Ракочия займити Львів.

Що до зверхньої форми тих праць історичних запримітимо, що писані вони стилем шумним, з манєрою наслїдуваня Лївія. Мова латинська у нього добра, польська — се звичайна тодїшня мова макаронїчна.

Кушевич був звістним свого часу бесїдником. Заховано в його рукописї кілька орацпй весїльних, що визначають ся огнем поетичним і гумором. Пробував також сил своїх в поезиї, оригінальній латинській і перекладї.

Усї ті материяли в історіографії майже не використані, хиба о стільки, як дещо з них попалось в иньші збірники рукописні або друковані. Лист 1 і 16 надруковано у Міхаловского (Księga pamiętnicza ст. 32, 89) і в Памятниках Кіевской врем. коммиссіи (т. I. від III N. 10). Сї публїкациї важні тим, що містять в собі перший лист повний, бо в рукописї не маємо початку. Лист 18, про облогу Львова, уміщений в збірнику рукописнім Осс. Nr. 1896, подано в Хронїцї Львова Зубрицького під назвою реляциї Ґрозваєра (ст. 311—317), а з відси в Supplementum ad Rusiae monumenta historica, де поміщений також опис другої облоги Хмельницького.

З рукописи використано тільки те, що єсть в збірнику під Nr. 189, с. є. згаданий лист 18 і лист К-ча до батька до Кракова[1]). Вл. Лозїнський в Патрицияті користував ся просто з нашого рукопису, але тільки в малій части і односторонно. Вкінцї згадати належить за ідентичний мабуть материял (що до листів тільки), що находить ся межи рукописами Імпер. Публ. Бібліотеки під зн. разнояз. F. Nr. 5. Ним користував ся М. Костомарів в монографії „Богдан Хмельницький". Ми пробували здобути близші відомости про нього, але доси се нам не вдалось.

Крім згаданих материялів єсть ще в рукописї богато дрібного материялу історичного, як листи, едикти, грамоти, унїверсали, мови, з неодного боку інтересні, в части відомі з иньших збірників, в части нові. Над сими переходимо тільки згадкою, маючи надїю колись повернути до них.

Подаємо в кінцї перегляд змісту рукопису: 23 листи К-ча до Варшави (один до Вильна) (1—53); угода зборівска (53—55); мова привітна королю (55—57); лист К-ча з Риму (57—67); miscellanea (67—79); 8 листів лат. з р. 1648 і 1651

[1]) Маємо тут на думцї Szkice historyczne Людвика Кубалї.

(82—103); De origine cozacorum (105—106); miscellanea (107—124); Arma transylvanica (125—145); уривані брулїони (146 162); история першого року повстаня, з брулїонами (163—196); miscellanea (197—260); іст. пер. р. пов. [далї] (261—331); мови (331—344); Moskovitarum incursio [початок другого походу Хмельницького] (345—347); miscellanea (349—393); Arma transylvanica (395—427); miscellanea (428—442).[1])

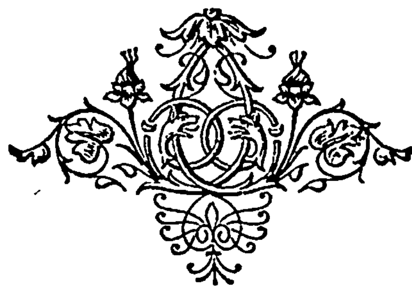

[1]) Під Miscellane-ю розуміємо збірки листів, публ. документів, грамот, договорів, бесїд, проб історичних, лїтературних, фраґментів, і т. и.

Сьпіванник з початку XVIII в.

приладив до друку **М. Грушевський.**

Серед ріжнородними памятками нашої старини розмірно мало звертали на себе увагу нашої науки старі сьпіванники й збірники віршів. Такі збірники не дуже рідкі, від часу до часу про них з'являють ся звістки в літературі (напр. П. Житецький користав кілька таких збірників для своєї праці про думи — гл. II і III, д. Нейман описав один співанник з кінця XVIII в. в Київській Старині 1884. V і т. п.), але не заходили ся коло близшого студиєвання тих збірників і публїкування принаймнї більш цїкавого материялу з них in extenso (не кажу про поодинокі уривки). А се шкода. Такі збірники передо всїм подають часто дуже цїкаві вказівки про лїтературні інтереси сучасні, часом дають собою цїлий образ таких культурних інтересів, лїтературного й естетичного смаку тогочасного чоловіка. Далї, сї збірники часто дають нам можливість познайомитись з тою, колись досить широко лїтературою недрукованою, що — яка б не була її стійність лїтературна в наших очах, все була об'явом духовного житя, мала своїх приклонників і читачів, часом дуже численних, проходила в сфери народні і зливалась з лїтературою устною і своєю дорогою — з него черпала чимало. Наші відомости про місцеву лїтературу XVII—XVIII в. власне могли б бути значно розширені дорогою студий над такими збірниками, і можна б лише пожадати, щоб вони розпочали ся як найскорше.

Один з найцїкавійших з досї звістних збірників того рода намірив ся я тепер опублїковати, потїшаючи себе надією, що се б могло звернути пильнїйшу увагу на публїкацию їх. Збірник сей був менї

пересланий на початку сього року о. Петром Білинським, тодї парохом в Должанцї під Тернополем (тепер в Зарваницї, пов. Теребовельський); належав він давнїйше д. І. Березї в Тернопільщинї, що дістав його від свого батька-дяка; тепер становить він власність о. Білинського. Збірник сей має формат маленької подовгастої чвертки аркуша (може стала така маленька задля кількоразового обтинаня при оправі), є тепер 82 цїлих і фраґменти двох карток; оправлений він в лякеровану шкіру, оправа ся одначе мусить бути значно пізнїйша: в рукописи при оправі перемішано картки і перебито між собою частини двох осібних збірників, що розріжняють ся між собою й змістом і письмом.

Перший збірник — се сьпіванник дуже ріжнородного змісту, як побачимо. Він виглядає далеко старшим і більш зачитаним.

Від першого листка його зісталась лише половина, тут з гарними орнаментами виписано титул сього збірничка: навколо в рамцї з рівнобіжних лїній: **Изволением̃ отца и споспѣшенїем Сн҃а и сошествием Стаго дха. Спи....** (далї урвано, мабуть було — списани, або щось подібне); в серединї, в другій рамцї, серед орнаменту з квіток і листків, в першім рядку: **пѣснѣ набожнїе** (далї урвано), в другім рядку: **Рокꙋ Бжїя** (урвано); слова першого рядка писані в серединї своїх перших букв. Ще низше починаєть ся перша пісня: Помагай Богъ, Василино (написано в серединї великої букви П, штучно написаної, далї урвано), ся ж пісня йде на другій сторонї листка і закінчуєть ся на л. 2; з другого листка починаєть ся стара нумерация словяньска, що подекуда лише зацїлила на обтріпаних і занадто пообтинаних сторонах рукописи. Після вісїмнадцятого листка початкової нумерациї[1]) (листки 14 і 18 були оправлені не на своїм місцї) вплетено чотири листки другого збірника[2]), по чому іде знову перший збірник аж до листка 59 (нумерация хибна: по 20 наступає 31),[3]) по тім наступає знову 8 листків другого збірника[4]), і знову по тім аж до кінця йде перший збірник[5]); можна сконстатувати брак трох листків в серединї (61, 74 і 79) і принаймнї одного листка в кінцї (від нього зістав ся край); нумерация славяньска в другій половинї книжки майже скрізь зникла, бо занадто обтято листки в горі, так що лише значною працею удалось

---

[1]) Сї перші 18 листків означимо буквою *AI*.

[2]) Означимо їх буквою *c*.

[3]) Сї листки: 19—59 означимо буквою *A II*.

[4]) Означимо їх буквою *d*.

[5]) Означимо сї листки від 61 до кінця буквою *B*.

зреставровати нумерацию і порядок листків, перекиданих при оправі і потім.

Заціліли в рукописи маленькі куснички ще одної обкладкової картки: орнаменти, в горі слова, мабуть з якоїсь духовної вірші, з краю між рівнобіжними лініями стовпцем славянські букви **И З М Г** (?)... **Б,** з другого боку була якась вірша про страсти Христові; письмо теж, що й взагалї в сїм збірнику; може се картка 74, бо на с. 73 уриваєть ся псальма великопостна, а на л. 75 починаєть ся новий роздїл — піснї різдвяні, з осібним титулом, але сього сказати на певне не можна.

Хоч в титулї збірничка на першому місцї значать ся „пісьнї побожнї“, і споряджаєть ся збірничок з звичайною побожною фразою про поміч сьв. Трійцї, одначе з початку його побожний елемент цїлковито усовуєть ся на другий плян перед елементом сьвітським, гумористичним, романтичним і фрівольним: збірничок розпочинаєть ся народньою піснею, по нїй наступають иньші „піснї світськиї“, доперва як N 8 і 9 виступають „Пісня на усїкновение“ і вірша про побитих Иродом дїтей, почім знову виступають „піснї сьвітські“, (N 10, 12—14, 18—24, 26), перемішані з побожними віршами (N 11, 15—17, 25, 27); доперва з л. 39 наступає довша серия побожних віршів: серия пісень Богородицї (л. 39—42) і потім ріжні иньші сьпіви, що аж на л. 54 перериваються ся, і починають ся знову сьвітські, і се закінчуєть ся таблицею рахунків: Liczba łacinska tudziesz z polską (л. 58—59), де виписані в клїточках цифри арабські, а на горі й з боку латиньскі назви: unum, duio, trya, kwator, quinc, і т. д.

По сїй таблицї розпочинаєть ся друга частина збірничка (*B*): вона містить в собі піснї побожнї, уложені в кілька серий — піснї Богородицї (л. 62—6, перед тим кілька поодиноких віршів, почавши від л. 60), піснї великопістні (66—72) і піснї різдвяні, що займають кінець збірничка. Віддїлена таблицею від решти збірника (*AI* і *AII*) і цїлостна змістом, ся друга половина (*B*) становить як би осібну частину, але письмо цїлком однакове з першою половиною, і орнамент подекуди трапляєть ся такий самий, нумерация обох збірників спільна і виглядає як сучасна письму; з сього всього мусимо вивести, що ся друга половина не становить осібного збірника, що найбільше — представляє з себе осібний зшиток, писаний тїєю ж особою, що й перша половина, і нею ж сполучений до купи. За осібністю могла б промовляти ще та обставина, що по таблицї арітметичній стоїть низше наведена приписка Леонтия з Ягольницї, і ся сторінка помазана, але се можна об'яснити легко тим, що тут було

трохи порожнього місця, а ріжних приписок, проб пера і ин. багато є й на иньших сторінках збірника.

Рік написання першого збірничка, як ми бачили, урваний на титуловій картцї, але час можна вивести приближно з тих написей передовсїм, які знаходимо в нїм: так на л. 14 приписано з низу: Roku 1718 8-bris 29 w szko... На л. 59, під згаданою таблицею рахунковою написано: **Сїє псалми Раба Божого Мл҃дця Леонтого Родича Ӕголницького: Рокꙋ Бж҃иѧ: ѧѱ҃ѳї Мц҃ѧ Марта Днѧ а҃.** Таким чином сьпіванничок мусїв бути списаним перед 1718 р. З другого боку заведені до нього польські вірші (л. 20, Пудзь Полска) про боротьбу саксонської партиї з сторонництвом Лещіньского не позволяють датовати написанне XVII віком. Сї всї ознаки належать до першої частини сьпіванника (*AI—AII*).

Що до особи укладчика, то він був Русином з Галичини, і то східнього її краю, на се вказують і деякі вірші, написані на честь галицьких місцевих сьвятощів як Божої Матери Настасївської (п. Тернопіль), Віцинської (п. Золочів), деякі диялектичні ознаки, нарештї і надписи в книжцї — одна, дуже рання, як ми вже бачили, вказує на Ягольницю; можна додати ще одну (по письму теж не пізнїйше 1-ої полов. XVIII в.): Cała Kapella Szkoły Olesko CSX (л. 50). Укладчиком була особа духовна чи близька до церкви — на се вказує великий запас духовних віршів і надписи про мотиви: подобен: радуй ся, Царице, або подобен: о преблаженное древо, (такі „подобні“ на побожні співи стрічаємо і при співах зовсїм не побожних, напр. л. 32 при фрівольних віршах „Рвала Кася вѣшніе“ вказано подобен на „Радуйся, Царице“). Ледви чи був укладчиком сьвященник, скорше хиба дяк-бакаляр; тим би можна лекше витолковати присутність значного числа фрівольних пес, тим би можна об'яснити й те, що всї наведені написи вказують на школу, школярську сферу. В сих бакалярсько-школярських кругах співанник мабуть і потім обертав ся; принаймнї „подобні“ приписані пізнїйшою рукою по декуди; деякі проби почерка дуже непевного (для прикладу подаємо сї „проби пера“ з перших карток) і знов деякі цінични надписи на книжцї найскорше б могли на школярські круги вказувати (напр. л. 46, 60 v.).

Що до другого збірничка (*c—d*), то може нам удасть ся близше означити його початок: на однім з листів його, з боку читаємо: Anno Domini 1727 miesiąca Iunia dnia 22 Pawieł Hryniewicz B: O: S N: Письмо сих слів дуже подібне, я-б сказав — ідентичне з тим, яким писані дві останні вірші сього збірничка, сї — з письмом титулів попереднїх віршів, що знов дуже зближене до письма самих

текстів, і правдоподібно — всї вони писані сим Гриневичом. Титули, зроблені другою рукою в першім збірничку (*А I*) подекуди цїлком подібні до його письма (а то на л. 11, 16, 17). Занотую ще що в сім збірничку знаходимо „подобні“ на песи першого збірничка (N 81, пор. N 21). У всякім разї — обидві частини сїеї рукописи належать до більш меньш близького часу, хоч перший збірник, певне, трохи старший.

Сей другий збірничок (*c—d*) містить самі побожні псальми; письмо не таке однакове, як в першім збірнику, є певні відміни, одначе, я думаю, се все рука одна, лише в одній части вона пише нїби уставним письмом, подоблячись до друкованих лїтер, в иньшій — звичайним, в одній частинї — свобіднїйше, в другій — якось меньш свобідно і вправно. І тут знаходимо певний місцевий характер — пісню Богородицї Паньковецькій (п. Броди).

З складових частей збірника перша (л. 1–59, *А—В*) власно має особливий інтерес для своєї ріжнородности. Ся мішанина побожних сьпівів і фрівольних, часом дуже вільних, віршиків, народних пісень і книжних композиций, віршів руських і польських, відгомону сучасної політичної лїтератури (18, 21) і веселих безпретензийних жартів дає нам як рідко повний і цїкавий образок інтересів духовних і лїтературних тогочасного письменного чоловіка. Він ще раз пригадує нам, що поза побожною і сухою, богатою риторством і бідною сьвіжими гадками друкованою лїтературою сучасною, письменний чоловік звертав ся і до народної словесности; правда, він часто шукав тут лише материялу до глуму над „простим обичаєм“ простого чоловіка, відділеного цїлою безоднею від мудрости якогось спудея або бакаляра, але не завсїди — те доводить і сей збірник, де заведено кілька народних пісень, очевидно — за для їх романтичного змісту, що подобав ся, а не викликав посьміх. З другого боку численні польські вірші, заведені сюди, здебільшого гумористичні або фрівольні, значить, попали сюди в збірку не як плоди вищої культури, а з причин анальоґічних, що й деякі руські вірші подібного змісту: бо відповідали вдачі збирача; цїкаво, що полїтичний памфлет польский (N 18) виступає тут як „пісня веселая“ лише. Як сьміхотворна пародия заблукала сюди „пісня московская“ (л. 50). Материял не пустотливий, поважний мають представляти з себе ріжні вірші релїґійно-морального змісту, в переважній більшости — руські.

Окрім такого інтересу, чимало цїкавого мають деякі поодинокі песи сього збірничка самі по собі. Ми маємо тут деякі песи, не звісні звідки инде: напр. пісню про війну жидівську, досї не звісну, хоч була вона, очевидно, розповсюднена в громадї; така напр. ще зга-

дана вже пародия на московську пісню і иньші (про побожні пісні тут не кажу). Знову деякі песи, хоч звістні з иньших варіянтів, представляють інтерес своєю давниною: вони ж тут записані за півтораста майже літ до видання свого в ріжних збірниках етноґрафічних; цікаво видїти якусь — напр. жартовливу пісню про смерть комара, записану на початку XVIII в. (як не скорше).

Дуже важне значіннє мають проби літературного оброблення народних пісень; напр. песа XLIV, на наш погляд, має виразні сліди такого оброблення. Песа X представляє з себе теж штучну композицию елементів руських і польських.

Иньші частини збірника (B і *c—d*) не мають того інтересу ріжнородности, інтерес їх полягає на тій вазї, яку мають взагалї побожні вірші сього збірника: вони важні, як причинок до літературної історнї наших віршів взагалї й специяльно — їх головного звода — Богогласника. Українська побожна вірша ще дуже мало студиєвана, а вона цікава (більше уваги звернули на неї: др Франко — про коляди, д. Житецький в книжцї про думи і Драгоманов в Житю і Слові 1895). В сей широко розгалужений рід книжної творчости вложено було — по при риторичні віршоплетїння — не мало й щирого почуття й поезиї, а при тім, я сказав, цікаві звязки істновали між ним і народною словесністю. До тепер давнїйші стадиї в розвою його закрити зводом, довершеним в кінцї XVIII в. — Богогласником, куди збирачі василияни, як вони самі кажуть в передмові до першого видання 1791 р., завели лише частину віршів, що обертали ся в громадї, відкинувши „худо й неискусно составленныя" і ті, що не мали мельодиї — значить не могли служити до сьпівання, а знов взяті до Богогласника багато поправляли за для їх непоправностей, що закрали ся при списуванню і передачі: укладчикам, як вони самі заявляють, приходило ся „достигати намѣренія мыслей, елико мощно исправляти, слоги стихомъ изобрѣтати, многа нова ветхимъ прилагати", так що вони самі уважають се „аки снѣдь иными смаками утворенная и на ново приуготовланная", одно слово — перерібкою давнїйших текстів. При такім характері редакциї Богогласника повстають дві потреби: одна — се виступиювати саму сю редакцийну роботу укладчиків Богогласника, як вони користали з того літературного материялу, що мали в руках, в якім напрямі зміняли. Богогласник, як найбільш популярна, безперечно, книжка з цїлої нашої старої друкованої літератури, варта такої студиї. З другого боку — треба вистежити історию літератури віршевої до зведення її в Богогласник і по за ним. В обох разах мусимо ми звертати ся до старих сьпіванників, і сьпіванник, що тепер подаємо, з сього по-

гляду має не мале значіннє. Досить сказати, що ми маємо тут вірші, записані майже на ціле столїттє перед виданнєм Богогласника.

Я власне звернув особливу увагу на заведені в нього побожні вірші і результати своїх спостережень над ними уложив в примітках в кінці текста, тут обмежу ся кількома загальними увагами.

І так передо всім маємо тут найлїпшу ілюстрацию, яка розмірно мала частина віршевої лїтератури увійшла в Богогласник: з 58 руських псальм, що маємо в Сьпіваннику, лише четверта частина (я нарахував таких 15, хоч може що й переочив) увійшло в старий Богогласник, хоч сьпіванник сей уложений в місцевости дуже близькій до Почаєва, значить користав — що до териториї — з того самого репертуару. Деякі пєси з незаведених в старий Богогласник одначе жили далї і доховали ся до нашого часу: декотрі знайшов я напр. в зовсїм новім співаннику з Яворова (див. Записки т. XIV) (Непостижимий чоловіческим умом, Ангел пастирем мовив, „пісня Бития“ (N 81)[1]); иньші — як звістна вірша: Ой хто хто Миколая любить — заховали ся в устах народа і увійшли до нових редакций Богогласника.

Всї псальми увійшли до Богогласника в більше чи меньше відмінній формі; де що з сих перемін можна об'яснити відмінами в самій традициї: впорядчикам Богогласника вони вже прийшли в редакциях відмінних від нашого сьпіванника; далї — де що належить до емендациї покалїченого текста, доповнення до ритму і т. и., але знову деякі відміни вже мають характер цїлком довільної перерібки; щоб дати можливість кождому бачити відносини текстів сьпіванника до Богогласника, я подав в примітках варианти з вид. 1791 р.[1]) Близше дослїдженнє сїєї редакцийної роботи улекшить ся, коли збереть ся більший запас материялу, і я се полишаю дальшим дослїдникам.

Всї сї псальми, заведені до Богогласника, належать до катеґориї анонїмних: вони не мають означення анї імен авторів анї місцевостей; се зовсїм зрозуміло: більшість того рода вказівок брало ся з акростихів, а при всяких перемінах протягом довгого часу сї вказівки акростихові затратились, де й були, а традиция імен авторів звичайно не заховувала.

Далї, перегляд віршів сьпіванника показує, що деякі з них увійшли сюди вже значно покалїченими; се ж можно об'яснити лише тим, що вірші сї вже досить довго блукали по сьвіту, доки

---

[1]) Примірник Богогласника з 1791 р. ласкаво удїлив менї зі своєї біблїотеки Др. І. Франко.

прийшли сюди, а се знову примушує час їх написання посунути значно назад, принаймні на кілька десять літ перед XVIII в. Що до вказівок місцевих, то окрім титулів кількох псальм, що уложені на честь певних чудовних ікон, можна зазначити ще вказівки в псальмі „Тройце сьвятая“ (л. 36 v.): молитва за „росску корону“, за „пана гетмана“ і „все рицерство“, се показує виразно, що вона зладжена десь між козачиною, на Поднїпрянщині; се теж може бути доказом, що псальма ся зладжена значно давнїйше, бо треба було часу, аби вона замандрувала до Галичини. Теж можна сказати і за N 21.

Значна давність збірника в порівнянню з иньшими і його цїкавий для науки зміст понудили мене видати його in extenso[1]); при виданню я держав ся тих правил: друковати слово в слово і буква в букву, помилки поправляти хіба в нотках, букви написані над лїнією вносити в слово без всяких означень; титла і скорочення розвязувати, але сї букви ставити в круглі ( ) скобки, де є знак титла або скорочення, і в ломані [ ], де знака не було; в ломані ж взято букви додані, яких не було в оригіналї, а в ( ) букви видерті, коли їх можна доповнити з контексту. На марґінезї означено нумерацию збірника, без скобок, де ся нумерация заховалась, і в ( ) де її викомбіновано; що за л. 73 нумерациї не можна викомбінувати на певно, тож звідти її залишено. Що до порядку друку, то подано на сам перед перший збірник в обох його частинах (A і B), потім вставні листки (c і d).

У Львові, 11 (23)/XI 1896.

---

[1]) Перед роками мав я анальоґічну збірку віршів з тогож більш-меньш часу з Полтавщини (належала на поч. XVIII в. сьвященнику Богушкової Слободи коло Золотоноші); постараю ся знову її відшукати.

I.

Помагай Богъ, Василино[1]) . . . .
. . . .
. . . . тов)аришу взяла ся мя туга
. . . . али вѣрнейкого друга ѣ̃
. . . . това)ришу, не вдавай ся в тугу
. . . . мати дѣвчинойку другу ѣ̃
. . . . але не такая
. . . . . . не п)ристане к сердейку як тая ѣ̃
. . . . яко моя
. . . . . . в)сю правдойку, ци будеш ти моя
. . . . . т)воя, недоленкож моя
. . . . . . с)тарейкая еще лихейкая ѣ̃
. . . . бу я не любила
. . . . щобъ не розмовляла
По сѣнейкахъ ходжу, Василинну воджу, д̃
Ой Василю пане, хорошій твой стане! ѣ̃
Ой не люби дѣвочокъ, анѣ чужихъ жѣночокъ,
Люби жь мене самую, що я тебе шаную. ѣ̃

II. Пѣсня Ганусейцѣ красной.

Ганусіейко, перло дроґа,
ніе бондзи же мѣ така сроґа,
пршіймѣ віензня до покою свеґо,
зржуць окови а учинь волнеґо. 2.

Ганусіейка такъ цнотлѣва,
над . . . .
страпіонеґо хентніе по . . .
до свих ґмаховъ роско . . . . .

(У)казала му покоіе, (1 v.)
заразъ дала ренчкіе своіе,
одъправѣла фрасунекъ на строне,
пршиела ґо под своіе оброне.

Ніе фрасуй сіе, віензню мѣлій,
юж сіе замкѣ отворжилѣ,
тераз вжива(й), цо твей души здрово, 2.
би наивіенци — машъ у мніе ґотово. 2.

[1]) Се написано в середині великого початкового П. Кропками означено видерте

(Г)анусіейко, скарбіе дроґѣй,
покаж же мѣ оґіень сроґѣй,
бо мніе палѣ без(ъ) жадней пршичини,
ніе уґасѣ жаденъ чловіекъ живи 2.

. . . . . слѣчній квіеціе
ніе маш же[1]) подобней на свіеціе
. . . то Буґ даль с твемѣ жартамѣ
. . . и міендзи млудзянамѣ

. . . . . віеліе,
. . . одмикай же замкѣ сміеліе!
шукай собіе в каждей коморецце, ќ.
ажалѣ знайдзіешъ тамъ и мое серце:

Іежелѣ тамъ знайдзіешъ серце моіе,
Везь же собіе яко своіе!
ніехай сіе твоіе з моѣмъ сіе изґодзѣ,
іеслѣ твой ключъ к мему замку входзѣ. 2.

III. Пѣсня 2—я свѣцкая.[2])

Дѣвчинойко, моя голубойко,
Клопочешъ ти мою головойку! ќ.

Якъ же ся мнѣ да не клопотати:
Ци моя, ци не моя будешь,
Тилько минѣ сердейко смутишъ! ќ. (2 v.)

Дѣвчинойко, не горди мною,
бѣднесейкимъ сиротою! ќ.

Якъ ти мною будешъ гордѣти,
Не буду я до тебе ходити! ќ.

Дѣвчинойко, чемъ же ти пишна:
Чемъ ти до мене з вечера не вийшла? ќ.

Не знаю, серце, не знаю,
Якъ я до тебе виходити маю? ќ.

Отецъ, матка на мя нарѣкають,
Же ся я в тобѣ, серце, кохаю. ќ.

---

[1]) Ж е написано двічи.

[2]) Низше того написано иньшими руками і иньшим чорнилом: пѣсня pokośtowaty pera cy dobre. Помощъ моя о. гди сот,

Якъ я тебе не вижу годину,
Видитъ ся мнѣ, же сама загину; к҃.

Якъ рибѣ без води трудно, г҃.
Такъ минѣ без тебе нудно! к҃.

Ґди бимъ я мавъ орловіе крила,
Лѣтавъ бимъ до тебе, мила! к҃.

Упавъ бимъ я да на твоимъ дворѣ,
абимъ тебе обачивъ восъкорѣ! к҃.

Дѣвчинойко, моя голубонько,[1])
Скажи ж минѣ усю правдоньку: к҃.

Коли любиш, дай же що маеш,
А коли не любиш — якъ собѣ знаеш! к҃.

Коли любиш, скажижъ правъду,
А коли не любиш — я си иншу знайду! к҃.

Коли любишъ, люби гараздъ,
А коли не любиш, покин мене заразъ! к҃.

IV. Пѣсня Pannie idąc zamąz, rosczesuiąc kose, siedząc za stołem tak ią spiewac.[2]) (3 v.)

Załosnie panienka płakała,
gdy zamąz niebоga isc miała, 2.

Rozczesuiąc włosy swe rozkosznie,
te słowa muwiła załosnie: 2.

Włosy moie zułte, złociste,
wyscie mie zdobili zajste! 2.

Ostatnie sie z wami iusz wciesze
y znac ostatny raz was rosczesze! 2.

Czemus mie w niewolą wprawiła
y złotey wolnosci zbawiła? 2.

Ach moia wolnosci niemała, д҃.
gdzies mi się teraz podziała? 2.

Gdym była w panięskim swym wieku
pod miłych rodzicow w opieku, 2.

[1]) л у приписано иньшою рукою.
[2]) Дописано иньшою рукою і чорнилом: Piesn na weseliu spiwac.

Iakom rybka po wodzie bujała,
frasunkow y kłopotow nie znała, 2.
A teraz musze się frasować
y fuki y stuki przymować. 2
Płakała na swoie rodzice,
ze młode wydaiecie swe dziecie: 2.
Czem moie niewdzięcznie posługi?
wszak ia wam słuzyła czas długi? 2 (4 v.)
Słuzyłam wam wiernie, nieboga,
coz ia wam czyniła, dla Boga? 2
Czyz ia wam głoweyki nie zmiła,
albo tesz przeciwna w czym była? 2
Ale sie to na mnie nie znaydzie,
słuzyłam wam wiernie po prawdzie!
Za stołem siedziała młodziątko,
iak iakie pieszczone zwierzątko; 2.
Oczkami iak sokoł patrała,
a lzy z nich iak rosę pusczała. 2.
Płakała, idąc do szlubu,
spiewaiąc piesn swemu nielubu: 2.
Ach moia pieszczona młodosci,
dzis koniec vczynisz wolnosci! 2.
Iusz idąc od oyca y matki,
zegnaiąc roskoszne dostatki, 2.
Y oyca y matki zegnaiąc,
płakała, v nogi padaiąc: 2.
Zegnam cie, moy siwy gołobku,
zyi sobie szczęsliwie w tym domku! 2.
Iusz tedy sie od was oddalam
a Panu Bogu was oddawam, 2.
Za wychowanie wam dziękuie:
inszyi mie w opiekie przymuie. 2.
Ganeczek swoy łzami skrapiała,
na ktorym z młodosci sypiała: 2.
Jusz więcey tu sypiac nie będe, (5 v.)
bo iusz zstąt daleko odiade. 2.
Gdym była od matki pułdrogi,
płakałam, az zal mi niebogi. 2.
Płakałam na swoie złe szczęscie,
ze się przemieniło w nieszczęscie 2.

Płaczący tez v swey swiekruchi,
przywiodła rodzicow do skruchi; 2.
Y wszyscy pokrewni płakali,
iak siwe gołombki hukali. 2.
Załosnie pogląda po domu,
nie da się vtolic nikomu: 2.
Jusz to ia tu będe mieszkała,
iak na swiat inszyi się dostała; 2. ś.
Jusz musze łancuszki pochowac,
Nie masz tu czasu się gachowac, 2.
Y pierscionki musze połozyc,
rękawy po łokiec załozyc. 2.
Koszyczek na ręce włozywszy,
dumała precz dziatki stanowszy: 2.
Jakoz mi tu przydzie kupowac,
ieszczem się nie nauczyła targowac: 2.
Bom ia tego w matki nieznała,
tylo gotowego patrzała, 2.
A teraz y kupic y przedac —
coz czynic! musze się nauczyc! 2.
Małzonka tu słuchac iusz musze (6 v.)
y swoiey wygadzac swiekruse; 2.
Trzeba te rzecz zrozumic na swiecie,
zeby mąz nie łupił po grzbiecie. 2.

V. Пѣсня O woini zydowszkoyi.

Na mosci rosci trawa murawa,
spotkali zołnirze, połskyie rycyrze,
bryckego rawa. 2.

Jiedzien słuzalec cioł rawa w palec,
czorna hodyna, niedobra nowyna,
wzioł kozu balec. 2.

W misti Beresti Zydom kazanno, 3.
a naszym iunakom naprzeciw Polakow
na kun wsiadali 2.

Weczerney fyli radu wczynili,
iakoiu bronoiu wybrancow do boiu
wysyłać mieli. 2.

Starszemu rawu dali buławu
takuiu wełykuiu iak wołowu hołowu —
hrstem na sławu, perpik na sławu.

Wzieli szkołnika za połkownika,
a swego hazana za połnego hetmana,
Łeybe za straznika, 2.

Zyda Maiera za fureiara, (7 v.)
a Ycka w panceri co w syw[i]m kowneri
za kawalira 2.

Arędarz złodziey był tam chorądzy,
Łewitan kapitan, a Ycyk poruczyk,
Yrsz kapłarz hozy; 2.

Ynszy Zydowie własnie męzowie,
bachurzy, penchurzy, pobrawszy kosturzy,
iako Mazurowie 2.

Wyszli v pole, stanieli wdole
w kowpakach, germakach, w kompletach, męketach
własnie iak w szkole, iako Zydowie 2.

Tam zobaczyli o pulcwerc mili —
az iedzie słuzalec y polsky szubrawiec, goły iako palec, й.
mocno podpiły. 2.

O wey kapara, łychaia fara!
staneli do szychu, narobili krzyku
Szmun[1]) do bandolaty, Srul do pystolaty,
a rabin za karabin,
Hyrsz do muszketa. 2.

Siw raw na klaczu, narobył placzu:
oh moi bachury, od iednego ciury
zgynie na pliacu! 2.

Posław raw poczte w nocy do zony,
by woysko zbyrała, do nich wysyłała
g więszey pomocy. 2. (8 v.)

Rawowa zona zle uczyniła:
listy odebrala, woyska nie zbyrała, y doma siedziała,
iak zwyczay temu. 2.

[1]) Мабуть треба читати Szmul.

Owyi słuzalec, golyi iak palec,
dobywszy pałasza, wciął bez łeb Anasza
Morduchu po bruchu,
a Ycku po łycku,
a Leybe przez gembe,
tak ich rubaw : 2.

Hołowy na połowy, a ruky na sztuky,
pałce na kawałce, a zemby brzez gemby
poodcinał ! 2.

A starszy raw sztany podraw —
czornaia hodyna, smutnaia nowyna ! —
tak vtykaw ! 2.

A Oszur stary był przy tey sprawi,
bo widział zdaleka, iako raw ucieka —
sztanuw nie miał. 2.

Wszyscy Zydowie po nim płakali, д҃.
ledwo w reznika szkury dostali,
wszyli szarawary y iemu posłali,
bo go dziętego. 2.

Zusio y [z] zęciem patrali wszędzie,
na strazy stoiali, woyska piłnowali, ledwo powciekali
na ynsze miesce. 2.

Lachman y [z] zono wciekali dwodem,
zbroie poruciwszy, germak uchwaciwszy,
do miasta Ozowa, by dali doktora,
iak rawu swem(u).

Z miasta Ozowa dali doktora,
iako rawu swemu, wełykuiu, iak wołowu hołowu —
co nosił bułau takuiu [1])
yrste na sławu, perpik na sławu ! 2.

Łachman z doktorem iechali borem, (9 v.)
ctaneli przy wodzie, muwiono przygodzie,
co to się trafiło, co naszych pobiło ?
oh łyhy hod Zydom na zkod ! 2.

A Olfow syn vsich prosyw,
zeb sie dobrze byli, serca nie tracili
do słuzałego 2.

---

[1]) Очевидно, треба читати: rawu swemu, co nosił bułau takuiu wełykuiu etc.

Gdy przyiechali do swego obozu,
barzo narekali, co pobite zostali
od iednego ciury, co łapaie kury.
Oh łyhy hod Zydom na zhod! 2.

W misti Beresti słuzalec skacze,
a zona rawowa barzo zmęczona
po męzu płacze: 2.

Nie daway, Boze, Lacham fortuny,
co mego milego rawa mołodego
zagnał do trumy! 2.

Wracaio Zydzie nazad z obozu ї̃.
spodziewali się wiełkiego mrozu 2.

Bawili sie wiele w subote, w niedziele
nazad wracaio, 2.

Przysli do miasta, seym vczynili,
poczte posyłali, zeb na zgode przystali
połske zołnirze 2.

Połske zołnirze na to przystali,
zeby v Zyduw piniędzy brali
na tydzię nie wiele: po styry talerzy
brali do skarbu 2.

Sypali wiele woruw szeliąguw,
zeby nie brali do swych zaciąguw,
by doma siedzieli, nic sie nie boiali,
woyska zadnego 2.[1])

Y tak zwolili seym uczynili 10 v.
Nie iechac na woynie y dawac pogłowne
polskym zołnirzem 2.

VI. Ѱалма свѣцкая.

Перепеличенка[2]) я невеличе(н)ка
По полю лѣтала, сокола шукала в̃.

---

[1]) В низу иньшим чорнилом і рукою: і се і се і се, і иньші проби пера.
[2]) Се слово написано в середині великого початкового П.

Соколонку пташе, охъ мой милий ґаше,
Чемъ ти гордиш мною, не береш [с] собою? к.

А щож мнѣ сталося, щомъ ошукалася
Не робълю любила[1]) — бѣди захотѣла! к.

Оставилес на чужинѣ при лихой годинѣ
Мене молодую, мене хорошую и чо(р)нобривую! (11)

Погуляю, побуяю да стану гадати —
Чи любити собѣ соколо(н)ка ци занехати? к.

VII. [2])

Стукнуло гpанулo в лѣсѣ, 2
комар з дуба звалив ся,
трафивъ на коренище, 2
збив собѣ голѣн, плечище. 2
Почули мухи горухи, 2
принесли ему кожухи: к.
Наш комару сподару, 2
жал(ь) тя намъ не помалу: к.
не чомъ ти в насъ не буваеш — 2
аж ти ся зле маваеш! к.
Поховайте(ж) ви мене в поли 2
при зеленой дубравѣ; к.
коли я буду вмирати, 2
кажѣт мою дружину зобрати;
а хрущъ буде нести, 2
а овадъ буде густи, к.
а журавел буде спѣвати, 2
а муха буде плакати.
Обгородѣтежъ ви мене 2 (11 v.)
друбненкими стрѣлойками, к.
положѣтеж ви на мнѣ 2
мой тугесейкій лучокъ. к.
Коли будутъ козаки ѣхати, 2
мене буду(т) споминати: к.
тутъ лежитъ комарище, 2
славній наш козачище! к.

[1]) Закінченнє невиразне.

[2]) Надписано иньшою рукою: Psalma Swiatowa o weselącym sie ptastwie.

VIII. Пѣсня. На оусѣкновеніє ч(ес)тнія глави с(вя)таго Іоанна Предотечи.

Веселися, красная пустини,
Радуйтеся, аггелскія сили,
Пр(о)р(о)къ в тебѣ пребиваеть,
Котрій людемъ повѣдае(т) — покайтеся!

Агг(е)ле, н(е)б(ес)ній ч(е)л(о)в(ѣ)че,
Креститилю и проповѣдніче,
Восхотѣлесь обитати
І в пустини пребивати — со звѣрати!

Ірод тя незбожній шукает, 7к.
Главу твою мечем усѣкает
Іс(ус) з н(е)б(е)съ возвѣщает,
Вѣнец тебѣ посилает — Кр(е)стителю.

Обличилес прегордаго змія
Сквернаго ради плясанія:
Клятвою ся заклинает,
Пул кролевства обѣцает — плясо(в)іци.

Іроде проклятій ч(е)л(о)в(ѣ)че,
Бѣсом друже и собезсѣдниче!
Не хотѣлъ еси солгати
И жизнь собѣ зготовати — со с(вя)тими.

Го(р)лице пустиннолюбная,
Іоанне деннице свѣтлая!
Освѣти нас во тмѣ спящих
И во грѣсех жиючих — Іоан(не)!

Х(исто)с тя с пустини взивает,
На Іорданъ прійти возвѣщает,
Крещеніе испо(л)нити (12 v.)
И Адама уволнити — от пропасти.

С(ъ) н(е)б(е)се глас от Отца походит
Д(у)хъ с(вя)тій на Х(рист)а исходитъ,
Тройцу чести научает
И всѣхъ вѣрних просвѣщает — яко Б(о)гъ.

Іоан версѣ ся касаетъ,
Іс(ус) Х(ристо)с главу преклоняетъ,

Отец С(и)на посилае(т)
и на С(и)ну почивае(т) — прес(вя)тій Д(у)хъ:

Сей мой с(и)нъ коханій любимій,
Во бжествѣ всегда е(сть) славимій,
Того всего послушайте,
И покло(н) му отдава(й)те — яко Отцу.

Прето днес красно запѣвайте,
Крестителя усердно благаймо,
Би намъ зѣднал Б(о)га Отца
Ц(ар)я Х(рист)а и всѣх творца — у н(е)бѣ.

Зде в храмѣ град твой процвитае(т), (13)
Імя твое повсюду сіяетъ,
Рач нас вѣрних сохранити,
До Б(о)га ся причинити — за нами!

Агаря(н) рачъ всѣхъ потлумити,
А ц(а)ремъ н(а)шимъ дай спокойне жити;
Ми тя будем вихваляти,
Імя Твое величати — на вѣки.

IX. Пѣсня о избіенних младенцах от Ірода.

Не плачъ, Рахіиль[1]), зря чада цѣли,
Не увядають, но процвитаютъ к̃.
Волніе крини в новой с(вя)тини:
ко Б(о)гу и с(и)ну мѣешъ причину. к̃.

(Не) имѣ(й) за шкоду, видяй яко воду
Кров изливаемих и убиваемих: (13 v.)
Жизнь их непремѣнну, по смерти нет[л]ѣнну
За живота страту пріяша заплату. к̃.

Перестан[ь] ридати, печалная мати,
Не тривож серца, хочай мордерца к̃.
Ірод неситій в тое убитій[2])
Мечем дерзаетъ и убиваетъ. к̃.

Малейкіе чада не пребуди града[3]),
Тѣм бо з н(е)ба платят, аже живот тратят

---

[1]) Зам.: Рахили.
[2]) Вертеп: велитъ убити.
[3]) Богогласник: пребудутъ внутрь града; Вертеп: вси пребудутъ ради.

За Х(рист)а и Б(о)га, и той им [м]зда многа
Малимъ отрочатом, закланним овчатемъ. к҃.

Почто горлица слезами лица
Смутно вѣщаешъ, тяжко вздихаеш? к҃.
Перестан[ь] от плача по закланних о[в]чатах[1])
На радость[2]) іcполнися и ко ц(а)ру приближися
всѣхъ приближися к҃.

Твои бо пернати в н(е)бо суть узяти, д҃і.
Путь пришедше[3]) пѣсни[4]), побѣдними пѣсни
Поют ц(а)ру слави, оже ихъ избави
От сѣте(й) ловящих, пагубу любящих. к҃.

X. Пѣсня ходячи до панни в ком . . .[5])
под.: Роже слѣчная, д(ѣ)во Ч(ис)тая...

Ой гой же гой же, мой моцний Б(о)же,
тожем сіе зафрасовалъ!
Вшистко дла ціебіе, моя дзіефчино,
жем сіе в тобіе закохал!
Повѣц мѣ било, моя дзіефчино,
же сіе ніе кохам в тобіе,
Абимъ ніе трацѣлъ своей млодосцѣ
бавіонц сіе я прш(и) тобіе.
Рѣченки риня(т), лужейки шумя(т),
калыно(й)ка процвитае(т)...
Гдеж моя дѣвчина, гдеж мое сердейко?
з иншими розмовляе(т)!
Чемус ніе пршіяхал, мой коханечку,
кіедим до ціе лѣсти пѣсала?
Цись коня нѣ мял, цись в дому ніе биль, (14 v.)
ци цѣ матка казала? 2.
Мялем я коня, билем я в дому,
маткаж мѣ заказала,
Вшистко для ціебіе, мое серденко,
жесь сіе ве мніе закохала. 2.

---

1) Зам.: чадах. 2) Зам.: но радости. 3) Зам.: прошедше. 4) Зам ; тѣсний.
5) Кінець слова урвано.

Свят сіе мѣ міенѣ, свят сіе мѣ кренцѣ,
яко ве млиніе коло!
Війди, дѣвчино, війди, се(р)дейко,
промов до менее слово! 2.
Рада бимъ я війти, 2.
с тобою говорити:
Люде брамують люде шацують,
нѣ якъ тебе любити 2.
Ніехже шацуіо, ніехъже брамуіо,
хоча й по вшитким свіеціе,
А я на то ніе дбамъ, кіеди я ціе кохам,
ах мой ружовій квіеціе!

XI. Пѣсня великопостная хорошая, спѣвати.

Елеонским голосом музи заспѣвайте,
П(а)ну своему миле при гробѣ заграйте:
Умер н(и)нѣ всего свѣта монарха.
С(и)н мой прекрасній спустил д(у)ха с(вя)та.
. . . рки те(ж) сионскіе сладко заспѣвайте,
На лютнях и на арфах миле утѣшайте... є̃і
Леч 2 ктож мя сму(тную) роспотѣшит,
А в жалю такъ горкомъ разсмѣшит?
Потѣшай, о Сину мой, сердце мое во мнѣ!
Оуви мнѣ, о д(у)ше моя, оуви мнѣ, потѣхо сладкая!
О с(и)ну и Б(о)же мой, тебе умоляю,
Слезъ з очій своѣхъ точити не престаю:
Возри на мя, чадо мое,
Промовъ, о с(и)ну, слово свое!
Вижду тя укрижованна и расията
Во злобѣ Х(рист)а п(а)на с(вя)та...
Спаси люди своя, Боже!
Ктож мя смутную допоможе! [1])

XII. Пѣсня свѣцкая. (15 v.)

Пошла панна по риби, злапала пѣскора
ах, ах! их, их! злапала пѣскора! 2.

[1]) Під тим орнаменти (плетені), і під ним на пів обтріпана надпись: Roku 1718 8 bris 29 w Szko... Між орнаментами надписано: Początek.

Ніе прентко сіе вруцѣла — аж о ніешпо(р)же ах, ах, их...
Ніе наржекай, п. матко, жем ніе прентко пршишла ах, ах, их...
Стомпѣлам там до школи, училам сіе пѣсма ах ах их
(Н)апѣса(л) мѣ пан бакаларж віелкіе абіецадло ах...
Ніе моґлам go пршечитац(ь), аж мѣ лѣчко зблядло ах...[1])
Кіеди по мніе пршіядо, я за піецем бенде, ах...
В ржечи бенде плакала, а я рада бенде ах...
Наґотуй мѣ, п. матко, з піепршем полѣфкѣ ах...
(С)подзѣвай сіе, п. матко, хлопца албо дзѣфки ах...
Пошлѣціеж мѣ, п. матко, по ksіендза Марцѣна ах...
Ніехай идзіе з біалим цялем, ніех мѣ окршцѣ сина! Ši
Пошлѣціеж мѣ, п. матко, по ksіендза Томка:
Ніехай идзіе з бялим цялем, ніех ніе біерже дзвонка
ах, ах, их, их! Ніех ніе біерже дзвонка.

XIII.[1])

Ой перестан[ь] 2 до мене ходити,
Мене молодейкую з розуму зводити! 2.
Ой не перестану, поки не достану
Сумнаго личейка, хорошого стану! 2.
Якъ я маю перестати, коли люблю тебе? (16 v.)
Ох ти моя дѣвчинойко, пусти мя до себе! 2.
Якъ я маю упустити? мати ключѣ мае
А великим замкомъ дверѣ замикає. 2.
Оукради ключъ у матери, коли буде спати,
а своего милейкаго упусти до хати. 2
Украла ключ у матери, мати не почула,
А своего милейкого до себе кликнула: 2.
Пойдиж тераз, мой миле(й)кій, потѣш мою д(у)шу:
Я для тебе, що розкажеш, учинити мушу. 2.
Матюнко сердейко, щос ся ми стало,
Щос ся ми в животѣ затрепотало — 2.
Ци щука, ци риба, ци осятрина?
Пощупай, пай матко, ци не дитина? 2. Ši.
Вишнѣ, черешнѣ, розвивайтеся! 2.
Вороги мои розсѣдайтеся! 2.
Вишнѣ, черешнѣ порозвивалися, 2.
Вороги мои порозсѣдалися.

[1]) Надписано иньшою рукою; Psałma swatowa, знову иньшою: Proba piura.,,

XIV. Пѣсня свѣцкая.[1])

Поставълю ж я сторожейку[2]) о малеикой хвилѣ,
Жеби мое(й) слѣчно(й) дамы ін(ь)ше не любили. 2.
О(й) ти орле орличейку, цо високо ляташ,
Повѣдзже мѣ всю правдо(й)ку, есьлѣ ти там биваш?
Повѣмъ я цѣ новѣнейке сментне ніе весоло, (17 v.)
Же юж твое слѣчне даме до шлюбу ведзіоно.
Ніехай віодо 2 ніех іо и провадзо,
А пошліе я служке свеḡо, еслѣ за мніе дадзо?
Осядлавшы конѣченка, сам пояде за ніо
І бенде сіе пршипатривал, ци піенкніе ей пано.
Она сіедзѣ за столѣкіем міендзи паніенкамѣ,
Свѣцѣ мѣ сіе яко міесіонцъ міендзи ґвяздечкамѣ;
На ніей юпа злотоґлава и ружовій віеніецъ.
Віечор добрій, слѣчна панно! ям пѣршій млодзіенец.
Ци помнѣш ты, моя кохана, кіедис была панно —
Отвѣралас оконечко и патралас за мно? 2.

XV. Пѣсня на страсти Х(ристо)ви. Ни

І(су)с Х(ристо)с всего свѣта, ц(а)ръ над ц(а)ри вѣчне лѣта!
Которіе то Жидове кривавих рукъ зліе людове 2.
На тои ся час веселили, ґди Х(рист)а поймати мѣли,
И поймавши его з собою и с проклятим Іюдою
Війшлы с кійми и з мечами. Іюда зрадне устнами
Даль Х(ристо)ви любзаніе — то й Жидом на знаменаніе, 2.
Бо мовиль им: пре то знайте, того има(й)те, дерза(й)те,
Которого поцѣлую, того я вам обѣцую. 2.
Там за Кедровим потоком наглянули Х(рист)а окомъ
Жидове всѣ громадою, поймалы Х(рист)а зрадою. 2.
Поимавшы били, вины на него складали,
Орекли, що починает, же ся богом називает, 2.
Ґвалтует закон моисейскій, мовит, же ц(а)ръ іюдейскій. (18 v.)
От Анаша приведено, пред Каяфу поставленно,
От Каяфа до Пилата, аби била Х(рис)ту страта.
Пилат жаловаль І(су)са, але жидовская бурьса:

---

[1]) Висше дописано иньшою рукою: Psalma Swiatowa, низше иньшим чорнилом: спробовати.

[2]) Сї слова написанї в серединї початкового великого П.

Не вчиниш намъ того д(у)хомъ, не будеш ти ца(р)ским другомъ!
Там на гору на Голгофу, на високую висоту
Іс(ус) Х(рис)та привиде(н)но и ко хр(е)сту пригвожденно:
Межи двома разбойники, випустил глас свой великий:
Б(о)же отче а в той муцѣ прійми д(у)хъ свой в своѣ руцѣ.
Пред ним матка его стояла, котрая ревне плакала,
Жалуючи с(и)на силне, І(су)са глядѣла силне.[1])
Амин, амин, Б(о)же той дай, жебисмо пѣшли вѣчн...[2])

XVI. Пѣсня великопосная
под.: О д(ѣ)вице пречистая. 21.

Даждъ ми слово, слове б(о)жій, славити крестъ, твое ложе
Нехай твоя моцъ поможе!
С(о)лнце со свѣщами шукает, мѣсяцъ миру потемняет.
Звязавши Хр(ис)та тручаетъ, 2.
Слуга на пана повстает, безецне[3]) его продаетъ,
Самъ на вѣки погибаетъ 2.
Давши Х(рист)у лобзаніе, провадит наказаніе,
Котримъ даетъ диханіе!
От другомъ всѣхъ оставленній, от Петра тиж отве(р)женій,
Агнецъ от звѣра снѣденній!
Пастира их поразили, овечки южъ роспудили,
Ап(о)ст(о)ли ся покрили!
Щож без Б(о)га юж почнете, без свѣтлости юж впадете, (19 v.)
Без живота погибнете! 2.
Ох С(и)нъ б(о)жій прівязанній, катомъ окрутнимъ одані(й),
През три дни юж мордованній!
Еще главами кивают, ризи его разбираютъ,
Желчу оцтомъ напаваютъ.
О Х(рист)е, Б(о)же правдивий, тисъ баранку незлобивій,
За нас грѣшних вкрижованній! 2.
А ґ(д)и будемъ умирати, не рач же нас забувати,
Вѣчнымъ царствомъ даровати.

XVII. Ѱалма самогласная.

Радуй ся, Ц(а)р(и)це, н(а)ша заступнице,
Неб(ес)наго пелѣкана Маткоясъ названна!

---

[1]) Замісь: пилне. [2]) Останньої букви не видно. [3]) Може бути і: без цене, бо ц зверху стоїть.

У н(е)бѣ волають, пѣснь тебѣ спѣвають — К̃
Радуйся, Матко б(о)жа, тебе величают.
В Гепсиманстей веси д(у)ха испустилась,
Б(о)гу Отцу в руцѣ его д(у)шу уручилась. 2
Вси ап(осто)лове к тебѣ прѣбѣгають,
Маткою тя, преч(ис)тая Панно, называют. 2.
Свят(ит)ели всегда молбу приношают,
С(и)на твоего, преч(ис)тая, Б(о)гомъ называют; 2.
К тебѣ вси людие, Панно, Панно, прибѣгают,
Со плачемъ вси едностайне под ноги впадают. 2.
Бось н(а)ша оброна, на тебѣ корона
З розних цвѣтовъ украшенна, з високого трона. 2
Н(е)б(ес)ними всѣми силами керуеш,
И землимы еліементи в свѣтѣ сем справуеш, (20 v.)
Бось намь породила Х(рист)а, Б(о)жого С(и)на.
Ти з[м]іевия глави, Д(ѣ)во, в нѣвецъ сокрушила. К̃.
О ч(ис)тая панно, райская Діянно,
Дай нам голось Х(рист)а чути, вѣрним зготованно
Тебе вихваляти у райскихъ палатехъ,
Со агг(е)ли, из с(вя)тими в н(е)бѣ царствовати.

XVIII. Пѣснъ свѣцкая веселая.

Пудзь[1]) Полска за монжь, еслѣсь дзіевечка!
Ой ніе пуиде, моспановіе, ой ніе пуйде, Фра(н)цузовіе,
бомъ ніе цалечка! К̃.

Зґвалцѣлѣ міе юж в Лѣтвіе пановіе
Взіелѣ мѣ вяне(к) волносцѣ, страпѣлѣ міе без лѣтосцѣ Л̃Л
злѣ Сапѣговіе. К̃.

А кроль Авґустъ, ктори в кроткіей сукманіе,
А в Варшавіе на Калварже ніе зоставѣль жадней вцаліе
мосцѣве паніе. К̃.

А панъ кѣіовскій и тенъ с(и)нъ полскій,
Пѣсаржь коронній — и тему ровній,
І тенъ зе мніе сукніе лупѣль і сам сіебіе ліедвіе викупѣль
От хлопа пишнеґо Москаля ґардеґо К̃

---

[1]) Се слово написано в середині великого початкового П.

Скрилам сіе била, ніещенсна панѣ,
Скриламъ сіе била в шляхетъней ста(й)нѣ,
Панъ Шмѣgіелкій наяхалши, коніе повипровадзавши,
Налязль міе в ста(й)нѣ ніещенсно паніо. к҃. (31 v.)

Намавяла міе Москва до ц(а)ря,
Плацѣла мѣ тисіонцамѣ легким срибремь копѣйкамѣ,
а я ніе хцяла.

Подкоморжина цо учинѣла:
в Полщи менжа зоставѣла, до Саѯонѣѣ сіе квапѣла,
бо била ладна. к҃.

Польсцы синовіе, віелци пановіе,
Щодро матко учинѣлѣ, каждему дац пршизволѣлѣ,
би наймлодшему. к҃.

Москаль с Кал(ь)мукемь біеґлѣ за воде,
Наліезлѣ міе о косціеліе, забралѣ мѣ скарбу віеліе —
дзѣкіе народы. к҃. л҃к.

Пан Полонѣцкій подъіоль споднѣчку
Тил іому повонхаць дала, далѣ му шукац казала,
в шведзкій ґранѣци к҃.

Ей Поляци, станціе в тропіе,
Тобіе з Полскѣ вара, хлопіе,
машеруй далѣй! к҃.

XIX.

Подобенъ: радуйся, ц(а)р(и)це.[1])

Рвала Кася вѣшніе у зіеліонимъ садку,
Ніе віедзяла, ніе слихала о своим пршипадку:
Млодій пахолѣчекъ носѣлъ кошелѣчекъ за ніо
У малюскіей фильце учинѣль іо паніо.
До іздебки впадла, за столе(ч)кемъ сядла. (32 v.)
Пита сіе ей панѣ матка: чемусь, Касю, збядла? к҃.
По садечкум ходзѣла трши вянечкы вѣла:
Еденъ собіе, друґій тобіе, тршецѣ увіесѣла, к҃.
Увіссѣламъ цѣ ґо в сіенях наде држвямѣ.
Цо сіе пойржы панѣ матка — залѣе сіе лзамѣ. к҃.

---

[1]) Низше иньшою рукою: Псалма свѣцкая, подобенъ: радуй ся црце.

Моя мѣла панѣ матко, ніе жалуй же теґо:
Ядлась, пѣлась, уживалас за піеніонжки еґо. в҃.
Ходзѣла по сіенѣ мовѣла хце мѣ сіе
Ой дайже мѣ мой коханій, цо маш у кишенѣ! в҃.
А о(н) цѣ іо̥ даль даль, виіолъши с кѣшенѣ:
Паре ґрушекъ и яблушек, тршецѣ коралюшек. в҃.
А онаць му потимь хусточке зе злотемь: л҃г.
Ніе поwіадай мой коханій, ніе вѣ матка о ти(м). в҃.

XX.[1])

A w boru sosna gorzała,
Pod nią dziewczyna stoiała,
Stoiała dziewczyna, stoiała nadobna, stoiała 2.

Nad nio się Iasieyko zmiłował,
W swoią sukienkie przyodział,
Przyodział dziewczyne, przyodział nadobne, przyodział.

Pamiętay Jasieyku, zes przyodział,
Zebys na potym nie załował!
Nie będe załował, będe cie szanował, bos młoda.

A w ogrodeczku lilia, (33 v.)
A za ogrodeczkiem szalwia;
Tam panny siedzieli, wianeczki wiiele — ruzowy.

Przyiachał do nich pan stary,
Prosi o wieniec ruzowy:
Nie dam ci wianeczka: iam młoda dzieweczka, tys stary.

Przyiechał do nich pan młody,
Prosi o wieniec ruzowy.
Jest tam ich ieszcze szesc, wez sobie ktory chcesz, bos młody. 2.

XXI.

Подобенъ: Роже слѣчная.

Boze łaskawy, przymi płacz krwawy vpadaiących ludzi:
Sercem wzdychamy, łzy wylewamy, niech prozba łaskie wzbudzi! 2.

---

[1]) Надписано иньшою рукою: Piesn swiedzkia, Podobem: niech sie dobra noc zaczyna.

Polska korona, wielce strapiona, zebrze twoiey litosci:
Z iedneyze matki niezgodne dziatki szarpaią iey wnętrznosci.
A nieprzyiacioł wzioł, sobie nacioł — ach! nieszczęsliwa dola!
Tak znamienite r(ze)czy pospolitey poczynił dzikie pola!
Jusz niemasz dawnych kawalerow sławnych, ręka poganska znosi...
Młudz sie dostała, y to nie cała: smierc rano zniwo kosi... (34 v.)
Ani gromada, ani ludzka rada, płacz wygrawa w potrzebie...
Serce truchleie, szabla tępieie, gdy, Boze, niemass ciebie!
Naywyzszy Panie, mocny hetmanie, ty sam nas racz zahowac!
Vlicz te rany, day poządany tu pokoy matce swoiey!
Bądz tarcza dzięna y nocna, połoz granice złemu!
Długą czekamy — day poządany pokoy dziedzistwu swemu.

XXII.[1] ле.

Czemu byesz, bogini, swe dziecko pieszczone,
Czemu rany zadaiesz tak nieuleczone?
Prosze 2. folguy, wszak tą syn twoy! 2.
Matko droga, nie bądz sroga, gdy sie vlituy! 2.
Miła panie, nie karay swywołnego syna,
Bo to dziecko pieszczone, rad woyne zaczyna
Choc z Marysią, choczay s Krysią,
Chocz z Jagusią, y z Nastusią woyne zaczyna!
Miła pani, nie bron ze swywołnego syna,
Iam go na herc wyzywała, swywołna dziewczyna.
Strzałkie nosi pewney Zosi,
Albo Kasi albo Rasi serce zranic chce!
Prosze, nie biy, nie katuy swego kupidyna:
Jam go na plac wywodzyła, swywołna dziewczyna, (35 v.)
Niechay strzela, poki siła!
Podczas nocy o pułnocy woysko szychuie.

XXIII.[2]

A gdziezes ty, curo, była, zes trzewiczki zarosiła?
V lnum była, matusięko, v lnum była. 2.

---

[1]) Иньшою рукою написано: Pomni Panie na Dawida y na pokore iego, pomni y na mnie człowieka.

[2]) Иньшою рукою надписано: Piesn swiczka,

V lnum była, v konopi, patrzałam tam, gdzieby lepi.
Lepi doma, matusieyko, lepi doma. 2.

Moia cora, cos tam iadła, zezes mi tak bardzo zbladła?
Karpiy ogon, Matusieko, karpi ogon. 2.

Oy chocbym ia cały zziadła, przecie bym tak nie zbiadła!
Surowy był, matusieko, surowy był. 2.

Moia cura, cos tam piła, zezes mi tak bardzo wtyła? λ̃s.
Z studni wodę, matusieko, z studni wodę.

Oy chocbym ia z studni piła, przecie bym tak nie vtyła!
Mętna była, matusieyko, mętna była.

Trzeba by mi do doktora, zeby cura była zdrowa.
Trzeba by mi, matusieyko, treba by mi. 2.

A pan doktor, przyiachawszy, za brzuch oney pomacawszy:
Kaszper będzie, matusieyko, albo Woytek. 2.

XXIV. Piesn, kochaiąc sie w damie.

Kocham sie w tobie, moia dziefczyno, serdecznie,
Gdysz nie przestane, poki nie dostane koniecznie.

Siedzi ptaszeczk na bukowinie, skubie miech.
Day mi gębusi, moia dziefczyno, bym nie zdech! (36 v.)

Oy nie zdechniesz, ty moię kochaneczku, nie zdechniesz,
Poki się moiey słodkiey gębusi nie dotkniesz!

Przyiechałem ia cztyry miasteczek, piąte wies,
Nie znalazłem takiey gębusi, jak ty iest.

A w w-oziereczku zimna wodeczka, iako lud —
W moiey dziefczyny słodka gębusia, iako miud!

XXV. Псалми с(вя)тѣи троици
под.: Іорданъ рѣко.

Троице с(вя)тая, б(о)же ласкави(й),
освѣты серце, яко Б(о)гъ прави(й).
В триехъ персонахъ непостижимий,
В едномъ б(о)ж(е)ствѣ всегда хвалими(й)!
С(вя)тъ еси о(т)че, сотворителю,
Б(о)же предвѣчній, о(т)купителю, 2.
Прес(вя)тий Д(у)ше, просвѣтителю, л҃з.
Снийди с(ъ) н(е)б(е)се, утѣшителю! 2.
Б(о)же правдиви[й], рачъ намъ зослати
Д(у)ха С(вя)того, вѣрнымъ подати! 2.
Род сей сохрани и вѣрних пановъ,
Погуби войска злих Агарановъ, 2.
Укрѣпы князей на сопротивних,
Крстомъ Хр(и)стовимъ всѣх бл(аг)овѣрнихъ, 2.
Ушикуй войска, додай помочи,
К тебѣ волаемъ во дни и в нощи 2.
И и патрона росс(ь)кой коронѣ,
Аби зостала въ своей обронѣ, 2.
А ц(а)ремъ нашим даруй здравие
На долгіе лѣта и спасеніе, 2.
Гетману пану подай булаву, (37 v.)
Всему рицерству вѣчную славу! 2.
Нехъ постыдятся вси прот[и]вници
Кр(е)ста Х(ри)стова — вси геретици, 2.
От лица его нехъ исчезают,
В пропастехъ земних всѣ погибают,
Во вѣки вѣкомъ в пеклѣ зоставают,
Гдижъ Б(о)га в Тройци не називают.
Мы восхваляемъ, низко падаемъ,
Тройце с(вя)тая — тя величаемъ 2.
Твоея правды слово правящих
Во вѣкы вѣкомъ всѣмъ тебе чтящымъ,
Абисмо тебе Б(о)га познали,
Честъ и пѣніе поклон отдали. 2.

XXVI. Пѣсня свѣцкая ли.
под.: Помишляю окаяннний.

Ци я була ци не красная
Ци я була ци не вдячная?
Змѣнилам ся за нелюбом, ох нещасте мое!
Утратиламъ молодость и здоровя свое
Жаль ся Б(о)же!

Ци би я не мѣла крашшаго кого,
Жебы моглъ пристати до серца мого,
С кимъ бимъ могла молодие лѣта свои каратати
И оутѣхы з милимъ другомъ сего свѣта заживати?
Самамъ винна!

От тепер я і сама не знаю,
Да що чиниты молода маю?
Приправила бим си крила, на край свѣта полетѣла, (38 v.)
А чей бим тамъ милейкаго своего где уздрѣла,
Лубку милий!

Скоро на свѣтъ займется ране(й)ко,
То я війду на мѣсто спишне(й)ко,
Погляну я по сторонах всюди — бачу людій много
Колы не маш милейкаго — не утѣшу ся нѣ с кого — люб. м.!

Прошу тебе мое сердейко,
Прійды до мене не познейко:
Колы тебе на час малій, серце мое, не видаю,
Изганувши любов свою, слезамы ся заливаю — любку м.!

Прошу тебе и повторе,
Прошу серденко и поко(р)не:
Не допускай нелюбови моимъ тѣломъ обладаты,
Волѣла бимъ свое тѣло звѣремъ на пока(р)мъ оддати,
Бо негоденъ! 2.

Хочъ бы било серце камяное,
Ростопылож бы ся, як-би восковое! 2.
Очейкамѣ зранит д(у)шу, якъ бы острою стрѣлою, ло.
Ручейками миле прійме, побесѣдуе-ж зо мною — л[юбку] м.!

Хочъ би мнѣ мав хто що говорити,
Минѣ не можна нелюба любити,
А своего милейкого
Люблю щире и зичливе
Ажъ до смерти! 2.

XXVII. Пѣсня Оуспенію Прес(вя)той Б(огороди)ци.
под.: Гори сладостъ.

О девице! твое успеніе — пріймы н(а)ше хвалніе
и подаждъ намъ радованіе! 2.
Отецъ свишше призивает — с(и)нъ м(а)т(е)ри руку дает к҃.
о д(ѣ)вице, твое успеніе к҃.
Петръ зовяше со слезами: о м(а)ти, змилуй ся над нами! к҃.
о. д(ѣ)вице, твое успеніе к҃. (39 v.)
Будь похвала ізбранная ти ц(а)р(и)це н(е)б(ес)ная! к҃.
о д(ѣ)вице, твое успеніе... к҃.
А ти, Ѳомо, не познайся, к(ъ) Гепсиману поспѣшайся.
о д(ѣ)вице, твое успеніе... к҃.
Тебѣ хвалу возсилаем, завжды тебе, панно, вихваляемъ
о д(ѣ)вице твое успеніе пр. наш хвал.

XXVIII. Пѣсня вторая.

Радуйся, радость твою воспѣваемъ
Такъ горкій смутокъ мой осоложаем,
Радуйся, Д(ѣ)во, Д(ѣв)о! волаемъ. м҃.
Сладкаго Хр(и)ста сладчайшая м(а)ти,
Даждъ твою помощъ свѣту повѣдати,
Себе и своего С(и)на дай, Д(ѣв)о, познати! к҃.
Неплодство своему отцу офѣруешъ,
Облюбленцови той овоц даруеш,
Ґдиж от агг(е)ла лелѣю Д. пріймуеш к҃.
Даждъ намъ той овоц, щасливая Евва,
Бл(а)гословенній плод твоего чрева,
Бл(а)гословенній познати к҃. овоц от такаго древа.
О Панно, чему землю оставуеш?
Ґди омофоромъ люд свой покриваеш, к҃.
Утѣху з себе к҃ и Б(о)гу готуеш. к҃.
Іной помощи на тебе не знаемъ
Сердцемъ и усти тебе, Панно, вихваляем, (40 v.)
Ратунку просим, Д., ратунку волаем:
Ратуй, М(а)ріе, ратуй нас, о д(ѣ)вице!
Кровомъ крилъ твоихъ Вл(а)д(и)ч(и)це!
Ратуй нас, М(а)ріе, ратуй нас покрій насъ,
Ратуй насъ, покрій насъ, ц(а)р(и)це! к҃.

XXIX. Пѣсня третая прес(вя)той Б(огороди)ци.

Роже слѣчная, д(ѣ)во ч(и)стая, вдячне пахнучая!
Подай нам руку, не дай на муку, м(а)тко милосердная!
Бѣла лелѣя, д(ѣ)ва М(а)рія, слѣчне пахнучая!
Под(ай) нам руку, не дай нас в муку, м(атко) мил(осердная)!
Чертоже славній, квѣтками сланній, тис Хр(и)сту зготованній, м҃а.
под. нам руку, не д.
Руно златое, в небо взятое, одесную посажденное!
под. нам руку, не д. нас в муку, мат. мил.
Возри своимъ окомъ з н(е)б(ес)нихъ облаковъ, визвол насъ из неволѣ!
п. н. р. н. д. н. м. м. м.
Остан із нами, з своими слугами, ц(а)р(и)це н(е)б(ес)ная!
под. нам руку не д. нас в муку м. мил.
Даруй нас покоем, покровом твоим вѣрнихъ насъ слугъ своих!
под. нам руку не д. нас в муку мат. мил.
Подай нам обѣ, пріими нас к собѣ, матко милосердная!
под. нам руку не д. нас в муку мат. мил.[1])

XXX. Пѣсня четвертая. (41 v.)

К тебѣ, б(о)жая м(а)ти, прибѣгаемъ,
Ратуй нас, Панно, ратуй, погибаемъ!
Буд помощниця, естес ц(а)р(и)ца, бось от Ливана,
Трикрот нам царство і на моцарство до н(е)ба званно.
М(и)л(о)стива намъ на всякій часъ буди,
От ядовитих враговъ н(а)ших соблюди!
Буд оборона, тебе корона здобитъ, ц(а)р(и)це,
[З] звѣздъ учиненна, преукрашенна, Б(огороди)це! в҃.
Егда нам прійдетъ животъ нам кончати,
Не забувай нас, о б(о)жая мати!
Тя солнечная шата слѣчна приоздобляет,
А м(ѣся)ць роги под твои ноги, Панно, схиляет. в҃. м҃в.
На страшномъ судѣ Г(о)с(по)да со мною
Благой[2]), абись насъ взял до ц(а)рства з собою.
Твои сут двори, вдячніе хори на херовимех
Шестокрилатих, из свѣта знятих на серафимех.
Ізбавъ нас, Панно, от наглой смерти,
Помози главы враговъ н(а)шихъ стерти!

[1]) Під тим иньшою рукою: finis koniec. [2]) Замісь: благай.

Твои сут двори, вдячніе хори слугъ безтелесних
С(вя)тихъ агг(е)ловъ і архангеловъ, д(у)ховъ н(е)б(ес)нихъ к҃.
Додавай же нам, о Панно, ратунку,
В каждом припадку и в каждомъ фрасунку.
В горнем Сvонѣ и в Вавvлонѣ земном кролюеш
Огнем, водами, вѣтромъ, гром[ам]и, Панно, керуеш! к҃.
Д(ѣ)во прес(вя)тая, о м(а)ти б(о)жая, не забуди м(ене)[1]) прошу, (42 v.)
Пилно тебе, прес(вя)тая Госпоже!
Руцѣ простираю, до тебе волаю: не з. мен. 2 пр.
Очи подношу, тя усе(р)дно прошу не з. мен. п.
Провадь насъ к Б(о)гу, показуй дорогу н. з.
А хтож мя спawоможе, ґди не ти, Г(ос)п(о)же! н. з.
Да моли С(и)на своего и Б(о)га не з.
Ізбавъ насъ, о Па(н)но, от наглои смерти не з.
Бисмо тя хвалили, в н(е)бѣ вѣчне жили н. з. мен.

XXXI. Пѣсня набожная.

Яко Б(о)гомъ предизбранную, матер и дѣву прекр(а)сную,
Херувим честнѣшую, серафим слав(ъ)нѣшу
Превишъшую агг(е)лъ и всѣхъ архангелъ к҃. м҃г.
Достойно есть всегда славити, би нас могла избавити
от нагло(и) смерти. к҃.

Ко ней бо кто прибѣгает а на помощ ей призиваeт,
Той будетъ збавленій от вѣчной геенни
И всякаго студа в день б(о)жаго суда,
Не взалкает, но возискает
Неско(н)чону в н(е)бѣ корону
во го(р)не(м) мѣстѣ.

Она ибо ест воевода християнского рода
Чудная ц(а)р(и)це м(а)ти влад(ичи)це,
Всѣм даеш присно дари.
Исцѣляеш, просвѣщаеш
Неомилно, лечъ изобилно
всѣмъ благодарствуеш!

В день прише(ст)вія Х(ристо)ва предстани к нам готова,
Чесним си покровом своим омофором

---

[1]) Иньшою рукою надписано зверху букву н.

Людей покривати, о Б(о)жая мати! к҃.[1])
Бос вибранная, чистая Панна, (43 v.)
Д(ѣ)во М(а)ти, благодати
даждъ нам взирати.

Явственно с(и)на твоего, ц(а)ря и Б(о)га н(а)шего
Во тройци славима всѣхъ непостижима
И от архаггел всегда славимаго,
Ґде сутъ с(вя)тихъ ликъ собори и над а(р)хаггелския хори
най взиваютъ!

XXXII. Пѣсня ѿ с(вя)тителю Х(ристо)ву о(т)цу Николаю, мѵ(р)ликійскому чудотворцу.

Ой хто хто Николая любить,
Ой хто хто Николаю служитъ,
Тому с(вя)тій Николае
На всякій часъ помагае,
Николае.

Ой хто хто к нему прибѣгает мд҃.
И хто на помощъ его призиваетъ,
То(й) не будет ошуканній
И грѣховной ізмет рани,
Николае.

Николае, імя знаменито,
Побѣды полкъ тезоименито:
Побѣждаешъ Агаране,
Утѣшаеш христіяне,
Николае.

Побѣждай враговъ н(а)ших всюди,
Помощънимъ во скорбехъ нам буди,
Мы тя будем призивати,
Імя твое вихваляти
Н.

Пастиру словеснаго стада,
Ізми насъ грѣховнаго ада,

[1]) Внизу иньшою невправною рукою: Помощъ моя, теж і на обороті картки.

Хотящих н(а)съ поглотити
І в пащеку заградити,
Николае.

XXXIII. Пѣснь о души н(е)нзной. (44 v.)

О д(у)ше моя, д(у)ше нензная,
Чему грѣхи богатѣеши
В кимъ надежду покладаеши,
Же такъ блуд ісполняеши? в̃.

Помышляй, д(у)ше, вел(ь)це тя проше,
Проше от се(р)ца, о страшная[1]) д(у)ше,
Кайся грѣховъ прежде смерти,
Же тя врагъ хощетъ пожеръти в̃.

Криком ужаснимъ грѣшником власним
Стережи ся д(у)ше и аггловъ с(тр)а(ш)ни(м)ъ,
Жеб тя они не вловили
Во тму вѣчну не сокрили,

Бо там юж будешъ и преизбудеш! м̃є.
Крикъ і воланя на грѣшніе люде...
Там не будет поратунку
Кромѣ плачу и фрасунку,

Але всѣмъ грѣшним пагуби будутъ,
Ґди пред пеклом страшним стогнати будутъ;
Там нѣ царския державн,
Нѣ патріяршея слави:

Преосвящених и ос(вя)щених,
Там не уважают, яко людей простих,
Нѣ гетманов наиславнѣших,
Нѣ рыцарей виборнѣших.

О Х(рист)е ц(а)ру, рач насъ ховати,
Бисмо не знали таковой заплати!
Тебе, Х(рист)е, умоляемъ
Со слезами к тебѣ припадаем.

XXXIV. Псалма на благовѣщеніе пресвятой Б(огороди)ци. (45 v.)

Прійде Архангелъ в Назарет ко Дѣвѣ,
Приноситъ радост праматери Евѣ:

[1]) Замісь: страстная.

Раду(й) ся Д(ѣ)во к̃. обрад(ова)нная,
Господь с тобою, радост с тобою всѣмъ будет даная!

Печаль погибне а клятва Адамля,
Ти процвитеши о тщи[1]) Авраамля!
Плодъ всѣмъ дарует к̃. благословеніе
Х(ристо)с, цвѣтъ всѣмъ жизни, миру спасеніе.

Сей Б(о)гъ на престолѣ Д(а)в(и)д(о)вомъ сядетъ,
М(и)л(о)сть и судъ всѣмъ со правдою знайдетъ.
Сей с(и)нъ вишняго к̃. с(вя)тий наречеся
И вѣчнимъ ц(а)рствомъ к̃. от Б(о)га почнеся. м̃s.

Радуй ся, Д(ѣ)во и божая м(а)ти,
Паче тебе нѣстъ иной благодати:
Обрѣла еси к̃. благодатъ пред Богомъ,
Радуй ся, Пр(и)снод(ѣ)во к̃., веселие многимъ!

Отвѣщай, Д(ѣ)во: 2. мужа азъ не знаю,
Како се будетъ, недоумѣваю.
Арханъгелъ паки к̃. Гавріилъ вѣщаетъ,
Стояще пред Богомъ к̃. ей отвѣщавает:

Не бойся, Д(ѣ)во, к̃. прес(вя)тий Д(у)хъ снийдетъ
І осѣнит тя, сила б(о)жая снийдетъ.
Аггелъ отідетъ к̃. Д(у)хъ с(вя)тий снийдет,
Со Отцем и Д(у)хом к̃. едина всесилна.

XXXV. Пѣсня І(су)су сладкому под. самогласна. (46 v.)

Надѣя моя найвишшаго Пана,
Же злая доля будетъ отогнанна, к̃.
И жаль мой сроїій будетъ отогнанній,
А я в смутку буду завше потѣшоній. к̃.

Претвори во плачъ гойное веселя,
Фрасунокъ в радостъ и в роскош обернетъ;
Лечь скоро пришла не добрая хвиля,
Латво тое все пречъ роспорошила: к̃.

Самъ я не знаю отколь охолода,
Якъ наступила лихая пригода, к̃.

[1]) Замість: дщи.

А такъ впадати для роскоший мушу... м̃з.
Тебѣ, Б(о)же мой, поручаю д(у)шу! к̃.

Хочь бим ся схотѣль под землю сховати, к̃.
І тамъ мя можеш рукою достати,
И в твердой скалѣ не могу ся скрити,
Анѣ в темъностех себе заслонити, к̃.

Тилко здалека стоячи, вздихаю,
Такъ много грѣшившу м(и)л(о)сти прохаю:
Змилуй ся, прошу, визвол мою д(у)шу,
В темности свѣта плакати тож мушу.

Бо врагъ мой на мя завше естъ готови(й),
Ширачи свои неслушніе мови. к̃.
Змилуй ся, Пане, буди ублаганній,
Ласкавій твой гнѣвъ будет поеднаний к̃.

Змилуй ся, прошу, визвол мою д(у)шу (47 v.)
От смерты вѣчной — ахъ умерты мушу! к̃.
Абимъ тя познал Б(о)га правдиваго,
В тріехъ персонах всегда славимаго. к̃.

Отца и С(и)на и Духа с(вя)таго,
Во Тройци с(вя)той непостижимаго. к̃.

XXXVI.

Помисли,[1]) человѣче, презгоркій[2]) часъ смерти,
Же не на вѣкы жити, потреба умерти. к̃.
О горе, слез море от очию злиймо,
Фрасунокъ за трунок во уста улиймо. к̃.
Когда бовѣмъ юж прійде смертная година, м̃н.
Не даст помощи в той час жадная родина, к̃.
Ни мати дитяти угодити можетъ,
Жалѣет болѣет, ничтоже поможе. к̃.

Юж ни сребром, ни златом ни иньшими дармы
Не может ся откупиты, когда юж под марми.
В жалобѣ во гробѣ смертъ нас покладает
А злато во блато оная вкидает.

Не фолґует смертъ ц(а)рем, ни славним гетманом,
Ни пр(е)дм(уд)рим, ни простим, ни д(у)ховним станом.

---

[1]) Букви: оми вписані в середині початкового П. [2]) Зам.: прегоркій.

Всѣхъ косит, голосит, же умерти треба,
Караетъ, питает, чис не стратил неба?

Стратыле(м) (ю)ж н(е)бо през грѣшніе дѣла. (48 v.)
Постуй, смерте, о[т] д(у)ша не разлучай тѣла,
Бо згину, не вмину пекелно(и) муки
Не знійду, як впаду в дѣмонскія руки.

О пресладкій І(су)се, прошу тя презрадній,
Да наглою смертію не буду каранній!
Соблюди всѣхъ люди(й) со мною посполу,
Да взійде(м) и впадемъ ко твоему прест(о)лу.

XXXVII. Пѣсня с(вя)т(о)му Николаю
по(д).: О Девице, твое оуспеніе.

Гори, сладост искапайте и вси людіе возиграйте.
Іерарховъ Х(р︀исто)въ Николае, ми до тебе вси прибѣгаем,
а на помощъ тебе призиваемъ! в҃. м҃ѻ.
Ти явися во снѣ Константину, ц(а)рю бл(а)гочестивому
А кумиру сарацинскому, хіерарховъ Х(ристо)въ Н.
Еѵвлавію во снѣ показа ся, трем отроком предстател, іер. Хвь Н.
Николае, во бранех поборче, а на пути заступніче,
Николае чудотворче, іерархов Хвь Николае.
Кто прибѣгнетъ ко храму твоему
Той одержитъ в небѣ корону, іер. Хвъ Никол.
И ми к тебѣ будем прибѣгати
А на помощъ тебе призивати, іерархо Хвъ Николае.
Архагг(е)ли, іерарсы хвалят тя, вси патріярси, іера.
Х(ри)сте ц(а)рю, змилуй ся над нами!
Просимо тя вси со слезами, іерархо Хвъ
И ти, Д(ѣ)во, поспѣшайся, а на пристя Х(ристо)во готуй ся! (49 v.)
Іерархо Хвъ Николае!

XXXVIII. Пѣсня прес(вя)той Б(огороди)ци.

О преч(и)стая Панно, Д(ѣ)во Б(огороди)це,
Всего свѣта тис панна ч(и)ста,
Вдячная роже, ц(а)р(иц)е, госп(о)же!

Тись, Панно, над хори, н(е)б(ес)ніе двори
Вивишшона и одвіел(ь)біона,
Рачъ заховати — тебе вихваляти!

Вел(ь)можна кролева, м(а)тко цесарева,
Панно хору, н(е)б(ес)наго двору
Вдячна лелѣя, Д(ѣ)ва М(а)рія!

Сердечне волаемъ, тя, Д(ѣ)во, взиваемъ:
Ісхити нас, борони нас,
Не дай во обладу пекелному аду!

Рачъ нам, о Панно, бити помощніцею, н҃.
Ти естес можна ц(а)р(и)ца в н(е)бѣ,
Грѣшних взивает на похвалу к(ъ) себѣ.

Ласкава причина до своего с(и)на
За грѣшнія Д(ѣ)во ч(и)стая
Упроси Б(о)га, би к нему дорога —

Абис(ь)мо тебе на вѣкы хвалили,
Тебе о помощъ вси будем просити
Радуй ся, ц(а)р(и)це, мѵру помощнице![1] к҃.

XXXIX. Псалма (50 v.)

под.: Якъ бисмо могли панну ч(и)сту хвалити.

О треблаже(н)ное древо, на немже ц(а)ръ слави
Распятся за нас грѣшних и стер врагом глави! к҃.

Тебе трепещутъ и страху трасутся,
І тѣнь твою узрятъ — заразъ135 пречь несутся.

Ц(а)ріе тебе носят на своихъ коронах,
Надѣющіися в певних своих оборонах,

Над перла слѣчніе тя дорогше шацуютъ
І над клейноти своя барзо гоноруютъ.

Тебе архіерее превишше митръ носятъ,
Тебе вси іерее руками подносятъ,

Над всѣ оздоби свои тебе прекладают,
Тобою всегда нам во всемъ блгословяют. н҃л.

Ти на верхах ц(е)рковних якъ с(о)лнце сияеш,
Ти в бою и в покою всѣхъ приоздобляеш.

---

[1]) Внизу під орнаментами дуже подібною рукою: Cała kapella Szkoly Olesko CSX.

Велможы герби свои и печат тобою
Висоце красно здобят и знаки тобою.

Тебе вси хр(и)стияне любезно цѣлують
И з любовию и страхом к тебѣ приступають.

Востокъ, и западъ, і югъ, и сѣвер тя славит,
Резвѣ геретикъ мерзкій тебе не прославят.

Ми же правовѣрніе тебе прославляем,
Тобою дойти д[о] н(е)ба всѣ надежду маемъ:

Н(е)бесъ высоких дверей развѣ ти отворишъ
До н(е)ба естес ключемъ, бл(а)го нам сотвориш,

Бо ґды Б(о)гъ нашъ прійде всѣхъ людей судити, (51 v.)
Тогда и свою славу хочет всѣмъ явити:

Явится знаменіе крестное всѣмъ явно,
Бл(а)гимъ во радост, а злим во пропаст вѣчную.

Преблаженній кр(ес)те, славо правовѣрнихъ,
Вѣрним пома(га)й, во всем прославляй, зловѣрних

Со Б(огороди)цею Д(ѣ)вою с(вя)тою,
Котрую сполне славим на вѣки с тобою.

XL.[1])

Нескверна, неблазна, чистая госпоже,
Нетлѣнна явися мнѣ, красная роже.
    Раждалас Іс(ус)а през Духа с(вя)таго,
    На рукахъ держалас всѣхъ содержащаго.

Являеш чудеса, ц(а)р(и)це, во людех, Н҃В.
Нетлѣнна мя сцѣли во смертелних грѣсех,
    Дайже ми зрѣти тя ц(а)р(и)цу по смерти,
    Крѣпость бо бѣсовъска хощет мя пожерти, В҃.

Приводит мя на грѣхъ и на дѣла злая,
Ти мя да причтеши матко преблагая! К҃.
    Помилуй і мене, якоже блуднаго,
    Не посрами мене в грѣсехъ рожденнаго,

Но покрий и мене чудним омофоромъ,
Ти мя да причтешы со лик с(вя)тих хоровъ, В҃
    Постави и мене одесную Б(о)га,
    Тогда мнѣ не вредитъ бѣсовская трвога.

[1]) Иньшою рукою надписано: Пѣснъ подоб: Нескверная.

XLI. Пѣсня хорошая. (52 v.)

Д(у)ше, якъ ти барзо гойна, а до грѣховъ и надер поволна!
В свѣтѣ жити еси рада, а за тое отидеш до ада!
Д(у)ше, свѣта удаляй ся, изведет тя, ах! не подавай ся,
Бо свѣтъ великая зрада, он упровадил Адама до ада.
Д(у)ше, не ревнуй Адаму, бо там узриш пекелную яму,
И тамъ будеш погибати, не пойдет тя Х(ристо)с ратовати.
Д(у)ше, спомни ц(а)рей славних, а у свѣтѣ всему миру явних,
Зриши зброю и булаву, а сам иду без глави, без слави.
Д(у)ше, ци знаеш гетманов, князей многих и великих пановъ!
Д(у)ше, панство як би роса, отпадает без годнаго часа: к҃.
Роса не постоит с(о)лнцу, так тежъ панство без годнаго часа. кг҃.
Д(у)ше, прежде грѣховъ кайся, прошу, душе, грѣхов сповѣдайся!
Тепер покути держися, Х(рис)ту Б(о)гу со слезамы моліся,
Д(у)ше, то он яко творец и предвѣчній всего свѣта отец
Не даст аду тя пожерти, избави(т) тя от вѣчной смерти.

XLII. Пѣсня с(вя)тому пророцѣ Іліи.

Істочниче благодаты,
О Іліе, в н(е)бо взятий
Презъ агг(е)ловъ двохъ крилатих,
Іліе славній, Илие великій пр(о)роче,
Пред пришествием пр(е)д[те]че, Іліе сла(в)ній!

Агг(е)лъ б(о)жій, ч[е]ловек н(е)б(ес)ній,
На землы плот оставивій,
На н(е)б(е)са возлетѣвій,
Іліе славній, І. В. П. П. І. славній.[1]) (53 v.)
Рукою своею Елисея благословивій
Пр(о)рокомъ его постановивій
І цѣлебником И. В. П. П. П. І. слав.

Ти вдовицу утѣшиви(й),
З мертвихъ с(и)на воскресиви(й),
А невѣрныхъ потлумивий
Іліе славній И. В. П. П. П. І. славній!

Ти всегда пред Богомъ стоиши,
Со агг(е)ли ликуеши,

[1]) Повтореннє припіву попереднього: Ілие великий пророче і т. д.

А о вѣрнихъ Б(о)га м(о)лиши,
І. С. И. В. П. П. П. І. славній!

Ко Господу припадѣмо,
И ко Д(ѣ)вѣ притецѣмо,
А Илію умолѣмо,
И Елисея!
И. В. П. П. П. Иліе славній!

XLIII. Пѣсня пресвято(й) Б(огороди)ци. н̃д.

Богомъ изъбранная м(а)ти д(ѣ)во отроковице,
Дѣвством похвала, пречистая владичице! к̃.
Во молодомъ вѣку видишъ мою своеволю
В тяжкомъ упадъку в(ъ) грѣховъ моих неволю.

В небо очи мои ахъ поднести не смѣю,
Тис мое небо, я на тебе уфъность мѣю: к̃.
Тись моимъ раемъ, Х(ри)ста квѣток породила,
Аби насъ грѣшних до раю провадила.

Смѣлости не маю а до Б(о)га моего,
Ей причинися, Панно, до с(и)на своего,
Простирай руцѣ, котріе Б(о)га носили,
А показуй перси, котріе Б(о)га кормили.

През тебе радость на свѣтѣ ся показала,
Аби д(у)ша н(а)ша нѣгды смутку не знала, к̃. (54 v.)
През тебе клятву самъ Б(о)гъ изнес всего свѣта,
Бл(аго)с(ло)ви нас, Панно, на многие лѣта! к̃.

Агг(е)ли з мертвихъ гди пріийдут будити, к̃.
С(и)нъ твой а Б(о)гъ наш будетъ нас судити, к̃.
Нехай на то(й) часъ ратунку дознаю:
Всю мою надѣю в тебѣ покладаю. к̃.

Покрій нас, покрій, Панно, своим омофоромъ,
Нехай ми слугами вси будемъ под твоимъ дворомъ. к̃.

XLIV. Ѱалма свѣцкая.

Дѣвчинойка тяжейко вздихае,
А щож собѣ за туженку задае?
Краса з личенка испала,
Чорни очи заплакала.

Не тайная нужа,
Що ходит без мужа,
Щож тому за причина? в̃.

Чемъ рубочьком очейки криеш н̃є.
И дробніе сліозо(й)ки сьеш?
Прошу, нехай буду знати,
Чого плачеш, якой страти?
Не псу(й) голово(н)ки,
Знайдем способонки,
Порадимъ тя здорову! в̃.

Ой друженку, друженку мой лубий,
От плачуж я своей згуби,
А чужая сторонойка,
Бѣдънаж моя головоинка!
Не тайная нужа,
Що ходит без мужа,
Щож тому за причина? в̃.

Я ся ему о въсем звѣрила,
Да щом его крѣпко любила,
Постѣлалам постѣлойку,
Подкладалам подушейку,
Ему под голови,
Тѣшачи ся слови,
Мовила, що мой власний. в̃.

А я ему хусточьку шила,
И рутяний вѣночок вила,
А он тое одобравши,
И поихал не жсѓнавъши,
И самъ не бувае, (55 v.)
И знати не дае
А я в тузѣ сирото(й)ка.... в̃.

Ойцевъский материн синец,
Казал ся родъм Волинец,
Самъ поихал в дорожейку,
Сушит мою голово(й)ку!
Не тайная нужа,
Що хожу без мужа,
Щож тому за причина!

Ой покин плакати,
Тяжко нарѣкати
Богъ бо о томъ знае.

XLV.

Ой мати, мати, ест дякъ у хатѣ,
Спѣваетъ жартуетъ, не дает спати! к҃.

И еще, мати, граєт зо мною!
Бий его, донейку, хочъ кочергою! к҃.

Бою ся, мати, щобъ не вкаляти,
Волю я дячейка поцюловати: к҃.

Жупан новейкій, дякъ молодейкій,
Не буду бити бо хорошейкий, к҃.

Ба еще мати буду прохати
У постѣлойку до себе спати. к҃.

Ой, доню, доню, будеть з бѣдою,
Коли дякъ ляжет спати с тобою! к҃.

О мати, мати, буду тривати,
Хоч мене будет дяк зачипати. к҃.

Хоч дяк жартуетъ, але не пустует,
Нехай же, донейку, переначует. к҃.

Поти ся грали, поки не спали,
Заким ся з собою не обизнали. к҃.

Обизнавши ся, почнет дякъ спати,
А дѣвчино(й)ка почне(т) плак(ати).

Дѣвчинойка дрѣмлет, а дякъ спѣвает (56 v.)
Погляд(а) в оконце, ци вже свитает. к҃.

Ой еще, дяче, барзо ранейко,
Присун ся до мене, мое сердейко. к҃.

Проспавши ся, дяк почнет спѣвати,
А дѣвчинойка почнет плакати: к҃.

Ой дяче к҃. бѣлого лиця,
Подобно з мене юж молодиця! к҃.

Ой пришла мати донки питати:
Ци гараздъ було, донейку, спати? к̃.

Ох спаламъ, спала, ледвомъ устала,
Тожемъ ся, м(а)ти, страху набрала! к̃.

(Ой до)ню, доню жарту не знаешъ,
Що ся такъ барзо дяка лякаеш. к̃.

XLVI.

Cięszki to iest kryminał miłosci 2. н̃з.
Kochac dame, a byc w odległosci! 2.
Publicznie sie człowiek kochac boi 2.
Lubo miłosc wiele w sercu broi; 2.
Alec trudno o to serce prosic, 2.
Musi ten zal na sobie ponosic. 2.
Kiedy affekt stanie w iedney mierze, 2.
Iak nie dufac w grzecznym kawalirze? 2.
Choc by było serce s kamienia twardego, 2.
Kiedy krzesze, pada ogien z niego; 2.
Choc by było y z lodu zimnego, 2.
To topnieie od słąca ciepłego. 2.
Moy kochanku, zale się na ciebie: 2.
Dziele serce, posyłam do ciebie, 2. (57 v)
Moy kochanku, zale się na ciebie: 2.
Wziąłes serce, wez ze y mnie sobie. 2.

XLVII.

Juz pochwalmi 2. krula tego,
Betleiemic narodzonego 2.
Y Mariey 2. matke iego,
Tego krula niebieskiego! 2.
Jemu słuzy 2. słonko y miesiąc
We dnie, w nocy nie przestaiąc, 2.
Apostoli, 2. męczenicy
Chwalo Boga społnie wszyscy.
Y my takze 2. chwalmi iego,
Tego krula niebieskiego. 2.

XLVIII.

Пѣсня московская. нѝ.

Моя милейкая, чорнобриве(й)кая,
Подля мене седит да какъ свіечка ґорит
Да у нас на Дону да не по вавему,[1])

Да растутъ пероґи да ґарачие
Из(ъ) маселком,
Да Московка пекла, ис Пустеля[2]) ґарода,
На ней сукня зеліона, сапоґи че(р)вони.

Та ну к̃. десъ мой мужъ на Дону!
Она дома була, трое дѣтокъ привела:
Да какъ сини поростут, бачъку за лоб приведут,
От кута, до кута кинутся гайдука.

Лѣпше пиво нѣж вода!
Ой з(ъ)мерзъ на печи, стару бабу гнетучи!
Человѣче рудій, не полохай людій,
Як сполошиш люде, лихо тобѣ буде.

По сим наступає табличка чисел: Liczba lacinska tudziesz z polską. На першій стороні (58 v.) в сто квадратиках (10×10) написані числа від 1 до 100, під числами від 1—10 підписано: unum duio trya kwator quinc sex septem okto nowem decem, з лївого боку, проти чисел десятків знов: Decem Viginti Triginti Quadragiti Quginti ...inti Septe...nti Octointi Noueinti Centum Sto. На другій стороні (н̃ѳ) в таких же квадратиках (10×10) виписано числа від 101 до 200 (на марґінезах приписки маловажні), на третїй (59 v.) в 27 квадратиках числа соток від 300 до 900 і тисяч від 1000 до 20000, під тим порожні квадратики, де написано (окрім пізнїйших „проб пера"): Сіе псалми Раба божого Млдца Леонтого Родича яголницкого Року Бжия ҂аѱ҃ѳі Мця Марта Дня а̃.

Тут кінчить ся перша частина сьпіванника (означена нами *А*).

---

1) Мабуть: вашему.
2) Може: Путивля?

XLIX.

Пѣсня на крещеніе Г(ос)п(о)дне, з҃.
под.: Тро(й)це С(вя)тая.

Иордань рѣко, уготови ся
Се бо прыходитъ Б(о)гъ крестити ся, к҃.
Плотию ідетъ на своя струя,
От Іоана услугъ требуя. к҃.
О Іоане, хтѣй послужити,
И верхъ вл(а)д(и)чній спѣшся омити! к҃.
Д(у)хъ С(вя)тій сходитъ видом голуба,
Показа О(т)ца[1]) того сугуба к҃.
Іоан пр(о)рокъ длань простирает:
Се агне(ц) бжій — ясно волаетъ. к҃.
Море, видѣвши, пречь уступает,
Іордань видитъ — в зад ся вертает. к҃.
Что Іордане взадъ ся вертаеш, (68 v.)
Творца своего днес ся лякаеш? к҃.
Днес грѣхъ Адамовъ омивается,
Глава змиева сокрушается, к҃.
Днес человѣци всѣ ся радуют,
Агг(е)ли в небѣ всѣ тріуфуют. 2.
Ми Іордану уподобѣмся,
Чистими серци приоздобимся:
На рѣчныхъ струях тя оглядати
И тебе миле днес вихваляти 2.

L.

Псалма
по(д).: От утробы дѣвыя Б(о)гъ.

Крещается Ісус во Иордани
Имѣяй власт н(е)бси и над водами к҃.[2])
. . . .
Албо мудрствуетъ високо глубоко, зк.
Покладает ся на свѣтъ широко к҃.
Тилко тис мудрость всѣмъ премудрости,
Прошу ратуй мя бурнои навалности! к҃.
І(су)се, ц(а)рю ч(е)л(о)в(ѣ)колюбивій,
Услиши глас мой а плачъ жалосливій к҃.
И со агг(е)ли даждъ намъ ликовати
И со с(вя)тымы в небѣ кролевати. к҃.

[1]) Зам.: Отцу. [2]) Тут бракуе картки.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
під час останньої його подорожі на Україну
(3/15 червня — 7/19 вересня 1859 р.).

КРИТИЧНО-БІОҐРАФІЧНИЙ НАРИС.

Написав **О. КОНИСЬКИЙ**

„Блукав я по сьвіту чимало,
Носив і свиту і жупан:
На що вже лихо за Уралом
Отим Киргизам: от же й там
Їй же Богу лучче жити
Ніж нам на Вкраїні...

Якось недавно довелось
Мині заїхать на Вкраїну
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

Т. Шевченко.

I.

За увесь час свого тяжкого перебування на засланню Шевченко ніколи не покидав заповітної своєї думки, загарливої своєї жадоби вернути ся на Україну. Бачили ми, що більш за все нудила йому дух, ссала йому серце журлива ґадка: що він може вмерти на чужині, що поховають його не на Україні!

„Холоне серце, як згадаю,
„Що не в Україні поховають!...“

Такою думкою журив ся наш Кобзарь, з самого початку і до кінця свого заслання. І скоро прийшла до його звістка, що „цар звелїв розбивати його кайдани“, першою думкою і заходами його було: з Новопетровського рушити на Чорноморщину, а звідтїль через Крим на Україну[1]).

[1]) Кобзарь 1895 т. 3 стор. 10.

Перегодом, за порадою Лазаревського, Шевченко мусїв покинути отсю думку і простовати з заслання через Нижнїй-Новгород до Петербургу, а потім, попрацювавши над ґравюрою два роки, зовсїм вже перебрати ся на свою любу Україну[1]).

По приїздї в столицю думка отся нїби трохи притихла була; властиво нї з чого не знати, щоб вона стояла у Тараса раз-по-раз на першому місцї і турбовала його. Річ натуральна: після зневоленого житя жовнїрського житє в столицї, в академії, нові обставини, старі і нові приятелї і знаємі, повитання, далї праця, клопоти — все отсе полонило своїм впливом думку про поїздку на Україну і тримало її в полонї більш за пів року. Скорож Тарас хоч трохи улаштовав своє житє в столицї і скоро улягли ся перші натуральні хвильовання, зараз прокинула ся стара заповітна настерна думка, побачити Україну, побачити дорогих серцю братів і сестру.

І от в листопадї того-ж 1858 року, пишучи лист до Максимовички, Тарас виразно призначає час своєї подорожі на Україну: „на те лїто, каже він, як Біг поможе, буду в Київі і на Михайловій горі“[2]).

Така велика подорож вимагала під той час, коли на цїлу Росию тільки й було зелїзниць, що з Петербурга до Царського Села та до Москви, чимало коштів. Шевченко сподївав ся, що на гроші він розживеть ся з видання свого „Кобзаря“. Коло сїєї справи він заходив ся небавом по приїздї до столицї, і хоча справа з цензурою йшла млаво, одначе в березїлї р. 1859 у поета була надїя, що до мая він скінчить се дїло і тодї, писав він 25 березїля до Максимовички, „насиплю повну кишеню грошей тай чкурну через Москву на Михайлову гору. Та вже хоч і без грошей, а сього лїта придибаю до вас“.

Одначе цензура воловодила з дозволом надруковати „Кобзаря“; а щоб продати право на виданнє і взяти гроші перш, нїж цензура дала дозвіл друковати, на се годї було сподївати ся. Небавом стало запевне знати, що „Кобзарь“ не дасть кобзареви грошей на подорож. Разом знати й те, що на кошти десь розжив ся Шевченко і гадав собі рушити на Україну зараз у слїд за тим, як Марковичі — Опанас з жінкою (Марко Вовчок) — виїдуть за границю.

Але трапила ся несподївана перешкода.

---

[1]) ibidem стор. 28.

[2]) Кіев. Стар. 1885, кн. 3 стор. 355; Михайлова гора — хутір Максимовича біля Днїпра в Золотоношському повітї.

Річ відома, що в Петербурзї Шевченко перебував під пильним доглядом поліцпї, і начальство академії художеств „повинно було по царському наказу пильновати, щоб він не повертав на лихо свого таланту“[1]). Значить на виїзд з Петербургу йому треба було не тільки дозволу академиї, а ще й „виду“ (паспорту з поліциї).

Канцеляриєю начальника петербурської поліциї (обер-поліцій-мейстера) правив тоді земляк і давнїй Шевченків знайомий Іван Мокрицький[2]). Тим то, покладаючись на його протекцию, він сподївав ся, що поліция не володити ме його і швидко видасть йому „видъ“. Алеж коли він вдав ся до поліциї, так показало ся, що дістати „видъ“ — річ не так-то проста: треба перейти кілька бюрократичних „митарств“, треба, щоб поліция мала згоду не тільки від академії художеств, але ще й від „3-ого отдѣленія“; тоді тільки може вона видати „вид“ „отставному рядовому оренбурскаго линейнаго N 1 баталіону“ Тарасу Шевченку[3]).

Мусів Шевченко вдати ся з просьбою до „правленія“ академії, щоби видали йому „видъ“ на 5 місяців на поїздку в Київщину, Черниговщину і Полтавщину: їхав він задля того, щоб поправити здорове і малювати етюди з натури[4]).

Ґраф Федір Толстой мусїв спитати „III отдѣленіе“, чи не має воно якої перешкоди на поїздку Шевченка на Україну, і додав найкращу атестацию про поводжене і „образъ мыслей“ Шевченка. Інакше йому не можна було дїяти. Отся переписка бентежила Шевченка. 10 мая він пише до Максимовички[5]): „клопочу ся коло паспорту, тай не знаю — чи дадуть минї його, чи нї? Перш в столицю не пускали, а тепер з сїеї поганої столицї не випускають. Доки вони будуть знущати ся з мене! я не знаю, що минї робити і що почати? Утїкти хиба нишком до вас тай сховати ся у вас? Здаеть ся я так і зроблю: до 15 мая ждатиму паспорту, а там — що буде те й буде“.

11-го мая Марковичі рушили за границю. Тарас лишив ся в Петербурзї. Минуло і 15 мая, а „виду“ йому не давали, бо „III отдѣленіе“ не давало відповіди. 25 мая Тарас писав до Марковички в Дрезден[6]): „я й досї ще тут (в Петербурзї). Не пускають

---

1) Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 897.
2) Кобзарь т. 3 р. 1895 стор. 189.
3) Кіев. Стар. 1885 кн. 3 стор. 329.
4) Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 902.
5) Кіев. Старин. 1885 кн. 3 стор. 357.
6) Правда 1875 стор. 574.

до дому і печатати („Кобзаря“) не дають. Не знаю, що й робити? чи не повіситись? Ні, не повішу ся, а втечу на Україну“.

Нарешті 29 мая „III отдѣленіе“ повідомило академію, що воно не має перешкоди на поїздку Шевченка на Україну[1]). Академія написала в Поліцию і з початку червня обер-поліціймейстер видав Шевченкови „вид“, написавши до київської адміністрациї, щоб поліция доглядала за Шевченком під час перебування його в Київщині[2]).

Жадної звістки не маємо про те, коли саме Шевченко виїхав з Петербургу; одначе день той можна визначити без помилки. Під віршами його „Пісьня“ („Ой по горі ромен цвите“)[3]) стоїть дата „7 червня 1859, Лихвин“. Село Лихвин в Харківщині, майже на межі з Полтавщиною. На те, щоб приїхати сюди з Петербурга, не зупиняючись ніде в дорозї, треба 5—6 день. З сього й виходить, що Шевченко рушив з Петербурга не пізнїйш 3/15 червня.

II.

В петербурському комітетї, орґанїзованному в справі скасовання крепацтва, заступником Харківщини був дїдич Хрущов. Здаєть ся, з ним Шевченко спізнав ся у другого харківського дїдича молодого ґенерала Крилова. Останнього Тарас не вподобав, він здав ся йому хоч і приязним, але не симпатичним, а обід його, справлений на честь Тараса, хоча й був „трохи, що не царський“, але показав ся Тарасови приїсним“[4]).

Так ото укупі з Хрущовим Шевченко і виїхав з Петербурга. Маєтність Хрущова була біля міста Лебедина в селї Лихвинї. Хрущов прохав Тараса завитати до його.

Чи в самому Лихвинї, чи може в Лебединї, поет наш спізнав ся з двома братами Залїскими Олексїєм і Максимом (попом) та з художником Цеге фон Мантейфелем[5]). Брати Залїські були щирі Українцї, люде гостинні і на цїлу околицю вславили ся вмілостию варити і пити варенуху. Кажуть, що біля їх у Лебединї був невеличкий кружок „варенушників“, що потроху нагадував колишнє то-

---

[1]) Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 902.
[2]) Чалий, стор. 142.
[3]) Хата 1860 стор. 90.
[4]) Записки Шевченка стор. 195.
[5]) Лист д. Абрамцова.

вариство Закревського — „мочимордів“. Головою „варенушників“ був Олексій Заліский. Ніхто ліпше і смачнійше за його не вдатен був зварити варенуху.

Лебединські варенушники заходили ся на честь Шевченка зварити „кашу“. Тарас охоче приняв запросини на ту „кашу“. Після 12-літнього вигнання з рідного краю він тепер був серед рідної любої України, серед її природи, що саме тоді росповнила ся усією своєю красою весняною; серед її людей, а до того перед ними воскресали, хоч і не вповні, образи колишнього товариства щирого в пирятинських степах.

Варити кашу зібрали ся на хуторі Хрущова „Новь“, біля Лихвина, на березї веселої річки Псіола. Звістним звичаєм спершу ловили рибу, потім вже варили кашу і смаковали варенухою. Варенушники — ті по свому „статуту“, опріч варенухи, жадних напоїв не вживали.

Шевченко лишив нам памятку того „варенухопитія“. Перед мене лежить фотографія з малюнку, де він змалював мабудь вже финал варенухопитія. На малюнку бачимо, опріч пристроїв до варенухопития — фляшки, шклянки і т. ин., трох варенушників. Один з них так вже „наваренушив ся“, що не спроможен сидїти; він лежить, голови його не видко (кажуть: то і єсть отець Максим). Останнї два варенушники сидять обнявшись і куняють; один підпер голову лївшою, заплющив очи і ніби зажурив ся чогось, тримаючи правшою руку свого товариша, що обняв його, і тулить свою твар до його, щоб поцїловати ся. Під малюнком власною рукою Шевченка написано: „Варенушному архимайстрови О. М. Залїському на память 9-го юня 1859 на Нови Т. Шевченко“[1]).

Коли не на ніч після варенухи, так рано вранцї другого дня Шевченко рушив від Хрущова і 10 червня був в Пирятині. Тут він написав вірши: „Ой маю я оченята“[2]). Після сего стріваємо нашого кобзаря в Переяславі у його старого приятеля доктора Андрія Козачковського. Сюди він приїхав вранцї не пізнїйш 12 червня, саме під час ярмарку в девяту пятницю.

Значить він цїлу добу їхав до Переяслава і нї до кого по дорозї не звертав. Тай нї докого було йому заїхати. Стара Вільхов-

---

[1]) Фототипію з сього малюнку надруковано в ч. 8 1896 року в одеській часописи „По морю и сушѣ“. На фототипії, замісць підпису, зробленого Шевченком, стоїть, не знати з якої річи, підпис по московськи: „Компанія“.

[2]) Кобзарь 1876 т. 1 стор. 352.

ська з Мосївки була вже на тім сьвітї, і Мосївку шарпали судовими процесами Селецький, Тарновський (Василь Петрович) і иньші, правлячи ті гроші, що сліпа й глуха 80-лїтня бабуся „позичала" у них, властиво програвала у карти. Де-Бальмении — „не ті стали"; Закревський, кажуть, ледви ноги волочив... В Яготинї (через Яготин і шлях лежав!) княжни Репнїної не було, вона жила в Москві, а хоч би й була в Яготинї, так ледви чи заїхав би до неї поет після того враження, яке зробила на його княжна, коли вони бачили ся вторік в Москві, як провідав її Тарас, вертаючи з заслання.

III.

Так ото ранком під ярмарок сидїв собі Козачковський в господї та журив ся думкою про сподїване перенесеннє з Переяслава в Полтаву духовної семинариї, де він і учителював і лікарював. Перенесеннє було йому зовсїм не на руку. Родинні і материяльні умови не давали йому перебрати ся в Полтаву, значить — мусїв він іти на пенсию, а пенсия та була така мізерна, що з неї жадним чином прожити не можна. Правда — про перенесеннє семинариї тодї ще тільки говорили, фактом стало ся воно лишень року 1862, алеж чутка та не могла не турбовати старого Андрія Йосиповича. І от, може в тих думках, згадав він і Андруші, і той свій хуторець, де р. 1845 садили вони з Шевченком дерева. А коли згадав се, то вжеж не минуче подумав: де то тепер Тарас? Думає Андрій Йосипович і дивлячись у вікно, бачить — люде рушають на ярмарок. Аж ось відчиняєть ся брама, і до його в двір в'їздить почтовий возок, парокінь, а на возї якийсь сивоусий чоловік в білому лїтному пальтї... То був Тарас Григорович. Мовчки вони привитали ся, пішли до сьвітлицї, мовчки привитав Шевченко родину Козачковського і почав ходити по хатї. Походивши, спинив ся проти вікна, постояв, подивив ся, як люде ідуть і їдуть ярмарковати і висловив Козачковському бажанє піти й собі подивити ся на ярмарок[1]).

Я зовсїм розумію становище Тарасової душі в той час, розумію, чому він мовчав: спомини минулого і сила почутя не давали говорити. Величезна маса споминок, мимо волї його, не минуче повинна була стати перед ним і придавити його так, що уста німіли. З того часу, коли він останнїм разом бачив ся в Андрушах з Козачковським, минали днї, минали ночи і минуло 14 літ, яких літ!

---

[1]) Кіевскій Телеграфъ 1875 Ч 25.

яких тяжких літ! Він тоді був молодим парубком, повним здоровя, повним рожевих надій побрати ся з молоденькою Федосією Григоровною Кошицівною, „тай жити, як всї люде живуть...“ [1]) Де все те дїло ся? Все лишилось отам в степу безлюдному, в Азиї. Вітер розвіяв надії, засланнє та казарма проковтнули і літа і здоровє.., Все те він мусів згадати, не можна було не згадати... згадав і те, що вимовить не вмію... Що він тепер? Бурлака-дїд, недобиток „московського блага“, без сили, без здоровя. . І думне чоло його похмаріло, і найлїпше, що можна було зробити в ту годину, піти на ярмарок — глянути на тих людей, яких він не бачив так довго-довго!

Вернувшись з ярмарку, Козачковський почав читати з голови деякі вірши, написані Тарасом ще до заслання. Тарас не памятав їх, позабував і позаписував їх собі тепер з уст Козачковського. Стало тодї розмовникам знати, що чимало віршів написаних Шевченком до року 1846, пропало на віки.

По обідї Тарас вимовив бажаннє подивити ся на хутір Козачковського за дві версти та на Дніпро. Козачковський казав запрягти бричку, але Тарас не схотїв дожидати ся; вельми вже тягло його швидче побачити як

...„Сивий наш козак
Днїпро з лугами виграває“.

Він, не дожидаючи заким злаштують бричку, пішов сам пішки. Коли Козачковський догнав його, він сидїв на траві біля роздорожа: чи тому сидїв, що не тямив куди йти, чи на право, чи на лїво? чи може, певнїйш гадати останнє, він присїв полюбовати з краси природи. Було під вечір, картина могла бути дивна, та, яку Тарас змалював у свому „Снї“ [2]).

„Вечірне сонечко гай золотило,
Днїпро і поле золотом крило...
Собор Мазепин сяє-білїє,
Батька-Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби похилі
Требратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою.
І все те, все те радує очи,
А серце плаче...“

---

[1]) Русск. Стар. 1883 кн. IX, лист до Бодянського.

[2]) Кобзарь 1876 т. 11 стор. 99.

Можна без помилки гадати, що того вечера серце й душа нашого поета переживали оті самі враж́іння, почутя і думки, які він вложив в душу і в серце дїдови-Українцеви в своєму прекрасному „Снї“. (NB. Я певен, що „Сон“ Шевченко написав після заслання і не вірно його зареєстровано до творів 1847).

У вечері заходили ся ловити рибу. Риба не йшла, хоча її все таки наловили і зварили кашу. Та хоч би яка там смашна не вдала ся ся каша, а гору брала чарівна сила природи. Ніч, каже Козачковський, була тиха, місячна, українська ніч з міріадами зірок на чистому блакітному небі. Своєю величавою красою чарівною вона привитала так давно знайомого їй поета. Дивлячись навкруги і любуючи з чарівної краси, Тарас мовив: „як добре було-б жити поетови, колиб йому можна було бути тільки поетом, і не бути горожанином“[1]).

Лежачи на березї Днїпра-Славути, старі приятелї вели щиру бесїду і про минуле України і про сучасне. На превеликий жаль Козачковський не списав нам усїх подробиць тієї цікавої розмови, але не трудно здебільша вгадати зміст її, відаючи, що Козачковський був чоловік осьвічений, щирий і певний син України: він до кінця свого віку не стратив, як і Шевченко, віри, що „Українцї не позбули ся ще, не сплюндрували ще спадщини своїх батьків, себ то тих елементів, з яких склала ся і повинна скласти ся в будучинї, хоча і в иньшій формі, відповідній своєму часу, наша слава“[2]). Розмовники трохи не зійшли ся в своїх думках про близьке тодї скасованнє крепацтва. Звістно Шевченкові думки йшли геть дальше ніж думки Козачківського. Але се нї на зерно не шкодило їх щирому приятельству. Козачковський глибоко шановав і любив Шевченка, високо ставив його твори і був тієї думки, що твори дорогого йому гостя-друга — „стають за для щирого Українця живою, тужливо-радісною, як і наша пісня народня, картиною, що показує нам наше славне минуле та не безрадісне ще і не дорешти ще пропаще сучасне“[3]).

На другий день Шевченко попрощав ся з своїм старим другом і поплив „дубом“ по Днїпру на село Прохорівку до другого свого приятеля до Михайла Максимовича, що перебував тодї у себе

---

[1]) Кіев. Телегр. 1875 Ч. 25.
[2]) Чалий стор. 176.
[3]) Кіев. Телегр. 1875 Ч. 25.

на хуторі — Михайловій горі[1]) і сподївав ся повітати в своїй хаті найдорожшого сина нені-України.

IV.

У Максимовичів Тарас Григорович гостював більш тиждня. Сюди, опріч всього иньшого, вабила поета сподїванка, що Максимовичка знайде йому „молоду княгиню“ і оженить його[2]). Час перебування поета на Михайловій горі я вважаю з погляду психольоґічного за час великої ваги, тим то радо-б записав до свого нарису усяку найменшу дрібничку з Тарасового житя на Михайловій горі. Подробиці того житя показалиб нам і психольоґічне і моральне становище під той час і Шевченка і Максимовича, можна б було нам з тих подробиць запевне знати, що саме спричинило ся тій різкій переміні в поглядах Максимовича на Шевченка, на його поводженнє і на його твори? На превеликий жаль, про час перебування Шевченка на Михайловій горі Максимович не тільки не списав споминок, а навіть не хотїв росповісти про те Маслову, коли останній прохав його про се. Максимович не радив навіть Маслову писати Шевченкову житєпись, говорячи, що „в житю нашого поета стільки бридкого і неморального, що ся сторона покриє усї останні добрі сторони його житя“. Тільки всього й повідав він Маслову, що Шевченко, перебуваючи у його на хуторі, приходив до його хати тільки ночувати, а увесь останній час вештав ся в полї і де инде; там малював, розмовляв з селянами, та пиячив, а в розмовах з жінкою його богохульствовав; се він вельми часто чинив і в великому товаристві“[3]).

Така відповідь Максимовича здаєть ся нам занадто чудною і ледви чи правдива вона. З фактів, заведених вже до попереднїх моїх нарисів відаємо, як глибоко Максимович шановав Шевченка, як він виявляв свою приязнь до його напр. в Москві, в березїлї р. 1858. Тодї він шановав його гучним бенкетом, вславляв його і промовами і віршами, в листах[4]) величав його „любим та дорогим“, дяковав йому за „прегарні листи до його і до його Марусеньки“, радїв думкою, щоб одружити Тараса на Михайловій горі“ і т. ин., а тепер в якихось Тарасових вчинках знайшов

[1]) ibidem.
[2]) Кіев Стар. 1885 кн. 3 стор. 335.
[3]) Чалий стор. 202—203.
[4]) Чалий стор. 137.

силу чогось і бридкого і неморального. На те щоб так різко переміними думку про свого друга, треба щоб за останнім були дїйсно великі вчинки паскудні. Обвиновачуючи так Шевченка, Максимович нїби забув про свій моральний обовязок — властивий кожнїй людинї, що шанує сама себе і своє слово: обовязок, певними фактами довести своє обвиновачуваннє. Максимович не вказав нїже єдиного бридкого і неморального Шевченкового вчинку... А цїкаво-б було знати нам ті вчинки, а то тепер без них, стиснувши серце, мусимо в словах Максимовича добачати тільки самий поклїп. Я гадаю що й оте „пиячество й богохульство", що справляв би то Шевченко перебуваючи на Михайловій горі — просто вигадка, викликана якимсь невідомим нам незадовольненнєм Максимовича на Шевченка. Колиб Шевченкове пиячество і богохульство були правдою, так якже його погодити з тим бенькетом на честь Шевченка, що справляв Максимович у себе на хуторі в липню 1859, як се зараз побачимо? Ганьблячи перед Масловим не тільки Шевченка, але й твори його, Максимович не добачав у його навіть „жадного естетичного розвитку і жадного художественного ідеалу". Вірші свої Шевченко, писав би то здебільшого під пяну руку[1]). Кажу я, що вияснити причину отакого осуду Шевченка і його творів не тільки цїкаво, але й вельми важно задля біографії Шевченка, а ще більш задля характеристики Максимовича. Небіжчик Маслов гадав, що до такої переміни Максимовича спричинила ся лїтературна заздрість його і старий його вік. На мою думку, сього не досить.

V.

Лишивши у Максимовича свій пакунок і деякі річи, Шевченко переправив ся дубом на правий берег Днїпра у Канев, і з відтїль поїхав кіньми до своїх родичів в Кирилівку. Простовав він через місточко Городище (звідкіль був родом Семен Гулак-Артемовський). Городище було маєтністю князя Воронцова, і на землї його брати Семеренки спорудили добру цукроварню і чимало де-чого иньшого промислового і культурного, такого, що на той час звертало на себе велику увагу. Платон Семеренко користовав ся не тільки на Українї, але й далеко поза нею доброю славою не тільки яко промисловець, але яко розвинений і гуманний Українець, демократ і патріот. Вжеж Шевченкови цїкаво було спинити ся в Городищі,

[1]) Чалий стор. 203.

щоб подивити ся на цукроварню і спізнати ся з Семеренком і з управителем його Хропалем. В Городищі перебув Шевченко один тільки день і поїхав далї в Кирилівку[1]).

В батьківській хатї Шевченка жив тодї старший за його брат Микита, жінка його Палажка і дїти їх: Петро лїт 12, Прокіп на 6-м годї, та сестра їх Ірина тодї ще дївка (потім вона побрала ся з Ковтуном). Другий молодший брат Тарасів — Йосип, побравшись з сестрою Варфоломея Шевченка, Мотрею, жив окремо, як і сестра Ірина, тодї вже вдова Бойчиха. Коли Тарас приїхав до батьківської хати, Микити Григоровича не було дома (росповіла минї р. 1892 вдова Микитиха). Дївка (себ то Ярина) була на городї, а Микитиха порала ся то коло печи, то по хатї дещо прибирала. „Було ранком в суботу, добре памятаю, за день перед Петром, казала минї Микитиха. Чую собаки на когось гавкають: глянула я з вікна, бачу хтось такий незнайомий йде з вулицї в двір, прямо до хати. Я вийшла на зустріч йому в сїни. Прийшов він до сїней, я стою на порозї, дивлю ся та думаю: що воно таке, мовчить і не привитаєть ся, тільки дивить ся на мене, дивить ся так якось журливо, дивлюсь і я та не тямлю, хто такий отсе довговусий і сивовусий. А далї як промовив: „Не пізнаєш Палажко?“ так той голос так і покотив ся до мене в серце на саме дно. Я тодї як крикну: „братіку мій, Тарасе! де ти взяв ся!“ та так на груди йому і впала. Обнїмає він мене, цїлує, сльози йому так і капають, а нїчого не говорить, мовчить“.

Роспитавшись про житє, Тарас пішов оглянути батьківський двір і сад. Тринадцять лїт не бачив він їх, не бачив родичів і рідного села, але переміна не велика! та сама хата що й була, з чорним димарем, тільки трохи похилила ся, та біля причилку нема тиєї яблонї, біля котрої був колись квітник „незабутної сестри Катерини, його няньки нїжної“; яблоня всохла, зрубали її; всохла і розлога верба, що стояла біля воріт, а все остан6 по давньому; крепацька неволя, з нею робота тяжка не на себе, злиднї, сум, та журба. Тарас посидїв трохи в саду коло ручая, потім пішов до сестри Ірини.

„Була я тодї на городї, росповідала д. Чалому Ірина Григорівна[2]): грядки копала. Дивлю ся — біжить моя дївчинка: „мамо, мамо! вас якийсь Тарас кличе. Скажи, каже, матери, що до неї

---

[1]) Кіев. Стар. 1889 кн. 2 стор. 460.
[2]) Чалий стор. 139.

Тарас прийшов. Який Тарас? питаю, а сама і з місця не рушу. Аж ось і сам він іде.

„Здрастуй, сестро!

Я вже й не памятаю, що зо мною діяло ся тоді! От ми сїли на призьбі, він, сердешний, положив голову до мене на колїна, та все просить, щоб я росказувала про своє житє гірке. От я й росказую: він, покійничок, слухає, та все додає: „еге-ж! так, сестро, так". Наплакала ся я доволї, доки росказала до кінця, як мій чоловік вмер. Тарас встав, подививсь на небо, перехристивсь і каже: „молись, сестро! моли ся, і ти вільна і я вільний".

„Ти вільна" - се значило, що вона повдовіла і позбула ся свого чоловіка пяницї.

„А коли-ж ми всї будемо вільні від панів? спитала Палажка.

Тарас махнув рукою і мовив: „ще, сестро! до того не раз тебе виб'ють на панщинї".

Другого дня Тарас пішов до церкви. З церкви він прийшов до батьківської хати з своїми старими, ще шкільними товаришами Тарасом Гончаренком і Петром Бондаренком. Небавом поприходили иньші люде та все роспитували у Тараса: чи скоро вийде сподївана воля?

На другий день у вечері (29 червня) Тарас пішов до попа отця Григория Кошицї: він хотїв більш за все побачити старе своє кохане Федосию Григорівну. Але вона й не вийшла до його, „щоб не завдавать серцю жалю". Трапив ся тут другий молоденький ще піп. Тарас мало що розмовляв з ним, а все говорив з старим попом, роспитуючи: як люде живуть? Нарештї спитав чи живий ще старий його товариш віку дитинного Смалько? Відповіли йому, що живий і служить церковним сторожем. Він прохав покликати Смалька, і коли той прийшов, обняв ся і поцїловав ся з ним. Молодому попови се так не подобало ся, що коли баба Лемериха потім спитала у його: якої він думки про Тараса? він відповів, що „Тарас якийсь дурний, наче прибитий: тільки й розмови у його, що про мужиків, та з мужиками, а не то так все мовчить". „А з нами, мовила Лемериха, він такий говіркий, усе балакає, усе балакає, ніколи не мовчить".

Сей епізод д. Чалий[1]) реґіструє до приїзду Шевченка в Кирилївку ще до заслання. А минї в Кирилївцї люде казали, що се було під час останнього приїзду його в Кирилївку р. 1859. Стара Мики-

---

[1]) Чалий стор. 52.

тиха в розмові зі мною твердо стояла на тому, що „се було при їй тоді як Тарас перед волею був у Кирилівці.

Я не маю певних фактів на те, щоб сказати: за ким тут правда, та й епізод сей не вважаю таким важним, щоб висліджувати всїма сторонами: коли він був, чи р. 1845, чи 1859? тим паче що все одно: колиб він не став ся, характерна вага його з того не перемінить ся.

Ві второк 30 червня покликав Тараса до себе на мед церковний титар Ігнат Бондаренко.

Про сей „мед"знов не однакові вісти. Згадує про його і Тарас в листї до Варфоломея Шевченка[1]), писаному з Петербурга р. 1859 грудня 7-го. Просячи прислати йому ковбас, він каже: „та щоб ковбаси були такі самі, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблунею сидячи. Коли саме був той мед, Тарас не каже. Д. Чалий[2]), зі слів Варфоломея Шевченка, реґіструє той „мед" до року 1845. Нарештї Гнат Бондаренко, на запитаннє Прокопа Шевченка, повідав, що мед той був у його тодї, як в останнїй раз Тарас приїздив в Кирилівку, і він Гнат вже не був титарем.

От і тут не вгадаєш, чия правда. Дїло відоме, що меди варять на храм. Храм в Кирилівці на Йвана 26 вересня; а Тарас останнїм разом приїздив в Кирилівку в самому кінцї червня. Може стара память Бондаренка помилила ся.

Не диво! час вельми давнїй.

Але, на мою думку, помилив ся і Варфоломей.

Певнїйш за все гадати, що на меду у Бондаренка Тарас гостював під яблонею р. 1843. Є певна звістка[3]) (добув я її тільки в червнї сього року) що в вереснї р. 1843 Тарас кумовав у свого брата Йосипа, і був хрещеним батьком у Йосипового сина Трохима, що родив ся 18 вересня.

З Кирилівки Тарас поїхав до свого свояка Варфоломея. По дорозї заїздив в Моринцї, оглядав церкву в серединї і, казали минї люде р. 1892, щось малював. Що саме він малював? Певне вид з церкви, або з іконостасу, але я про те не довідав ся і не відаю, чи був, чи є який малюнок з Моринець між тими, що лишили ся по смерти художника.

---

1) Правда 1875 стор. 927.

2) Чалий стор. 51.

3) Метрики Кирилівської церкви за р. 1843.

VI.

Про приїзд Тараса до Корсуня[1]), до Варфоломея останнїй росповів так[2]): „В червнї бачу я, щось приїхало до моєї кватери простим возом парокінь. На возї сидить хтось з великими сивими вусами. На йому сїре парусинове пальто і лїтнїй бриль. Бачу, я той приїзжий минув двері до моєї хати, що були з вулицї, та йде до брами. Я подумав, що то мабуть, хтось з тих, що шукають собі служби в околицях, одначе серце моє щось неспокійно тїохкнуло, і я якось інстинктовно вибіг на вулицю, щоб зустрінути приїзжого. А він тим часом встиг перейти через двір та через другі двері в сїни. Я вернув ся, дивлю ся — він відчинив двері в хату, тай каже до мене: „Ну, познавай же!“ „Я й не стямив ся!

„Батьку ти мій рідний!“ скрикнув я і прожогом кинув ся йому на груди. То був Тарас. Ми мовчали та тільки обнявшись ридали, мов ті дїти. Вибігла моя жінка, та й собі в сльози. В ту годину усї ми нїби онїміли. Так ми стояли, аж доки не прийшов Тарасів фурман і не спитав, що йому робити? Тарас закватеровав у мене на увесь час, доки думав пробути на Українї. „Так, так, братіку! говорив він, у тебе, у тебе буду я, на всїй Українї нїде і нї в кого не буде минї так тепло, як у тебе“.

У мене вже була нагода говорити і довести фактами, що Варфоломей до своїх споминок про Тараса позаводив чимало такого, чого дїйсно не було і не могло бути. Тепер знов мушу сказати де-що про непевність Варфоломеєвих споминок. В одному місцї навіть д. Чалий глянув на їх скептично і назвав їх „доволї безбарвними“. У мене виникає непевність не тільки про приятельство і дружні відносини Тараса до Варфоломея до часу останнього приїзду поета в Корсунь. Якось воно чудно, що за всї 13 лїт, з того часу, як Тарас останнїм разом перед засланнєм був в Кирилівцї, приятелї і свояки нї разу не перекинули ся нїже єдиним словом! Правда, що Тарас не обзивав ся і до рідних братів і до сестри, але се могло бути через те, що вони люде темнї, неписьменні, кріпаки і трудно було сподївати ся від них відповіди. Що иньше Варфоломей, людина письменна, занадто обачна, занадто спостережлива і метка; чи написати самому до Тараса першим, чи відповісти на його лист, се не становило про його жадної трудности. Чом же

[1]) З Кирилївки до Корсуня верстов 25.

[2]) Правда 1876 стор. 27.

вони не листовали ся? Чом Варфоломей за увесь час перебування Тараса в Азиї ні разу, ніже єдиною копійкою не запоміг йому? А у його була спромога вислати хоч раз на рік кільки карбованців?

Оті думки примушували мене вистежити скільки можливо, коли саме Варфоломей спізнав ся з Тарасом особисто: чи до заслання останнього, чи вже після заслання. Тарасів небіж Прокіп Шевченко казав мині, що дядько спізнавсь з Варфоломеєм особисто лише під час останнього приїзду свого в Кирилівку. Але уважаючи на те, що під той час Прокопови не було ще й 6 літ, я не покладав ся на його. А отсе вже тепер з певного джерела (з метрики) дозідав ся я, що Тарасів брат Йосип побрав ся з Варфоломеєвою сестрою Мотрею 28 вересня р. 1841, коли Тарас був в Петербурзї. Значить особисто він спізнавсь з Варфоломеєм не ранїйш р. 1843. Але знаємість їх до р. 1859 була тільки знаємість, а до щирого приятельства не доходило тоді у них.

В споминках Варфоломеєвих і за р. 1859 бачимо такі очевидні невірности, що дивуємось, як він відважив ся писати їх і друкувати. Сам він каже, що Тарас приїхав до його вкінці червня. Запевне відав Варфоломей, що Тараса арештовано тим разом в половинї липня; Тарас вже не вертав ся нї до Кирилівки нї до Корсуня; але не вважаючи на се все, Варфоломей відважив ся сказати, що „Тарас під час того приїзду прожив у його в Корсунї місяців з два, або може трохи й меньше"[1]).

Річ певна, що коли-б і не трапила ся Тарасови та пригода, що не дала йому перебути в Каневському і в Звенигородському повітах більш двох тижднів, то й тодї-б він не прожив у Варфоломея двох місяців, бо сього у його й на думцї не було. В листї до Лазаревського з Межирич 10 липня 1859[2]) він писав, що думає виїздити вже в Гирівку (Конотопського повіту, де жила неня Лазаревських). До всього сього не можна минї не зауважити ще й от що: Варфоломей Шевченко служив того часу за управителя чи за оконома у князя Лопухіна, значить чи хотїв, чи не хотїв, а мусїв орудовати і орудував крепацькими „душами". Не треба нагадувати, як Тарас дивив ся на крепацтво, на працю їх на панів і на всяких панських сїпак.

Отже чи захотїв би він сидїти в Корсунї і щодня бачити, як його свояк і приятель, його названий брат, що й сам був колись крепаком, жене на панщину сотнї таких же многострадальних мо-

[1]) ibidem.
[2]) Основа 1862 кн. III стор, 18.

лодиць як і Ірина Григорівна! Нї! певна річ! на такі добровільні муки Тарас Григорович не пішов би! І дїйсно бачимо, що в Корсунї у Варфоломея Тарас пробув тільки ледва кільки день.

Перебуваючи в Корсунї, Тарас, каже Варфоломей, вставав вельми рано, о 4 годинї, і йшов гуляти в лопухинський сад та в парк[1]). Сад в Корсунї, перерізаний річкою Росю, з її прегарними ґранїтовими берегами, з її прозорою водою, порогами і водоспадами, така чарівна місцевість, що не можна було Тарасови-художникови і поетови не надитись туди. Він вибирав в саду затишний куточок, сїдав на каменї і малював краєвиди до самого обіду... „Здаєть ся, каже Варфоломей[2]), не минув він нї одного куточка, щоб не змалювати його в своєму альбомі". Я ладен сьому няти віри, одначе не відаю, кому дістав ся той альбом і нїколи не траплялo ся минї чути, щоб у кого-небудь були Тарасові малюнки з краєвидів корсунського саду.

Трапляло ся, каже Варфоломей, що Тарас їздив з ним в поле дивити ся на роботу (на косовицю, або на жнива), і їздячи, завжди звертав його увагу на те, щоб яко мога більш заводити машини, „щоб більш працювала пара, а меньш людські руки"[2]). Я певен, що таких поїздок було вельми, вельми мало. „Їздячи Тарас инколи роскаже було де-що з свого тяжкого житя на засланню, але як роскаже? почне, скаже кільки коротких, рваних слів тай годї. Він не любив ворушити свого давнього лиха, так каже Варфоломей. Що Тарас не любив росповідати про своє засланнє — річ се відома і певна, і ледви чи росповідав він Варфоломеєви навіть і те, що написав останнїй в своїх споминках. Факти, подані Варфоломеєм, які він чув би то з уст Тараса занадто вже сухі і ще більш непевні: хибаж можна допустити, щоб Тарас росповідав таку нїсенїтницю, що „його з Петербурга заслали р. 1847 прямо за Арал??" Дивує мене ще й от-що. Небавом по смерти Тараса Варфоломей подав д. Чалому свою переписку з Тарасом, а д. Чалий надрукував її[3]). Чом же тодї Варфоломей не росповів усього того, що чув від Тараса про його засланнє, а заходив ся згадувати і друковати через 16 років після Тарасової смерти?[4]).

---

[1]) Про корсунський сад дивись мою статю в Зорі 1892 ч. 5 „Подорож в рідні села Шевченка".

[2]) Правда 1876 стор. 64.

[3]) Основа 1862 май—червень.

[4]) Правда 1876 стор. 65.

„Тарас любив, каже Варфоломей, жити семянином. Бачачи родинне житє, він нераз казав Варфоломеєви: чи сподобить то Господь мене завести своє кішло, хатину і жінку та діждати дітей". Часто ми, каже Варфоломей, розмовляли про се діло, і Тарас прохав мене, знайти йому місце задля оселї й дївчину. Але дївчина щоб доконче була Українкою, проста, не панського роду, сирота і наймичка".

Не йму я віри, щоб Тарас говорив тодї підкреслені слова; він дїйсне писав їх до Варфоломея, але геть пізнїйш, коли Варфоломей став впевняти його щоб, він побрав ся з панночкою. (Про се буде річ в дальшому нарисї).

„От, каже далї Варфоломей, стали ми з ним (Тарасом) їздити і шукати такого місця, „щоб Днїпро був під самим порогом" і небавом знайшли справдї чудовне місце, над самим Днїпром з невеличким ліском. Ся земелька, десятин може зо дві, належала на власність пану Парчевскому. Стали ми його єднати, він нї се, нї те, рад би й продати, та видко, що чогось мулить ся, наче хоче воловодити".

Земля та (лежить вона між Каневом і селом Пекарями) дїйсно вельми сподобала ся Тарасови. Їздячи оглядати землї, Тарас спізнав ся з управителем Парчевского — Вольским і умовили ся з ним перш нїж єднати ся в цїнї обміряти землю. На обмір призначили 10 липня. Землеміра мусїв привезти Вольський. Ранком 10 липня вони і з'їхали ся в Межиричі. Але перш нїж взяти ся до роботи, річ звичайна, сїли „випити по чарцї та перекусити". Тим часом сюди-ж таки приїхали польські шляхтичі — брат Вольского Козловский і иньші, приїхали вони нїби то польовати, але я гадаю, що дїйсно притягла їх туди цїкавість побачити Шевченка і познайомити ся з ним. Мисливцї росташовали ся в холодку під розлогою грушою, запросили до сього гурту Тараса і землеміра і заходили ся „полювати" на чарку. Спершу розмова йшла туго, Тарас сидїв мовчки і не виявляв своєї дивовижі з Козловского. А дивовати ся було з чого: на польованє Козловський приїхав наче на баль: на йому був фрак, ясні рукавички новенькі, лакировані ботики на ногах. Хоч зараз до вальсу. Чарка, друга „старки" розвязала язики, і мабуть таки вона головним чином спричинила ся вельми важній, вельми характерній і дуже прикрій пригодї, що знївечила те обмірюванє землї, знївечила заходи Тарасові придбати ту землю і самого його примусила покинути Україну і вертати швидче до столицї.

Жадної звістки не маємо, на чому саме скінчило ся обмірювання землї Парчевского. Тільки й відомо нам, що тогож дня Шевченко, вернувшись в Межиричі, написав листи: згаданий в горі до Лазаревського і до Марковички (останнїй до нас не дійшов). З листу його до Варфоломея 13 липня і треба запевне гадати, що при тому обмірюваню землї Варфоломея не було, і що Тарас умовив ся з Парчевским побачити ся з ним у Межиричах і вжеж нї на що більш, як на те, щоб поєднати ся за землю. Одначе Парчевский не приїхав, принаймнї Шевченко його не діждав ся і поїхав у Канів; там купив „гербового“ паперу, задля написання акта про землю і посилаючи папір до Варфоломея, прохав „писати на тому папері що знаєте і що вам Біг на розум пошле“; се значило, що зміст акту на ту землю він віддавав на волю Варфоломеєви. На листї до Варфоломея не визначено, з відкіль він його писав. Річ певна, що гербового паперу опріч Канева нїде було купити, купити його можна було тільки в „казначействі“ і то в день, до вечера. Значить Тарасови можна було дістати того паперу тільки 11 липня. На мою думку того-ж дня він з Канева рушив в Городище до Семеренка і приїхав туди коли не в ночи, так у вечері.

В Городищі закватеровав він у Хропаля (Семеренкового управителя). Тут зазнав поет великої до себе поваги. Кватеру йому улаштовали з повним комфортом. Обідати кликав до себе Семеренко і сам ходив з ним показувати йому цукроварню, школу і ин Тарас, оглядуючи школу, так радїв з неї, що кинув ся цїловати Семеренка і мовив: „Батьку! чого ти тут наробив!“ В обох показали ся на очах сльози[1]).

Доб. Чалий оповідає[2]), що Тарас прожив тодї у Городищі три дні і в ті днї по всяк вечір до Хропаля збирала ся городищанська інтелїґенция, щоб подивити ся на рідного поета, послухати його і хоч одним словом перекинути ся з ним. Він був веселий, росповідав анекдоти, — а на се він був великий майстер! — читав свої твори. Такого читання художницького, росповів нам Хропаль, нїкому з нас нї до того, нї після того не доводило ся чути. В память Хропаля найбільш глибоко запало читанє віршів „На панщинї пшеницю жала“. Отсї вірші, каже Хропаль[3]), немов громовина та, бентежили і хвильовали усїх нас, хто слухав, як автор читав їх“.

---

[1]) Кіев. Стар. 1889 кн. II стор. 460—462.

[2]) ibidem.

[3]) ibidem.

Оглядаючи Семеренків сад, Шевченко похвалив ся мабуть, що купує собі шматок землї, щоб осадити свій хутір, і висловив, що бажав би завести і собі садок. Семеренко обіцяв запомогти йому в сїй справі. Запомогти було легко. Платон Федорович кохав ся в рослині, держав добрих садівників і великий питомник ріжних дерев і кущів. От він і обіцяв з свого питомника спорудити Тарасови такий садок, що-б був йому до смаку, не вимагаючи від поета нї клопоту, нї коштів.

В розмові з Семеренком зайшла якось річ про те, що давно вже нема „Кобзаря" в продажі. Тарас на те мовив, що видавцї-кацапи вельми скупі, а у самого його на виданнє коштів нема. Платон Федорович взяв ся охоче запомогти поетови і в сїй справі, і як бачити мемо, дїйсно запоміг.

Так ото радїли Городищанцї гостюванню у них найлїпшого сина України, запевно сподїваючись, що він перебуде у них довший час. Аж ось у вечері все перемінило ся.

Хропаль, зайшовши чогось до одного з своїх урядників, де звичайно закватеровував, коли приїздив чого в Городище, становий пристав з Мошен, застав тут, як оповідає д. Чалий[1]), станового Добржинского. В розмові Хропаль похвалив ся, що у його ночує Шевченко.

„Який се Шевченко? чи не академик?" спитав Добржинский.

„Він самий", відповів Хропаль.

„От, спасибіг, що похвалили ся. Я отсе саме приняв приказ від ісправника Табачнікова, щоб доглядати за Шевченком".

Звістно Хропаль, хоч і добре відав про Шевченкову долю, але треба гадати, що „прикультивірованим" нам звичаєм і виду не подав і роспитав в Добржинского, з якої причини Табачніков дав такий приказ? Показало ся, що то добуток зносин петербурської полїциї з київською, щоб доглядати за Шевченком.

Д. Чалий[2]), росповідаючи, мабуть чи не з переказу Хропаля, про те перебуваннє Шевченка в Городищі, додає, що Добржинский зрадїв довідавшись, що Тарас у Семеренка, і мовив нїби сам до себе: „тепер, знаючи де Ш—ко, я відзначу ся перед начальством". І більш би то нїчого не сказав. В останнїй вечір свого гостювання, вже при заході сонця, Шевченко нїби про щось згадав і прохав Хропаля дати коней йому зараз їхати в Кирилівку, а потім в Корсунь до Варфоломея. Коней дали, і він зараз же поїхав. Тим часом

[1]) ibidem.
[2]) Кіев. Стар. 1889 кн. II. стор. 462.

ісправник Табачнїков, принявши якийсь донос на Шевченка, звелїв становому Добржинскому арештовати його. Становий і арештовав його на Днїпрі.

Арешт Шевченка факт. Про сей арешт, про причини його і про перебуванне Шевченка в арештї, спершу в Мошнах, потім в Черкасах, досї написано вельми багато, але певного вельми мало. Щоб хоч трохи підійти близше до правди, мусимо критично переглянути видатнїйші звістки про сю подїю. Мусимо вернути ся аж до отого обмірювання землї Парчевского біля Межирич, де ми бачили вже Шевченка 10 липня в гуртї з Вольским, Козловским і иньшими.

VII.

Д. Чалий[1]) і всї иньші, хто подавав про Тарасову пригоду звістки, в один голос кажуть, що тут був донос. Донос такий факт певний, як і самий арешт Шевченка. Важно довідатись, хто і з якого приводу зробив той донос?

Небіжчик Тургенєв на веснї 1861, коли Шевченка не було вже на сїм сьвітї, подав небіжчику Герцену звістку, що один ісправник „Черниговської ґубернїї", арештовавши Шевченка, вирядив його, наче „колодника" до ґубернського міста за те, що Шевченко не схотїв намалювати з його олїйними красками портрету на цїлу постать. В „Колоколї" 1 жовтня р. 1860 додано, що Табачнїков, арештовавши Ш—ка, писав до київського ґубернатора Гессе, що полонив Шевченка за „богохульство і боговідступництво". А Гессе казав вирядити Ш—ка під вартою до Київа, і колиб за Шевченка не заступив ся жандар, то довелось би йому довго гостювати в київській полїциї[2]).

Ледви чи треба говорити про непевність отсих звісток. Минї трапляло ся говорити з людьми, що добре знали Табачнїкова. Нїхто не обзивав ся про його добрим словом, але усї казали, що неможливо навіть гадати, аби він допустив ся такої нахабности, щоб став вимагати у Шевченка намальовання портрета без грошей, та ще, як сказано в „Колоколї" безошибочно і нарештї, щоб відважив ся арештовати Шевченка з тої причини, яку подав „Колокол" і Турґенєв! Самовольство київської полїциї і адмінїстрациї нехай

[1]) Чалий стор. 141.

[2]) Див. Листочки до вінка на могилу Шевченка.

і буде, що річ звичайна, алеж то був такий час, що „шило-б в мішку не сховав“ нї Табачнїков, нї Гессе!

Таким чином отсей привід до доносу, мусимо цїлком знехтовати. Так само треба знехтовати і звістку М. Ф.[1]) що Шевченка арештовано за якусь промову „на базарі в Межиричах на возї з сїном“. Треба минї незвичайно бистрокрилої та широкої фантазиї на те, щоб виобразити собі, хоч в гадках, що Шевченко вилїз серед базару на високий віз сїна і звідтіль держав промову! Я не спроможен сього виобразити навіть задля леґенди!

Певнїйш від иньших сьвідків в сїй справі можна-б було взяти Варфоломея Шевченка. Він росповів нам[2]), що коли на отому польованню в Межиричах зайшла в веселому товаристві весела бесїда і почали балакати про ченців, так Тарас висловив те, що думав про них. „В той час, немов наумисне, був в Мижиричі жандар-офіцер. Поляки зараз послали до його жида з доносом, що Шевченко богохульствує. Жандар покликав до себе Тараса і каже до його: „про вас говорять, що ви богохульствуєте?“ Може й говорять, відповів Тарас, про мене можна всячину плести, бо я чоловік „патентований“. От про вас так певне нїчого не скажуть“. І повезли Тараса в Черкаси, а потім в Київ“[3]).

Я вже говорив, що Варфоломея в Межиричах не було; побачимо, що не було там і жандара. Бачили ми теж, що Тарас після 10 липня був у Каневі і в Городищі і арешт його став ся за кілька день після того „польовання“. Нарештї з Варфоломеєвого оповідання виходить так, нїби Поляки те „польоване“ ужили, яко засїдку проти Тараса і злапали його. Коли-б воно справдї так було, так, певна річ, Поляки-б зуміли спорудити якусь иньшу, розумнїйшу западню і повели-б справу так, щоб не знати було їх рук. Як би хтїли вони спокушати Шевченка, заманюючи його до „противозаконной“ бесїди, вони-б вирядили на се „польованнє“ когось вдатнїйшого і розумнїйшого, нїж пан Козловський в бальному убранню.

Таким чином і оповідання Варфоломеєвого не можна приняти, яко певне.

Д. Чалий з переказу Максимовича і Марка Андрієвського, що був урядником у ґенерал-ґубернатора князя Васильчикова і по наказу останнього брав Шевченка на опит, инакше знов росповів про

[1]) Ист. Вѣст. т. 42 стор. 823.
[2]) Правда 1876 стор. 66.
[3]) ibidem.

сю пригоду. Коли Шевченко з своїми товаришами оглядав землю Парчевского, сказано у д. Чалого, до їх підійшов якийсь Поляк, убраний у фрак, рукавички, лякові ботики і з рушницею за плечима. Ш—ко спитав: звідкіль він і чого йому треба? Той по польськи мовив: „na polowanie". Шевченко став кепковати з його убрання і голосно мовив: „дивись яка кумедна фіґура". Поляк образив ся і нагадав, що він сам служив становим. „Еге! так ви ще й алтинник!" мовив регочучи Шевченко. Пан той обурив ся і вернув ся в Межиричі і подав донос жандару, але жандар на той донос не звернув уваги. Тоді той Поляк послав донос в Черкаси, до ісправника Табачнікова, а сей, ворогуючи з жандарем, щоб накапостити йому, а самому вислужитись, звелїв приставу Добржинскому арештовати Шевченка[1]).

І тут знов бачимо, щось не ясне, недокінчене: раз — не названо того панка-доносчика, а друге, — не росказано, що він написав в доносї таке, що давало право Табачнікову ужити такого гострого заходу, як арешт?

Минї поталанило у д. В. Т-ого перечитати те „объясненіе", що дав Шевченко на опитї Андрієвському. Він оповів, що в Київщину прибув на те, щоб побачити ся з родичами і придбати собі шматок землї. Знайшовши землю між Каневом і Пекарями в маєтности Парчевского, він з управителем останнього Вольским, взявши землеміра, поїхали обміряти ту землю. В Межиричі приїхали якось між 10—13 липня. Ще не скінчили вони роботи, як приїхали туди брат Вольского і шляхтич Козловский. Шевченко побачивши на останньому фрак і білі рукавички, мимо волї став реготати і кпити. Коли-ж Козловский образив ся, він попрохав у його вибаченя і покликав до себе під липу випити і закусити. Тут Козловский зняв бесїду змісту релїґійного і вдав ся в богословські змагання. Говорили по польськи. Щоб спинити таку бесїду, Ш—ко мовив по московськи: „Теологія без живаго Бога не в состояніи (не спроможно) создать даже (навіть) вот такого липоваго листочка". Козловский замовк, але перегодом знов спитав Ш—ка: якої він думки про матїр Ісуса Христа? Шевченко, замісць відповіди, спитав, якої думки пан Козловский про Пречисту Дїву? Козловский мовчав, а Тарас мовив: „ми повинні благоговіти перед Матїрю Того, хто приняв за людей муки і смерть на хрестї". Потім вони розійшли ся. Шевченко поїхав в Городище до Семеренка, де про-

[1]) Чалий стор. 142.

був одну добу і поїхав в Корсунь, потім в Кирилівку, знов в Межиричі, в Пекарі, а звідтіль в Прохорівку до Максимовича.

Так росповів Шевченко на опиті. Вже-ж пак і у його не все сказано щиро, звістно на опиті!... він мусів де про що промовчати, не сказати подробиць отих „богословських дебатів" і те що сказав, може, сказав не зовсїм так, як було воно справдї. Вже-ж не можна за се і дорікати йому, хоча не можна приймати цїлком яко правдиве його поясненне.

Річ очевидна тільки що була розмова якась, що стала ся приводом обвиновачувати його за богохульство. Що то за „богохульство" таке було? Драгоманов[1]) гадав, що Шевченко читав мужикам частини з своєї поеми „Мария", або говорив про неї, а слова його перекрутили яко зневагу на Пречисту Дїву! Гадка ся не здаєть ся минї відповідною, вже через те, що „Марию" Шевченко написав чотири місяцї після „польовання" в Межиричах.

Одно слово з усїх звісток нами наведених, жадної не можна брати, яко цїлком певну. Такої нестеменно певної звістки і не мати мемо, доки не будуть оголошені акти урядові про арешт Шевченка, а вони повинні бути в архівах київських ґубернатора і ґенерал-ґубернатора.

Коли з того, що доси відомо, повибирати ті зернята, які здають ся нам певними, так усю пригоду про привід до арешту Шевченка можна уявити собі так:

На отому обмірюванню землї, на отому „польованню" біля Межирич і Шевченко і все товариство, яке там трафило ся, добряче випили. Відомо, що на підпитку Тарас не вмів держати язика за зубами, на слово був він не здержливий. Отож коли зайшла не відповідна усїм умовам, між людьми підпилими, бесїда про Матїр-Дїву, так Шевченко, не остеріг ся висловити ті думки про непорочність Мариї, які висловив і в поемі з сїєю назвою, був собі безпечен, тай поїхав в Городище, може й забувши вже про свої „богословські дебати". А тим часом Козловський, роздратований за кепкованнє з його, щоб пімстити ся, подав донос Табачнїкову, чи сам, чи через кого иньшого. По приказу Табачнїкова Добржинский, довідавшись, де Шевченко, і приїхав в Городище. Він тямив, одначе, що арешт Шевченка, чи в домі такої людини як Семеренко, чи в домі його управителя Хропаля, про них річ не тільки дуже прикра, а й страховита. Тим то він і вдав ся до Хропаля, щоб по-

[1]) Ист. Вѣстн. т. 42 стор. 822.

тайно остерегти його, про сподіваний арешт. Вже-ж і Семеренко і Хропаль бажали, щоб сю подію пристав справив не на очах у їх, і не в Городищи. Я гадаю, що Добржинский, взявши доброго хабаря з Семеренка, порадив їм швидче вирядити Шевченка з Городища. Тоді ото дали коней Тарасови і він на всю ніч поїхав в Корсунь, а Добржинский за ним назирцем і був певен, що Шевченка він з очей не спустить і що поет не втече його рук. Таким чином виїзд Шевченка з Городища став ся несподівано швидко, і певна річ, що поет пробув у Городищі не більш однієї доби, як він і сказав Андрієвському, а не три доби, як каже д. Чалий.

VIII.

Про те, коли саме, де і за якими обставинами пристав Добржинский арештовав Ш—ка теж не однакові звістки.

Сам Шевченко росповів Андрієвському, що коли він під'їздив до Максимовичового саду, так Добржинский з соцькими і десятниками наздогнав його, арештовав і повіз в Мошни.

Инакше зовсім росповідає про се д. Чалий.

Спершу він казав[1]), що пристав арештовав Ш—ка, коли поет їхав до Максимовича на обід, споружений на шанобу йому.

Другим разом[2]) д. Чалий, з переказа Максимовичової сестри, що була ігуменею панянського монастира біля Ржищева, росповів, що Ш—ко, нічого не відаючи про донос, приїхав до Максимовича на парадний обід. Коли саме гості обідали, прибіг становий і хотів зараз же з-за обіду брати Ш—ка, але Максимович упрохав його підождати, заким Ш—ко, пообідавши, поїде від його. „Щоб не в мене в господї се стало ся“, говорив він приставу, вийшовши до його в прихожу. Становий пристав згодив ся, поїхав собі і засів біля Дніпра. Ледви Шевченко, вертаючись з обіду, відплив кільки сажнів від берега, Добржинський наздогнав його, спинив, пересадив до себе на дуба і тоді поплив з своїм бранцем в Мошни.

Між отсїма звістками бачимо непевноту і противоріч. Перш за все не знати нї в кого, якого саме дня стала ся отся сумна подія.

Далї минї здаєть ся: ледви чи був Шевченко на тому обідї у Максимовича, бо инакше він, вертаючись, забрав би і всї свої річи. Отсе одно. А друге — бачимо, що про арешт Ш—ка Максимович

---

1) Чалий стор. 142.

2) Кіев. Стар. 1889 кн. II стор. 462.

довідав ся тільки „перед Ілєю (себ то перед 20 липня ст. ст.) від висланого гонця з Пекарів“[1]). Вжеж коли-б було так, як росповіла Чалому ота черниця, так чи можна-ж гадати, щоб Максимович, не вирядив кого подивити ся і сказати йому: чи гаразд Ш—ко переправить ся через Днїпер? Нарештї перевозчики, що перевозили Ш—ка на правий берег, подали-б Максимовичу, не гаючись, звістку про пригоду з його гостем!

Не можна не зауважити й на те, що Михайлова гора в Полтавщинї, через що і не було за Добржинским права переїздити на територию чужої ґубернії і там чинити арешт. А коли він на се і відважив ся, так нї в якому разї не відважив ся-б іти брати Шевченка серед гостей в домі Максимовича, і останнїй, певна річ, не признав би його урядником і прогнав би геть!

А що до дня арешту, так минї здаєть ся, що без помилки можна сказати, що став ся він 15 липня, бо з Тарасового оповідання Андрієвському знати, що 17 липня в Мошни прибули і брали його на опит Табачнїков і жандарський офіцер Кржижицкий. А прибули вони, одержавши звістку від Добржинского, що вислав її до Черкас, на другий день, після того, як полонив Шевченка.

Таким чином треба признати правдивими ті обставини арешту, які росповів Шевченко Андрієвському.

Після опиту Тарас прохав Кржижицкого взяти його з собою і відвезти до Черкас. Кржижицький не згодив ся, говорячи, що в екипажі у його нема місця[2]).

Довідавшись, що Тарас в Мошнах в арештї, Семеренко, Хропаль і Варфоломей їздили в Мошни і прохали головного управителя маєтности Воронцова Ягницького, щоб він заступив ся за Тараса перед Табачнїковим і умовив його випустити Тараса з арешту. „Тут саме у Ягницького трапив ся жандарський офіцер (Кржижицький), каже д. Чалий, людина добра; він не надавав Шевченковому вчинку ваги і обіцяв, що вдасть ся до ґенерал-ґубернатора і особисто пояснить йому справу на користь Шевченка“. В Мошнах пробув Шевченко три днї, жив в домі полковника Грудзинского, під доглядом соцького, гуляв по Воронцовському парку, „та съ горя предавался Бахусу“[3]), додає шановний біоґраф!... Відаючи з „пока-

---

[1]) Чалий стор. 142.

[2]) Показаніе Андрієвському.

[3]) Кієв. Стар. 1889 кн. II стор. 462.

занія" Шевченка, що 18 липня його під вартою відвезли в Черкаси, минї не здаєть ся певною наведена в горі звістка, про Кржижицкого. Опит Шевченка в Мошнах справляли Табачнїков з Кржижицьким 17 липня і того-ж дня в купі поїхали в Черкаси. Хоч з Черкас до Городища не більш 25 верстов, але все таки трудно минї припустити таку добрість у Кржижицкого, щоб він тогож самого дня поїхав до Ягницького, нїби то відаючи, що Семеренко клопочеть ся про того самого Шевченка, якого він Кржижицький не схотїв взяти собою в Черкаси і допустив везти на простому возї під вартою десятників!...

Коли Тараса привезли з Мошен до Черкас, Табачников лишив його у себе на кватері під вартою, ждучи відповіди з Київа на питаннє, що чинити далї з Шевченком?

Відповіди треба було ждати кілька день, бо телеґрафу з Черкас до Київа тодї не було. І заким прийшла відповідь, Шевченко мусїв сидїти в арештї у Табачнїкова. Що дїяло ся тодї у поета на души, знати з віршів його, написаних в Черкасах: 20 липня „До Сестри" і 21-го „Колись дурною головою". Намалювавши жахливу картину загального побуту крепаків, а найпаче побуту своєї „єдиної многострадальної сьвятої сестри", поет прокидаєть ся нїби після сну, де йому вважало ся, що та сестра вже на волї „инакше в раї спочиває". І бачить, він замісць раю, що на яву сестра на панщинї, а він в неволї, як воно і дїйсно було! Поет на другий день питаєть ся сам у себе:

> „І де я в сьвітї заховаюсь?
> Що день Пилати роспинають
> Морозять, шкварять на огнї".

21 липня Тарас посилає листа до Кржижицкого, просячи швидче його випустити з арешту. Відповіди не прийшло.

Сидячи ще в Мошнах Тарас послав через післанця лист до Максимовича, просячи віддати гонцеви тому річи, що залишив він на Михайловій горі. Максимович 23 липня прислав до його пакунок, скриньку і 50 руб. грошей, пишучи, що то гроші Тарасові „а останнї сам привезу в Мошни". Лист Максимовича прийшов до Тараса вже в Черкаси і певна річ, хоч трохи розогнав йому нудьгу. Варто навести тут початок того листу, щоб запевнити ся, що про приїзд Добржинского до Максимовича звістка не певна. „Дуже тужимо над вашою пригодою, писав Максимович, бо нам перед Ілєю (себ то до 20 липня) сказав післанець з Пекарів, що вас уже випустили з Мошен і що ви з Пекарів поїхали в Межиріч до пана

Царчевского, а вчора сказали, що ви вже аж в Переяславі, бачу все отсе брехня, ви і доси в Мошнах"[1]).

Нарешті 24 липня прийшов з Київа наказ: привезти туди Шевченка. Тогож дня під вартою соцького повезли його на пароході в Київ.

Ґенерал-ґубернатором у Київі був тоді князь Васільчіков, чоловік не лютий. Він звелїв свойому урядникови Андрієвському взяти Шевченка на опит. Шевченко росповів те все, що я в горі подав з його „объясненія". Д. Чалий чув від Андрієвського, що коли Васільчіков покликав до себе Шевченка, щоб особисто роспитати його про пригоду з ним, так Тарас так перелякав ся, що виправдуючись перед князем, плакав[2]).

Не булоб нїчого чудного, колиб Тарас справдї до слїз перелякав ся. Знав він добре з тяжкого досьвіду який у нас Habeas corpus! Не трудно було йому злякати ся, згадавши тільки пережиті їм десять літ в неволї. Алеж ми відаємо, що навіть в лабетах Дубельта і Орлова, а потім Обручова і Потапова він не лякав ся. Певнїйш буде сказати, що слези його перед Васильчиковим стають нам певним сьвідком не ляку, а того, до якого високого ступня була зруйнована і збентежена уся нервова система у поета, як підупало його здорове фізичне.

Князь Васильчиков розібравши справу, бачив, що вся вона чиста дурниця, сама лишень ябеда здеморалїзованого доносчика, та цїлком зайве „усердіє" тупоголового Табачнїкова. Князь велїв ослобонити Шевченка і не боронив йому перебути в Київі скільки йому треба, одначе під доглядом жандарського полковника.

„Їдьте швидче до столицї, мовив князь до поета: там люде більш розвинені і не чепляють ся до дрібниць ради того, щоб вислужити ся коштом ближнього"[3]).

IX.

Визволений з полону Тарас Григорович закватерував у художника Г—скаго[4])(?) Тут він спізнав ся з сьвященником з Троїцької церкви Єфимом Ботвиновським, чоловіком, добрим, гостинним, але трохи чудноватим і добрим питухою. Отець Єфим своєю простотою спо-

[1]) Чалий стор. 142.
[2]) Чалий стор. 143.
[3]) Чалий стор. 143.
[4]) Русскій Инвалидъ 1861 Ч. 268.

добав ся Тарасови. На другий день Ботвиновський, закликавши свого приятеля Балабуху, теж доброго питуху, і ще декого, та вкупі з Тарасом і рушили погуляти на лївий беріг Днїпра. Там, росповідає д. Чалий, вони „пили до положенія риз“. Тарас би то так напив ся, що „заривши сь по саму шию в пісок, не хотїв з відтіль вилазити, благаючи, щоб його не займали і лишили ночувати на лугу, бо там йому так гарно“[1]).

Небавом після сього Ботвиновський запросив до себе на вечерок Шевченка. Гостей зібрало ся чимало. Бесїда йшла весела, і гостї не спостерегли, як і ніч минала. Аж ось о годинї 3 ночи Тарас зразу заходив ся прощати ся. Отець Ботвиновський і його гостї стали прохати Тараса ще посидїти. Він наче й згодив ся був, але за кільки хвилин попращав ся і пішов. Брама була на замку, і отець Єфим з своєї щирої гостинности не велїв відмикати її і нікого з гостий не випускати з двору, а сам благав Тараса не йти і вернути ся до сьвітлицї. Де там! Скоро Тарас почув приказ: „нікого не випускати з двору“, він так люто обурив ся, що господар мусїв звелїти відімкнути браму і знов прохав Тараса вернути ся до сьвітлицї і підождати заким запряжуть йому бричку. Тарас і слухати не хотїв, зараз же, скоро відімкнули браму, пішов пішки до господи, не вважаючи, що на вулицї було болото, а він був без калош. Гостї гадали собі, що се просто Тарасові витребеньки, але потім вже по довшім часї де-хто довідавсь сущої тому причини. Між гостями Ботвиновського Шевченко помітив одного, що показав ся йому людиною небезпечною, начеб то шпигом. Подаючи отсю звістку[2]), автор її Н—в не назвав наймення того небезпечного чоловіка, але з натякань його можна гадати, що то був Віктор Аскоченський, колишнїй професор Київської духовної академиї. Він спізнав ся з Шевченком ще року 1846, тодї він був учителем у Сїпягина, небожа тодїшного київського ґенерал-ґубернатора Бібікова і жив у його. У Київі ходила про Аскоченського вельми лиха чутка. Отого небезпечного чоловіка, додав Н—в, „ніхто не вважав за чоловіка путящого, але його усї приймали, він скрізь бував і скрізь де можна було напивав ся“. Шевченкови здало ся що він прийшов і до Ботвиновського, яко „соглядатай“.

Після сього Шевченко став на тому, що лїпше кинути кватеру у Г—ого та знайти собі хату де небудь на передмістю Київа.

---

[1]) Чалий стор, 150.

[2]) Русскій Инвалидъ 1861 Ч. 268.

Пішов він шукати на Преварку. Іде по Преварцї[1]) бачить, — стоїть хатина, не то панська не то мужича, біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а на дворі порозвішувані дїтські сорόченята, сушать ся вони та рукавчатами махають, нїби кличуть його до себе. Він зайшов і прохав господиню приняти його на кватеру, погодовати і напоїти його „на віру“, бо тодї у його грошей не було. Господиня була трохи хора і трохи через те чудна собі; почувши від чоловіка зовсїм їй невідомого таку ориґінальну прозьбу, вона згодила ся приняти його наборг на кватеру. Потім вже вона довідала ся, що то був Шевченко.

„Не минуло й тиждня, як Шевченко на новій кватері став своїм чоловіком і став звати господиню дядиною. Швидко спізнав ся він і з сусїдами, а найпаче з їх білоголовою дїтворою. Дїти бігали за ним гуртом і кричали: „дядьку! роскажи нам ще одну казочку“. Небавом Шевченко прохав господиню позичити йому 10 копійок, „бо дуже треба“, і дозволити наймичцї її Оришцї випрати йому сорочки його і хустки. Волю його вволили. Перучи хустки Шевченкові, Оришка знайшла в них позавязувані в узликах гроші: в одному 25 карб., в другому 3. Потім, переглядуючи Шевченкові річи, господиня знайшла в однїй книжцї його ще 15 карб. Шевченко дуже зрадів тій „находцї“, але „цїлий день ходив потім якийсь замислений і все пригадував собі коли він позакладав в книжки та позавязував в хустки оті гроші? Одначе так і не згадав“.

Тут не буде зайвим пригадати, що в переддень виїзду Шевченка з Черкасів Максимович прислав йому 50 карб. Не можна мині згодити ся, щоб Шевченко був таким розкидливим і таким забудьком, яким видає його Лободиха. Принаймнї не доводило ся минї стрівати в житю Шевченка фактів, щоб сьвідчили про таку його роскиданість і непамять.

З отих „знайдених“ грошей Тарас не хотїв заплатити за кватеру, „бо то, мабуть, дурні якісь гроші“, казав він, а діждавшись недїлї справив за ті гроші бенкет задля сусїдних дїтей. Пішов він на базар і накупив там таку силу іграшок і ласощів, що ледви доніс, утомив ся вельми дуже, увесь був у потї, у куряві; баранячна шапка була у його на потилицї, у сорочцї комір розхрістаний, сам він веселий і радий. Двір посипали сьвіжою травою, дїтвора радїла, грала ся, качала ся по траві, а Тарас теж радів і говорив:

---

[1]) Пчела 1875. Споминки про Шевченка Крапивиної (Степаниди Лободихи).

„припадають сердешні дїти наче до рідної матери, а подумаєш із-за чого? із-за жменї горіхів“.

По обіді перекупка, договорена Шевченком, привезла цілий візок яблок, груш, пряників, бубликів і иньших ласощів. З двору бенькет перейшов на вигін. Шевченко бігав, метушив ся, поучував дїтвору, реготав і змагав ся з хлопцями, що радили, аби він дївчатам давав менше ласощів, „бо вони плакси і смаркаті“. Посходили ся і люде дорослі, дивили ся і голосно говорили, що „отсей старий (Шевченко) мабуть божевільний“.

Живучи на Преварцї, Шевченко вставав з сонцем, „щоб бачити як тополї прошумлять на добридень, і чути як птаство прощебече свій перший привіт ранку“. Вставши, витягав з колодїзя відро погожої води, вмивав ся нею, молив ся Богу, випивав до чаю чарку горілки і заїдав її пшоном. Пшоно було раз-у-раз у його в кишенї. Чай хоч і пив, але не дуже його любив і жартуючи говорив: чай зветь ся (по польски) гербатою; хто його пє, той на старість горбатїє. З страви він більш за все любив борщ, затовчений пшоном та старим салом, гречані вареники з сиром та галушки. Але після вареників і галушок у його була раз-у-раз печія. Печію проганяв він пшоном, та „трошки горілочки, бо клин треба виганяти клином“. Любив кавуни й сливи. По обіді ішов в сад, лягав під яблонею і гукав до себе дїтей. Дїти лазили по йому, пустовали, він був про них іграшкою. „Кого люблять дїти, говорив він, значить той не зовсїм ще поганий чоловік“. Засипаючи Тарас починав хропіти: тодї дїти втїкали геть, знаючи, що коли „дядько“ заснув, так вже не до іграшки з ним. Проспавши годин зо дві Тарас знов випивав чарочку і заїдав пшоном. Пяним нїхто нї разу не спостеріг його. Під чаркою він був тільки веселим, більш говірким і жартовливим і прохав сьпівати йому пісень. А в роскішні темносинї оксамитові ночи українські він трохи не до самого сьвіту ходив по двору та по саду, кажучи, що несчисленні зірочки не пускають його до хати, кивають йому, щоб він не спав. Звичайно спав він дуже мало[1]).

Живучи на кватері Тарас навідував ся і в Київ і заходив до свого старого приятеля Сошенка. Тут з ним спізнав ся і Михайло Корнїєвич Чалий, що був тодї інспектором другої київської ґімназиї. Раз якось у Спасівку Михайло Корнїєвич, прийшовши ранком до Сошенка, застав тут і Шевченка: приятелї снїдали солоним судаком. Опріч Сошенкової жінки і небоги його Ганни,

---

[1]) Пчела, ibidem.

була тодї в гостях у Сошенків якась панна Леонтина. Тарас був веселий, жартовав з Леонтиною, кепковав з старого ледаща, себто з Сошенка, говорив комплементи його чорноокій небозї і нарештї засьпівав люблені його пісьнї „Зіроньку“, „Сїрі гуси“ і ин. З Сошенчихою і Леонтиною він розмовляв по польськи, хоча обидві вони дуже добре говорили мовою російською[1]). Панна Леонтина перейняла ся захватом від приязнї нашого поета до неї, і нишком казала Сошенчисї, що Pan Szewczenko bardzo dobrze mówie po polsku, lecz w jego mowie zawsze jest coś chłopskiego“. Тарас не тільки не образив ся за се, а навпаки, се влещувало йому, бо він, говорячи мовою польською, все таки не страчував свого демократичного характеру. Але панна Леонтина йому не сподобала ся і потім в листї з Петербургу він радив Сошенковій небозї „не радитись з панною Леонтиною, бо вона добру не навчить“.

Після сієї зустрічи з д. Чалим Шевченко на другий день у вечері завитав і до його. В розмові критиковав Некрасова, занадто вславляв „Оповідання“ Марка-Вовчка і рівняючи Марковичку до Жорж-Занда, казав, що остання не годить ся першій і в куховарки“[2]). Потім Тарас, Чалий і Сошенко пішли любовати Днїпром в ночи. „Під впливом чарівної картини Днїпра у Шевченка зараз зникла веселість, він замовк і став сумним. Що було тодї у його на душі, каже д. Чалий, те лишило ся про нас загадкою. На щастє такий настрій стояв не довго. Сошенко своїми споминками про давнє житє в Петербурзї, споминками, повними чистого гумору, потроху розвеселив Шевченка, і він на сей раз якось нїби покинув свою замкненість і росповів один випадок під час плавби по Аральському морю. На морю тім є острови рухливі, що повстали з перегнилих рослин, вони перепливають з одного місця на друге. Раз якось плив Тарас на невеликому човнї з пятьма матрозами. Пристали вони до такого острова і вийшли на берег погуляти. Тарас лїг собі самітно на траві і віддав ся оглядуванню неба. Матрози забули про його і поплили, та вже відпливши, оглядїли ся, що його нема. Вернулись на остров, гукають його, „а я собі лежу та мовчу, бо думка, бачте, була у мене така, щоб зовсїм там зістати ся, алеж бісові матрози таки знайшли мене“[3]).

З свого житя, ще до заслання, росповів тодї Шевченко два цїкавих випадки. „Був я, каже, в гостях у пристава. Під великдень

[1]) Чалий стор 146—7.
[2]) ibidem 148.
[3]) ibid. 148.

пішли ми з ним на Дїяние. Постоявши в церкві, я вийшов, доки прийде піп, і лїг собі під кущем горішняку біля рівчака, повного води. Через рівчак була кладка. Люде йдуть до церкви, несуть паски, весело гомонять, а я лежу собі. Аж дивлю ся йде і сам пан-отець. Я дав йому зійти на середину кладки, та тодї „тю!“ Він шубовсть в воду, а я драла, та в церков, стою і нї чичирк“.

А то раз був Шевченко з полтавськими панами на полюванню. Вони погнали ся з хортами за зайцем, казав він, а я лишив ся в тарантасї (візку). Ждав я їх, ждав, аж нудьга взяла мене. От я й заходив ся коштовати харчі і напої, що привезли на полювание. Та так накоштовав ся, що як вернули ся мисливцї та кинули ся до кошика з харчем, так спостерегли, що я там добре похазяйнував і сплю собі сном неповинного“[1]).

З часу тодїшного перебування Шевченка у Київі Бартенев росповів Маслову такий випадок. Один старий ґенерал бажав пошановати нашого поета бучним обідом і запросив на той обід гостей з великих панів. Довго ждали Шевченка на обід, а його нема. Ґенерал, нарештї, послав свого лакея довідать ся: чи буде Шевченко. Слуга вернувшись, росповів, що Шевченко давно вже в пекарнї і розмовляе з фірманами тих гостей, що поприїздили на обід. Д. Чалий, заводячи до свого „Своду“ отсей случай, додав, що чи умисне, чи не умисне Шевченко вчинив таку незвичайність, але вчинок той треба признати недобрим, коли, опріч Бартенева, ствердять його ще иньші люде[2]).

Про сей обід чув і я у Київі. Казано минї, що той ґенерал був — Селецький. Селецький з Шевченком був, дїйсно, знайомий, бо стрівав його у Вілховської у Мосївцї. Поет не любив його і зневажав[3]), а про те я певен, що раз би Тарас згодив ся прийти до його на обід, то такого вчинку не заподїяв би. Ще більш певен я, що від Селецького Шевченко не згодив ся-б приняти обід. Бачив ся він у Київі з старими знайомими професорами унїверситету Сїлїним та Іванїшевим. Не відомо як вони поводили ся з поетом. Мабуть добре, бо в листї до Тарновського 28 вересня р. 1859[4]) він переказуе їм поклін і просить поцїловати їх.

Увесь останнїй вечір свого перебування у Київі — 13 серпня Шевченко гостював в учителя Івана Красковського і раював слу-

---

1) ibidem 149.
2) ibid. 150.
3) Правда 1875 стор. 971.
4) Кіев. Стар. 1883 кн. 2 стор. 406.

хаючи, як пані Красковська сьпівала українські пісні. Рано вранці 14 серпня Тарас „до педантизма вірно росплатив ся на Преварці“. (Перед тим до його прийшли гроші з Петербурга). „Щедро обдарував він слуг, особливо дурну голубку Оришку, що не вміла утаїти грошей, знайдених у його в хустках“. Сусїдови-робітнику, що перебивав ся з поденщини і ходив Тарасови по горілку, він дав на прощанє тільки 10 коп., „бо він потурав старому голову морочити“ [1]).

З Київа Шевченко тогож дня виїхав на Переяслав. Д. Чалий [2]) каже, що він „направив свою путь в Конотопський повіт до матери Лазаревських“, але се не зовсїм справедливо: правда він заїздив до Лазаревської, але з Київа поїхав не просто до неї, а заїздив в Переяслав, як се зараз бачити мемо.

X.

На першу Пречисту 15 серпня в однїй з переяславських церков, в тійби то, де присягав ся Хмельницький і московські посли р. 1654, був храм. Мабуть не буде помилкою гадати, що Шевченко тому й поїхав на Переяслав і поїхав саме 14 серпня, щоб подивити ся на масу простого народу, яка зійдеть ся на той храм.

Ще меншою помилкою буде сказати, що те, що бачив Тарас в Переяславі, зробило на душу його тяжке вражіннє, таке тяжке, що в день свого виїзду з Переяслава він написав їдке доріканнє Богданови Хмельницькому:

„Як би то ти, Богдане пяний!
Тепер на Переяслав глянув
Та на замчище подививсь,
Упив ся-б, здоров-б упивсь!“

Дїйсно, було чим впити ся! Замість обіцяного і сподїваного житя „вільного з вільним, рівного з рівним“, стояла „кругом“ така „калюжа“ всякого лиха, всякої „неправди і неволї“ що було-б в чому „утопити ся“. Міязми тієї „смердячої калюжі“ повинні були великим сумом-журбою огорнути поетову душу. І Козачковський повідав [3]) нам, що поет, перебуваючи у його, як вертав ся з Київа, був

[1]) Правда 1876 стор. 105.
[2]) Чалий стор. 151.
[3]) Кіевскій Телеграфъ 1875 Ч. 25.

вельми охмарений. Між иньшим він хвалив ся Козачківському, що хоче взяти в оренду (державу) не великий шматок землї на правому березї, на Днїпрових горах проти Прохорівки, збудує там собі оселю і доживати ме свого віку.

Здаєть ся, що під той час думка оселити ся власним кишлом на Україні пановала в души поета. 20 серпня, переїздячи через Прилуку, він пише до Варфоломея[1]: „чи ти зробив що з Вольским? як нї, так зроби як умієш і як тобі Біг поможе, бо минї і в день і в ночи снить ся ота благодать над Днїпром, що ми з тобою оглядали". Тогож дня Тарас рушив на Конотоп, а з відтіль на хутор до Лазаревських. „Родина Лазаревських, мати і шість синів, каже д. Чалий[2]), була рідким взірцем родинної прихильности і любови. Усї шість синів вельми любили свою неню. Не було такого року, щоб на день її іменин, два, або три з них не приїхали до неї, а иньший рік і всї з'їздили ся на хутір. З Федором і з Михайлом Шевченко спізнав ся в Оренбурзї р. 1847, а з Василем в Петербурзї р. 1858. Стару Лазаревську він називав „божественною бабусею". Померла вона р. 1879.

26 серпня Шевченко був вже в Кролевцї і взяв там з казначейства „подорожнюю"[3]) за N 1260 на проїзд почтовими кіньми від міста Сєвска до міста Кром[4]). Значить, у Лазаревської він був вельми не довго, бо опріч її він заїздив ще і в Качанівку до Василя Тарновського[5]) і в Сокиринцї. У Тараса трапило ся тодї таке безгрошівє, що, як писав він 28 вересня[5]) до В. Тарновського, колиб не заїхав був до його, так довело ся-б і в Москві захряснути на безгрошіві.

В Качанівку Шевченко приїхав на жидівській балаґулї, одягнений в лїтнє пальто полотняне, на голові соломяний бриль. Не доїздячи до панського будинку, він спинив ся в тому дворі, де стайнї, і звідтіль пішов в будинок до панів. Тодї ще був живий старий Василь Тарновський (наступник Григория), що вельми щиро шановав нашого кобзаря. Двері в будинку були не замкнені, в прихожій сьвітлицї нїкого не було, слуги сиділи в буфетному покою. Тарас пішов на гору сходами і деклямовав якісь вірші. Слуги по-

---

[1]) Правда 1875 стор. 926 і Основа 1862 кн. VI.

[2]) Чалий 151.

[3]) „Подорожняя" — нїби білєт урядовий з дозволом брати, звістно за гроші, почтових коний. Ся „подорожняя" зберегаєть ся в музеї Василя Тарновського.

[4]) Повітові міста в Орловщинї.

[5]) Кіев. Старин. 1883 кн. II стор. 406.

чувши ступні і незнаємий голос, вибігли з буфету. Старійший з них зараз пізнав Шевченка, привитав його, поцїловали ся. Старого пана не була в домі, а молодий син його Василь, почувши від слуги, що прийшов Шевченко, зараз вибіг на зустріч і привитав його сердешно[1]).

Не довго Шевченко перебував у Качанівцї; 27 серпня він був вже в Сєвску; тут, як се знати з „подорожньої“, він взяв почтових коней і рушив на Кроми. До міста Кром 110 верстов, значить не далї другого дня Тарас пересїв в Кромах в почтовий дїлїжанс і поїхав далї. На переїзд до Петербурга треба було не більш 3—4 днів. А як Тарас ранком 7 вересня[2]) був вже в Петербурзї, то з сього знати, що він, трохи чи не з тиждень перебував в Москві.

Про се перебуваннє тільки й відомо нам, що він заходив там до Семеренкового аґента Цурлевського, обідав у його і подаровав би то йому власної роботи малюнок, намалювавши самого себе, як його, коли він був жовнїром на засланню, бють з обох боків різками, а під малюнком тим підписав: „отакі ми! отак нас“[3]).

У мене була вже нагода говорити і довести, що за увесь час перебування Шевченка жовнїром нїколи, нїхто не карав його по тїлу, і всї перекази про се просто брехнї гидкі. Тим я признаю нїчим більш як вигадками і всї звістки про портрети і малюнки Шевченка з намальованнєм, як над ним справляють екзекуцию. До таких вигадок я залїчую і звістку про малюнок у Цурлевського. Колиб навіть на власні очи побачив той малюнок і запевнив ся, що підпис під ним, дїйсно Шевченків власноручний, той тодї вигадка про кару не перемінить ся, а малюнок такий означав би Шевченків жарт.

В Черниговї 16—19 липня 1896.

[1]) З листу до мене О. М. Плачиндаря.
[2]) Правда 1875 стор. 926.
[3]) Кіев. Стар. 1895 кн. II стор. 45.

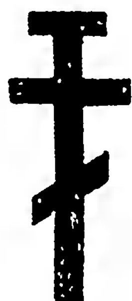

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛЇШ

упокоїв ся 2 (14) лютого на хуторі своїм коло Борзни (Чернигівської ґуб.) на 78-м році житя.

Довголїтня і ріжностороння, як рідко, діяльність сього патріарха українсько-руського письменства дала йому одно з найвидатнїйших місць в історії нашого національного житя. В розвою етноґрафічних студий, красного письменства, популярної лїтератури, публїцистики українсько-руської полишив він глубокі слїди, і діяльність його тут стала вже здобутком історії. В історіоґрафії українсько-руській, що займала його в останні роки, при всїх недостачах, кинув він (особливо в першій свої працї) чимало оріґінальних і справедливих гадок. Полишаючи будучинї оцїнку його діяльности, ми в теперішнїй хвилї памятаємо в нїм лише першорядного проводиря українсько-руської національної ідеї 40—60-х років. Слава його в тім не вмре, не поляже!

Miscellanea.

Данило Михайлович Кавунник-Велланський.

З поводу пятьдесятлїтних роковин його смерти (1774—1847).

Перші зароди справжньої, більш або менш самостійної фільозофічної думки в Росиї надибуємо з початку 19 столїтя, в двадцятих та тридцятих роках. Перший почин в сїй справі доводить ся завдячити докладному обзнайомленю российської інтелїґенциї з впдатнїйшими тогочасними течіями фільозофської думки західноевропейської, а переважно — з нїмецьким ідеалїзмом, що дістав собі найяснїйший вираз в системах Шеллїнґа та Геґеля. Кант та Фіхте також мали свою частину впливу, але не таку значну та широку. Ідеї французьких енцикльопедистів та анґлїйський емпірізм були теж по троху відомі і пересаджувались на российський ґрунт, але не знайшли тривкого становища. Річ зрозуміла: нї Фіхте з Кантом, нї реалїзм французької фільозофії, нї анґлїйський емпірізм не могли на довгий час запанувати серед громади российської, громади — додамо недіяльної та нерухливої, що не грала нїякої активної ролї в житю полїтичному, а була до того замала чи мала дозу містицізму та вдавалась в солодкий романтизм; ідея метафізичного абсолюта для такої громади неначе впала з неба, кращого не можна було й вигадати. Відси та незмірна популярність, якої зажила в Росиї фільозофія Шеллїнґа, що, по словам одного з своїх российських прихильників, князя Одоєвского, „спочатку 19 столїтя був тим саме, чим у 15 віцї був Христофор Колюмб“. Ролю же российського Колюмба, ролю першого самостійного, справдї дотепного фільософа сього напряму в Росиї судило ся відограти нашому земляку-Українцю, Данилови Михайловичу Кавуннику-Велланському, що оце згадуємо з поводу пятьдесятлїтних роковин його смерти. Нинї мало

хто знає Велланського навіть з імення, а про те він стояв свого часу на чолї інтелїґентних гуртів громади і полишив невитравний слїд в історії розвитку фільозофської думки в Росиї, як найперший і найталановитїйший шеллїнґіст в сїй громадї.

Родив ся Велланський в Борзнї, Чернигівської ґубернії, 1774 року, від простого міщанина-кожемяки, на призвище Кавунника, а мати його пекла бублики та виносила на базар; по смерти батька вона зробилась просвирнею і з того годувала дїтей. Данило був старшим, знав від дяка грамоти та читав дуже гарно на крилосї. Хлопець з його завдав ся не аби який, а меткий та охочий до роботи. Прибираючи способів запомогти сїмї, йому спало на думку зробитись фершалом (хірурґом), бо фершалови давали тридцять карбованцїв нагороди річно, а се було не малим коштом для бідаря. Убравши ся по празниковому, подав ся він до повітового лїкаря Костенецького, щоб той приняв його за фершала. Задивував ся лїкар з надзвичайного хлопця, але відмовив, що не знавши латини, не може бути фершалом. Така відмова дуже засмутила Кавунника. Треба пособити дитинї, подумав Костенецький і вдав ся до одного знайомого пана, що держав у себе в домі латиниста з Київської академії; пан згодив ся узяти до себе Данила. Не пройшло й року, як молодий Кавунник явив ся до Костенецького з прозьбою свого власного укладу, написаною по латинї. „Не фершалом тобі бути, а лїкарем: може по менї місце переймеш“, — відказав, прочитавши прозьбу, Костенецький і радив хлопцеви вступити до Київської академії. Данило послухав, добрав ся якось до Київа і був принятий в академію. В академії він був найкращим та найспосібнїйшим учеником, але чимало заливали йому за шкуру сала школярі, пустивши на посьміх його батьківське прозвище — Кавунник; через те він став просити одного з своїх товаришів, Білозерського, вигадати йому фамілїю. Білозерський назвав його Велланським, від слова vaillant, бо нїхто ще не побивав Кавунника нї в якій спірцї, і став він з того часу Велланським. Начитавшись духовних книжок та перенявшись загальною атмосферою академічною, думав був він з початку постригтись на ченця, а поклони грів з таким завзятєм, що „з його лоба не сходив червоний опух“. Але як дійшла чутка, що харківський поміщик Хрущов шукає вчителя для своїх дїтей, Велланський вихопив ся був на те місце; потім хотів записати ся в ґвардію, та в кінцї кінцїв не зробив ся нї ченцем, нї учителем, нї салдатом, а як один з перворяднїйших учеників був він академічною радою посланий з чотирма товаришами до Петербургу для заграничної подорожі. Не вспів однак Велланський доїхати ще до

Петербургу, як на престол ступив Павло І-й і настали зміни в міжнародних зносинах політичних; подорож припинено. Велланський остав ся в Петербурзї і 1796 року вступив до тутешньої медичної школи, з котрої трохи згодом повстала так звана медико-хірурґічна академія. В 1802 роцї, як зацарював Олександер І-й, Велланському пощастило таки поїхати за границю для специяльного обзнайомлення з науками природничими та медичними.

В Нїмеччинї він слухав викладів Окена та Шеллїнґа, переняв ся ідеями натурефільозофської школи і вернув ся до дому запальним прихильником та викладачем тих привабливих ідей. Він перший познайомив Росию з поглядами згаданої школи, перший внїс у росийську мову її фільозофський стиль, перший викликав до неї замилуванє серед громади. Вернувшись з-за границї, Велланський предложив в академію дісертацию: „De reformatione theoriae medicinae et physicae“; але нїхто не зважив ся зробити нїоднїсїнького закиду супротив його поглядів, дарма, що він аж трічи являв ся на публичній діспутї. В 1807 роцї таким робом без нїякого діспуту він дістав ступінь доктора медицини та хірурґії, а трохи згодом і катедру анатомії та фізіольоґії при академії. Ще на шкільній лавцї Велланський видав переклад під заголовком „Начальныя основанія всеобщей медицины Мецгера“ (1799 р.), а пізнїйш 1805 р., випустив і самостійну працю „Пролюзія къ медицинѣ, какъ основательной наукѣ“; потім, уже бувши професором, писав він та перекладав безлїч річей, нинї забутих, а свого часу ті річи мали нечуваний успіх, викликали боротьбу думок; подяка і проклятя сипали ся на голову автора. Найбільшу-ж вагу та вплив на громаду мали отсї три твори Велланського: „Біологическое изслѣдованіе“ (1812 р.); 2) „Животный магнетизмъ“, злаштований по Клуге, але значно перероблений, з авторськими додатками та увагами (1817—18 р.) і 3) „Физика“, се найзнаменитша його праця. Головні думки, висловлені в „Фізицї“, Велланський оголосив в 1831 роцї в формі викладів, що хоч не зібрали великого гурту слухачів, а всього 25 чоловіка, про те до кінця певних, бо кожний заплатив професорови по 100 карбованцїв. Звичайна громада байдуже віднеслась до „Фізики“: в Петербурзї знайшлось усього 50 підписчиків, а в Харкові — так навіть лишень шість. За те здобула собі великої слави серед московських фільозофських кружків, на чолї котрих стояли професори Павлов, Надеждин, Давидов та иньші. Прихильники фільозофії закликали Велланського на два місяцї до Москви, визначивши йому 20,000 рублїв нагороди за двадцять викладів, але Велланський відмовив ся браком часу і не поїхав. Критик Полевой також повитав

прихильною статею „Фізику“. Але Сеньковський написав глузливу пародію, так звану „Большой выходъ сатаны“, заткнувши дірку в пеклї „Фізикою“ Велланського. Ображений Велланський оголосив через часописи, що заплатить 5000 рублїв всякому, хто науковими доказами звалить хоч одну з його думок; на той поклик нїхто не відгукнув ся.

Де-хто, як Сенковський, сьміялись з Велланського, його наївної вдачі та помилок, вважали його виклади метафізичними та мало користними для вузько-житевого вжитку через брак досьвідченя емпірічного. Нехай би на тому й скінчило ся, так нї: в Петербурзї тодї саме лютував сумної памяти попечитель Рунич, розшукуючи поміж професорами революціонерів та безбожників посипались доноси і на Велланського, рукописи його лекций були відбирані від слухачів академії та переглядані, але нїяке око не могло в них знайти і признаків вільнодумства. Вороги про те не перестали робити закид шелїнґістам „в порушенню основ“. Велланський спочатку не лякав ся доносів, „але з того часу, каже він, як обскурантізм почав правити колїсницею росийського Феба, вжахнув ся я від хмар, що оточили її, а через те остав ся без дїла“.

В 1837 р. Велланський осліп і мусїв покинути катедру, але не кивув лїтературної працї, в котрій йому чимало помагала дружина, нїмкеня Тон, женщина розумна та осьвічена, вона читала йому годин по десять на день і писала з його голосу. Умер Велланський в 1847 роцї і похований в Петербурзї; на його могилї стоїть нагробник, збудований на кошт прихильників.

Що Велланський з своєю фільозофією був на хибній дорозї, нема чого й казати, але всї історики фільозофії в Росиї признають, що то був глибокий як на свій час природознавець, совісний та трудящий учений, а до того незрівнаний лектор. „Його виклади, оповідає сучасник, завжди бували цїкаві, а оживлялись прирожденим гумором українським. Нїколи не читав він з книжки, або рукопису, як иньші. Студенти слухали його з такою увагою, що колиб він замовк, то можна-б було почути, здаєть ся, тремтїннє павутини“. Велланський говорив з захватом і твердо вірив в те, що говорив. Коли яка думка здавалась дуже вже парадоксальною, то він додавав з рішучостю: „За се я відповідаю своєю головою!“. Відомости, ерудіция Велланського були справдї великі; за свого професорства він викладав ботанїку, фармакольоґію, анатомію, фізиольоґію і патольоґію. Хоч Велланський і був ворогом емпірічного знання, але не відкидав утілїтарного значіння науки і заохочував слухачів до дослїдів над явищами природи, вишукуючи „спільне

в окремому". І то була велика заслуга Велланського, що він привчив тогочасне поколїннє систематично та фільозофічно мислити про природу, що він як перший провідник нїмецького ідеалїзма, сказав нове слово громадї своїх слухачів, розворушив уми, викликав цїкавість до справдї фільозофічного мислення, розширив межі знатя супротив тих, що панували до його. Якими-б абстрактними та далекими від житя нї здавались початки фільозофії, зачерпнуті з нїмецьких жерел, вони будили думку, виробляли моральне та естетичне почуванє серед громади. Досить сказати, що з тих початків вилились згодом такі ріжнородні на перший погляд течиї, як славянофільство і западництво; на тих початках виховались не тільки Хомяков з Кирієвским, але також Бакунїн з Бєлїнским. Замилуванє нїмецьким ідеалїзмом мало і свої погані, дуже темні боки, але не зважаючи на те воно було для российської громади справжнїм новим словом, сьвітлом та відкритєм, починало нову добу в історинї думки та розвитку духового, для того, щоб серіозно перенятись початками фільозофії більш жизненної та більш свободолюбної, щоб ухопитись за Канта та Фіхте, за фільозофів французьких, або Льокка; для того не було навіть відповідного ґрунту серед побожно-реакцийної, задавленої всякими страхами суспільности российської, охопленої шовінїстичним „мракобѣсіемъ" після 1812 року та панованєм усяких здирств при Фотиї, Аракчеєву, Шишкові, Растопчинї. „Вольтериянство", що почало було пускати коренї, стало тепер ознакою революціонерства та браку патріотизма, накликало кару на „вільнодумців". Ретроградні елементи підняли голову, найменша сьміливість мисли задавлювала ся. Знаний Каразин, основатель харківського унїверситета, був увязнений в шлїсельбурськім казематї за записку на імя імператора, а потім висланий в свої маєтности. „Не тільки всї стани народу, пише він в тій записцї, але всї віроісповідання мов навмисно пригноблено". Після звісного 14 грудня і всї стали лякатись усяких думок про насущні питання житєві. Тільки й оставило ся, що туманні нїмецькі абстракциї, єдине жерело сьвіженької водицї, та й те під час скаламучували мордування Маґнїцких та Руничів. Що ідеями нїмецького ідеалїзму користувались для своїх цїлей і реакцийні вороги всякої думки, в тому звичайно нїмецький ідеалїзм нї трохи не повинен, бо на ґрунтї його, виросли й такі радикальні системи, як марксізм та сучасні доктріни так званого економічного материялїзму.

Зводячи все до купи, бачимо, що як Українець Сковорода був єдиним фільозофом з XVIII столїтя на всю Росию, так Українець Кавунник-Велланський був першим фільозофом в Росиї в сто-

літтю XIX, в тому його головна вага і заслуга перед нащадками. Др. Гайне в посмертній згадці, видрукованій в Medicinische Zeitung Russland's", 1847 року, називає Велланського российським Шеллїнґом і дорікає громаді, що мало оцїнила його труди. Так саме дивить ся на Велланського і сучасний історик фільозофії российської, М. Філїпов. „Фізику" Велланського він називає „замѣчательной", надає їй дуже велику вагу і каже, що се справдї не фізика, а космольоґія, знаменита не тільки в історпї і фільозофії лише, але загалом в історпї науки.

Треба сказати ще кілька слів про Велланського яко людину; совістність та чистота його душі були на вдивовижу. Після того, як Велланський осліп і не міг заробляти професорством, якийсь книгар Жебелєв давав йому 6000 рублїв за другий наклад його книги про „животний маґнетизм", що мала великий успіх по першім виданню. Велланський відповів, що висловлені в тому творі думки не відповідають його пізнїйшим поглядам і дальшому поступови загально-наукової думки, а що він напише нову книжку. Він справдї написав її під назвою „Животный магнетизмъ и теллуризмъ", але духовна цензура признала її противною православній релїґії, так вона й не побачила сьвіта. Бувши професором академії, Велланський одцурав ся пристати до ганебної інтриґи проти ученого Франка, утвореної його начальником Віле, і порвав з останнім всякі зносини. З пересердя Віле сьміяв ся та кпив з натурофільозофії, але не зважив ся зкинути Велланського з катедри, як людину, що була сьвітлом академії.

П. Граб.

Петро Лебединцев. — Іван Малишевский.

(Некрольоґ).

Один за одним зійшли до могили в останнїх тижднях два видатних заступники церковно-історичної науки в Київі — катедральний протоєрей (мітрат) київський П. Лебединцев і професор київської духовної академії І. Малишевский, обидва вже в старім віку, але ще доти не страчені для наукової роботи.

Петро Лебединцев, старший брат неб. Теофана Лебединцева, закладчика „Київської Старини", киянин з роду, вихованець київської академії, належав до тієї школи місцевих київських учених, що заступаєть ся іменами Берлинського, Максимовича, Закревського по части м. Евгенія... Багато у них спільного і що до наукових сфер, які головно притягали їх увагу, і що до самого характеру

студий: переважно археольоґічний характер їх робіт, панованнє дрібних детальних питань — що залежало від примитивного ще стану української науки — невиробленність национального і політичного сьвітогляду при живій симпатиї до свого краю й його минулого.

Три точки головно притягали увагу П. Лебединцева і служили предметом його численних, здебільшого дрібних студий. Передовсїм Київ, його історична топоґрафія; тут він продовжував студиї Максимовича і Закревського; належучи до старожилів київських, добре обзнайомлений з фізиономією Київа перед його перетвореннєм в велике місто сучасне, він мав богато відомостей власних, що надавали його розвідкам, опертим на докладне студиюваннє історичного й археольоґічного материялу специяльний інтерес (такі його студиї про Ольгову могилу, св. Софію київську, про Печерську лавру, Десятинну церкву, церкву Спаса на Берестові, св. Василия, св. Дмитра, Київську Академію і т. и.). В звязку з сим стоять і його студиї коло початків української церковної істориї (про св. Володимира, про початки християнства і хрещення Руси, початки київської митрополії, м. Михайла etc.). Нарештї з істориї Київщини новійших часів Л. опублїковав деякі материяли — напр. з істориї унїї в к. XVIII в., з істориї руху народнього в 1855 р., з історії штунди і т. и.

Школа і круг урядової дїяльности мусїли наложити свою печать на сьвітогляд Л., але там де він виходив на ґрунт археольоґічно-історичних студий, він державсь звичайно на рівенї наукових вимог і його працї становлять важну вкладку в історию давньої Руси. Київський унїверситет з нагоди пятдесятлїтнього ювілею його служби надав йому докторат honoris causa (честь дуже висока в Росиї). Небіжчик був постійним співробітником Київської Старини, друковав крім того в Чтеніях київського історичного товариства, Київських епархіяльних ізвістиях.

Іван Малишевский, Білорусин з роду, був теж вихованцем Київської академії і потім цїле житє викладав в нїй. Головною працею його була джерелова моноґрафіїя з історії православно-унїятських відносин XVI в.: „Александрійскій патріархъ Мелетій Пигасъ и его участіе въ дѣлахъ русской церкви“, т. I вийшов в 1872 р., т. II, що містив документи, зоставав ся до останнїх часів невиданим. З релїґійних і культурно-громадських відносин того часу він брав нераз ще теми для своїх меньших праць, такі напр. розвідки: про социнїянський памфлет — лист Смери до св. Володимира, про Івана Федорова, про Люблинську унїю, про початкові часи унїї, про патр. Єремію і К. Острожського і т. и.

Друга серия його розвідок належить до давньої Руси — така його розвідка про Жидів на Україні в X—XI в., про відносини Руси до римської церкви за св. Володимира, про початки латинської проповіди і леґенду про Яцка Одровонжа і т. и.; на жаль, нахил до апріорних дедукций, при браку фактів задокументованих, часом шкодила вартости праць, але за тим всїм деякі на довго заховали своє наукове значіннє.

На останку — кілька праць присьвятив небіжчик історії київської академії. *М. Грушевський.*

Молотовське срібло.

Музей львівської Ставропіґії набув находки з с. Молотова над Дністром (коло Жидачева), викопані на цвинтарі. Вони представляють з себе цікаву колекцийку окрас давньої руської штуки і зіставляючи на далї докладну їх опись, подаємо тут тим часом коротку звістку. В находках сих містять ся:

Пара кульчиків до висків з трома галками, типового т. зв. київського стилю.

Пара таких же кульчиків меньших, до ух.

Дві складові частини наручника (брансолєти), що сполучені були срібними завісами (третьої частини бракує; кожда частина має з окола вправлені в рамції три бляшками, а з них кожда має ґравіровану фіґуру (птиці, людська фіґура і арабеска).

Пара наручників з срібної бляшаної стьожки, звиненої спірально.

Пара такаж меньша.

3 перстня з печатками, на печатках схематичні фіґури птиць і написи навколо; на одній читаєть ся ясно: печат + ванова.

2 перстня — один з чорною емальовою арабескою, другий мав в середині камінець (того бракує).

Перстень з крученого дрота.

65 монет (грошів) чеських.

Виключивши кілька предметів меньш типових або неясних, цїла колекция окрас носить характер одноцїльний — се руська штука, характеризована і материялом (все срібло), і формами і орнаментом. Виконаннє визначаєть ся взагалї викінченністю і певностию форм, се вказує на розмірно пізню пору; коли чеські гроші належать до тих самих находок, то маємо тут і близше хронольоґічне означеннє сих виробів, щоб і з сього боку вказувало на остатні часи того періоду руської культури, т. зв. в. князївського, чи давнього.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Археольоґічний з'їзд в Ризї (1896 р.).

В справі студийовання памяток давнини в Росиї теперішнїй час характеризуєть ся де далї все більшим і більшим розвоєм цікавости до місцевих старинностей і власне на самім місцї їх знаходження; провінция потроху прокидаєть ся від сну, часто вже можна почути про завязування нових товариств, заложення музеїв і т. и., очевидячки, сьвідомість конечної потреби студийовати, берегти все те, що так чи инак дотикаєть ся минулого, опановує ширші круги суспільности. Рух сей в значній мірі залежить від загального розвою місцевого суспільного житя, що, не вважаючи на зверхні невдячні умови, ріжні перешкоди і обмежування, не вважаючи також на пасивні, а часом і ворожнечі відносини певної частини суспільности, і сьвідомо і несьвідомо, хоч і поволї, але твердо, неухильно йде наперед. Стежучи за сим розвоєм, можна сконстатувати, що дуже часто перший імпульс, почин виходить з центра — провінция відгукаєть ся на нього, вишукує відповідних форм для переведення певної ідеї в дійсність. Мусимо признати, що такою центральною институциєю, що значно сприяла побільшенню цікавости до студийовання місцевої давнини, було московське археольоґічне товариство. З іменем сього товариства близько сполучено імя його заснователи ґрафа Олексія Уварова. Тим часом як центральна урядова інституция, що мала на метї догляд і студийованнє памяток давнини всієї величезної Росиї, — петербурґська Археольоґічна Комісия направила свої дослїди на чорноморське побереже та на тому й спинилась, дуже мало цікавлячись иньшими місцевостями і тими річами давнини, що в них знаходились, московське товариство з ґр. Уваровим на чолї зрозуміло зададачі археольоґії більш широко і поставило сю справу дійсно на науковий ґрунт. Що йно висловлене нами належить до більш-менш минулих часів, — в останні

часи зайшли деякі зміни; Археольоґічна Комісия стала потроху ніби оживати, вийшла почасти з зачарованого кола босфорських старинностей, хоча всеж таки і тепер ще не позбулась вузьких поглядів на сю справу; за те московське товариство, немов би довівши свою місию до краю, починає упадати і тільки ще в однім напрямі не перестає працювати з першою енерґією — власне в справі археольоґічних з'їздів. Урядженнє тих з'їздів вийшло знов таки від тогож ґр. Уварова, обняли вони вже досить великий район, відбувши ся по черзї в Москві, Петербурзї, Київі, Казанї, Тифлїсї, Одесї, Ярославлю, знов з Москві, Вильнї, і безперечно багато зробили як що до розвязання ріжних питань що до місцевих археольоґічних здобутків, так і що до популяризациї науки. Таким робом, коли-б дїяльність московського археольоґічного товариства обмежилась навіть тільки самою орґанїзациєю з'їздів, — зауважимо по дорозї, що річ се важка і морочлива, — то і в такім разї заслуга його була-б дуже велика. І в данім разї що до X з'їзду, урядженого в Ризї в серпнї сього року, московське товариство або краще сказати, предсїдателька його ґрафиня Уварова, що замінила тепер свого покійного чоловіка, явилась справдї головним керманичем, як підготовних робіт так і самого з'їзду, хоч в сїй справі значно допомогли і місцеві дїячі, бо вибраний для останнього з'їзда район стоїть на досить високім ступенї культури, має багато специяльних товариств і інституций, і студийованнє місцевої давнини поставлено тут взагалї далеко лїпше як в якій иньшій области Росиї. В з'їздї брало участь досить велике число членів; тут були професори, збирачі музеїв, архівів, любителї і т. д. Одні приїхали, щоб мати відчит, другі послухати, познайомити ся з тим або иньшим питаннєм, третї — побачитись з людьми, що займають ся спільним дїлом, а то й просто для вражінь на новім місцї, побалакать, прийняти участь в части забавній проґрами з'їзду, що звичайно буває супроводом до части наукової. З'їзд був досить живим і почасти пїстрявим що до своєї проґрами.

Се останнє, натурально, було перешкодою, для суцїльности вражінь, але инакше і бути не могло, бо опріч самої археольоґїї на з'їздї порушувано питання і з иньших галузей історичної науки, про що сьвідчить і самий подїл засїдань з'їзду на секциї: опріч ріжних родів старинностей, памяток штуки, нумизматики, поодинокі секциї дотикались також побуту домашнього, юридичного, суспільного і військового, памяток історично-ґеоґрафічних, етноґрафічних, археоґрафічних, мови і письма. З другого боку пістрявість залежала ще й від характеру самих відчитів: в них порушувано опріч питань більшої ваги або тем загальнїйшого змісту, частенько ще й питання специяльні, що мають значіннє хіба первістного матеріялу. Але з обома висше наведеними обставинами прихо-

дить ся числитись — вони стоять в певній залежности від загального ходу розвою історичної науки в Росиї. На першім пляні засїдань з'їзду стояли, звичайно, старинности Прибалтийського края, їм було присьвячено богато рефератів місцевих учених, ознайомленню з ними помагала гарно уряджена археольоґічна вистава, а також і роскопки, переведені під час з'їзду. З другого боку, місцева корінна людність — Латиші, невеликий але рухливий нарід під впливом прогресівного зросту національної самосьвідомости, спорудила етноґрафічну виставу, зажившп для сього і богато клопоту і грошей, але за те і виконавши завданнє з великим успіхом.

Всю решту рефератів тяжко подїлити на які будь певні ґрупи; але взагалї треба сказати, що відчитів ширшого змісту, зроблених на підставі студийовання цїлої ґрупи якихсь памяток, зі вказівками нових шляхів і завдань для дослїдження, було небагато.

Що до сих останнїх зазначимо насамперед реферат проф. Харківського унїверситету Д. Багалїя. Реферат мав назву: „Роля Харківського унїверситету в справі студийовання старинностей з часів імп. Олександра I“; про звістки, що подав автор за ті часи що до археольоґічних вислїдів, ми поговоримо низше, тепер же укажемо на ті завдання археольоґічної науки, що зачепив проф. Багалїй на вступі свого реферату. Звертає він насамперед увагу на ріжні друковані і писані історичні материяли, яко на джерело ріжних відомостей, що доточуть материяльної культури, себ то тих, що належать до сфери археольоґії; робота мусить бути направлена на видобуваннє таких відомостей; першою умовою такої роботи реферат ставляє систематичність. Безперечно, що таким робом праця історика була-б значно улекшена, але нам здаєть ся, що така робота є дїлом будучини, поки ще у археольоґії багато роботи з старинностями давнїйших часів, що про них писані памятки або зовсїм нїчого не кажуть або кажуть дуже мало.

Друге завданнє, поставлене проф. Багалїєм — уложеннє істориї археольоґічних дослїдів; що до сього, то тут дїйсно давно вже відчуваєть ся потреба, є вже солїдні працї з історіоґрафії, історії етноґрафії, натурально являєть ся потреба і більш-менш детальної історії археольоґії. Завданнє се автор пропонує розвязати, укладаючи огляди дослїдів в поодиноких краях. Ще більш загального характеру було питаннє про поліпшеннє справи ґуберньских архивних комісий, що часто являють ся єдиним центром, де з'осереджуєть ся дїяльність місцевих людей над студийованнєм минулого певної місцевости. Не уважаючи на деякі трудности, що могли-б здатись трохи дивними, питаннє се було поставлено на черзї і з'їзд ухвалив старати ся в відповідних інстанциях про по-

перте і запомогу для архівних комісий, поставлених поки що справдї в неможливі обставини.

Опріч загальних питань підношено і специяльні, напр. проф. Филевич обставав за збираннєм ґеоґрафічної номенклятури, проф. Будилович за випровадженнєм експедициї до Угорщини і т. и. Часом якесь питаннє висувалось цїлим рядом сьвіжих відомостей; так було з питаннєм про підтримуваннє новозаснованного российського археольоґічного інститута в Царгородї, що виявив дїйсно значну енерґію і що до своїх завдань, з огляду на звязок межи византийськими та российськими і специяльно українсько-руськими памятками, чім заслугує особливої уваги. Часом же навпаки з поводу якоїсь специяльної звістки порушувано загальне питаннє, напр. звістка подана академ. Сусловим про новгородську Софійську катедру була причиною звернення з'їзду до петербургської Археольоґічної комісиї з висловом жалю і жадання, аби дослїдження памяток робились більш старанно; в сїм випадку досить виразно виступив той антаґонїзм, що істнує межи Москвою, власне московським археольоґічним товариством, що так багато спричинилось до розвою археольоґії в Росиї, і Петербургом — або тамошньою археольоґічною комісиєю, що дивилась на справу більш з формального боку. Цїлком на часї було також внесеннє проф. Одеського унїверситету фон-Штерна про потребу заходів проти фальшування клясичних памяток; сьому питанню пр. фон-Штерн присьвятив цїлий відчит, де розглянув всї роди і способи фальшовання і ті штуки, які уживають фальшівники, аби спродати річи.

Обернемось тепер до рефератів, що безпосередно дотикались України й нас тут головно інтересують. Таких рефератів скорше можна було сподїватись від учених з України; зібрало ся їх багато — з Київа, Харкова, Одеси, разом щось над 20 люда, але відповідно до сього числа рефератів було не богато, не більш 10-х, а коли возьмемо на увагу, що деякі вчені мали по кілька рефератів разом, то для решти лишить ся і зовсїм мало...

Почнемо наш огляд з рефератів історично-ґеоґрафічного і етноґрафічного змісту. На першім плянї мусимо поставити тут реферат звісного знавця і перекладника Геродота проф. Ф. Мищенка з Казани — „Звістки Геродота про не-скітські землї Росиї“, реферат може трохи розтягнений і затяжкий для неспециялної авдіториї, але взагалї дуже старанно обробив поодинокі вказівки Геродота про ріжні народности, що заселяли землї поза межами Скітщини — на схід, в Европі й Азиї, і на захід. Народи, що жили на заходї були-б надто цікаві для нас, але Геродот а за ним і референт спиняють ся більше на східних. На закінченню референт намагав ся подїлити сї народности на ріжні племенні ґрупи: іранську, монгольську, фінську, кельтську;

звичайно, тяжко судити про правильність і певність такого подїлу — материял тут дуже убогий, але тим не меньше деякі доводи автора промовляють за себе.

Реферат проф. Кочубинського з Одеси: „Територия доiсторичної Литви“ хоча й має для нас дальший інтерес, але цікавий своїм методом. Основа його — топоґрафічні назви, головним робом назви річок; при помочи їх автор кладе межі териториї доісторичної Литви а власне: з півдня — північний басейн Припяти, зі сходу басейн Березини; теперішню же територию литовського племени з центром в Ковенській ґуб. і вузким кусником в Виленській пояснює повільною асиміляциєю Білорусами Литовців.

Цікавий темою реферат проф. Соболєвского з Петербурга — „Який нарід жив на півднї Галицького князївства в кінцї XIII столїтя“, але на жаль реферат сей не був відчитаний тому, що проф. Соболєвский від'їхав до кінця з'їзду. Погляди проф. Соболєвского на се питаннє що до Київського князївства вже знані, тепер прийшла черга до Галицького, маємо надію, що автор задовольнить нашу цікавість і оголосить друком свій реферат.

Найбільше, як і треба було сподїватись, було рефератів з чистої археольоґії. Не будемо спинятись на рефератах більш менш специяльного характера, що до того же не подають і чогось цїлком нового; до таких можна зачислити реферат проф. Кулаковского „Про роскопки кримських могил в лїтї р. 1896“; д. Хойновского „Могили в околицях Канева Київської ґуб.“; останнїй має в собі і чимало курйозного як взагалї і все, що напише д. Хойновский. Перейдемо до рефератів проф. Антоновича, що як і завжди, визначують ся виразностию, простотою і ширшим змістом. Їх було два: „Памятки камяного віку, знайдені в Київі в протягу трох останнїх лїт“ і „Проба уґруповання городищ на основі їх контурів в басейнї Днїпра“. Загальний характер сього останнього реферата видко вже з самого заголовку; щож дотичить першого, то й тут не зважаючи на нїби то специяльний характер теми, познайомившись з змістом, ми знаходимо цїлу картину послїдовної зміни культур ріжних часів на териториї Київа. Всї знаходи, обговорені в рефератї, викопано в однім місцї на Кирилівській улицї, в тій частинї її, що займає високий берег Днїпрової долини. Найдавнїйший знахід належить до палеолетичного періода, себ то до тих часів коли ще люде жили разом з вимерлими тепер зьвірми, як мамут, носорожець, печерний ведмідь і ин.; знайдено їх дуже глибоко, на границї з третичною формациєю; разом з кремінною зброєю знайдено тут і кістки мамутові; про сю частину реферату ми розводитись не будем, бо на сторонах „Записок“ про се було вже до-

кладно говорено[1]). Верхнїй шар ґрунту сїєї місцевости містив, очевидячки, осаду другої епохи камяного періоду неолїтичної; тут знайдено примітивні огнища, останки їжи, зброя з кремїння і кісток, ріжні річи початкового гончарства і що найцїкавійше — було знайдено протипи гончарських печей[1]). Далї у стони гори відкопано велике кладовище; уважаючи на положеннє кістяків і річи там знайдені, його можна зачислити до часів поганських Словян; опріч того одна з могил може бути зачислена до переходового періода, межи камяним і зелїзним, другаж до ще пізнїйших, нїж решта. Таким робом ми маємо тут послїдовний ряд епох і навіть з переходовими степенями.

Що-ж до городищ Днїпрового басейна, то проф. Антонович як і давнїйше проф. Самоквасов, основою кладе контури городищ, бо иньших ознак або мало, або й зовсїм бракує (напр. находок річей) і дїлить їх на 5 головних типів: 1) городища-майдани, що не мають певної форми, бо опріч головного округлого підвисшення при них бувають звичайно і бокові, ріжнородно уложені; городища сї лишають ся ще поки невиясненими і що до часу і що до призначіння їх; 2) цїркулярні городища — найдавнїйші словянські, круглої або елїптичної форми; 3) князївські, до половини XIII в., відомости про них подибують ся в лїтописях, тим часом як про цїркулярні там нїчого нема; оточені вони часто кількома рядами концентричних валів; 4) городища литовських часів, XV—XVI в., вони припасовані вже до огнепальної зброї, боки їх зрівняні з виступами по кутах і з рештою 5) всї пізнїйші будови до XVIII в. включно, що мають на собі слїди дальшого улїпшення технїки, як бастіони і т. и. Реферат свій проф. Антонович ілюстрував прикладами; так до князївських городищ можуть бути зачислені городища в Вишгородї і в Китаєві коло Київа, а також і над р. Раставицею сїм городищ Берендиїв; до литовських — замок Калаур або Калавур, збудований в. к. Витовтом на горі межи рр. Днїстром і Рашківкою (в теперішнїм Ольгопольськім п. Подільської ґуб.); до будов пізнїйших — кріпость в Білій Церкві, Кодак, збудований Бопланом в р. 1635 і ин.

Етноґрафічної приналежности похоронних типів дотикав ся і реферат д. Бранденбурга „До якого племени можуть бути зачислені ті з поганських могил Київської ґуб., де разом з небіжчиками поховано і останки забитих коней“. На се питаннє референт відповідає з певностию і нарід, що заживав такого похоронного чину, вважає Печенїгами. Але з обміну думок на сю тему вияснилось, що питаннє се не таке легке, щоб можна його скоро розвязати. Про багато закидів ми говорити не будем, бо вони

[1]) Дивись „Записки“ т. IV і IX. [2]) Див. Записки т. IX.

здебільшого віддалялись від самої теми і часто тикались памяток з поза меж Київської ґуб.; згадаємо лише про найбільш важне, на нашу думку, запереченнє проф. Антоновича; на його думку, оперту на студийованню річей, знаходжених в могилах, похорон сей з більшою імовірностию можна надати Полянам, ніж Печенїгам.

Дуже часто порушуваного на попереднїх з'їздах питання про камяні баби торкнув ся тепер реферат проф. Д. Смірнова „Уваги про камяні баби“, але реферат сей за браком часу не був відчитаний.

Ми вже згадували про реферат проф. Багалїя; в другій частинї його в коротких словах переказано результати археольоґічних подорожей в початку сього столїтя професорів Харківського унїверситету – Рижского і Роммеля; перший з них їздив до Ольвійського городища і порогів, другий оглянув камінь з написом на березї р. Донця біля Сьвятогорського манастиря. Білецький-Носенко збірав відомости про давні памятки і поганські народні звичаї в Прилуцькім повітї Полтавської ґуб. Опріч того в рефератї було наведено і кілька иньших фактів, що характеризують діяльність сього унїверситету в справі збирання відомостей про давнину; розвою сїєї діяльности помагало в значній мірі те, що межи унїверситетом та иньшими педаґоґічними інституциями був трівкий звязок, а то тому, що ті інституциї підлягали догляду унїверситета.

Проф. Багалїй, що взагалї брав дуже діяльну участь в з'їздї, виступив ще й з другим рефератом „Про магдебурське право в містах лївобічної України“, де в загальних рисах подав зміст підготовлюваної ним більшої працї на сю тему.

Нам лишаєть ся сказати ще дуже мало. М. Істомін, що на попереднім з'їздї підніс питаннє про історию штуки малярської в Київо-Печерській Лаврі присьвятив і на сей раз реферат сїй же темі, трохи її поширивши. На підставі архивного материялу, перехованого в біблїотецї Лаври, явилась можливість досить докладно визначити той напрям в штуцї малярській Лаври, що панував в кінцї XVII і в XVIII вв., напрям сей — західний. Нарештї А. Миловідов в відчитї „Церковно-археольоґічні памятки міста Пинська“ подав огляд давних памяток сього міста. За вихідний пункт тут взято релїґійну боротьбу, що й відбилась на характері церковних памяток; відповідно сьому їх можна поділити на три епохи: 1) до XVII в., коли памятки визначують ся виключно православним характером 2) XVII в. переходова епоха, коли вплив католицтва дає вже себе відчути і 3) XVIII в. пануваннє Захода під впливом росповсюдження унїї. Скажемо від себе, що й опріч церковних памяток Пиньщина заслугує більшої уваги і що до иньших старинностей, надто доісторичних, і з сього боку край сей є джерелом ще зовсїм не порушеним.

Коли з'їзд наближав ся до кінця, поміж членами повстало питаннє, деж відбудеть ся дальший з'їзд? З розмов на сю тему виясинлось, що більшість хилить ся до урядження його в Варшаві, з тої причини, що дійсно російські учені мало обзнайомлені з памятками старої Польщі. На засїданню ради з'їзду Варшаву і було поставлено на черзї, і предсїдателька з'їзду ґр. Уварова обіцяла в разї, коли вибір впаде на Варшаву, клопотатись про дозвіл уживання на тім з'їздї мови польської. Але по заяві присутних на з'їздї професорів Варшавського унїверситету, що їх унїверситет ще не підготовлений до з'їзду, — ухвалено зібрати ся за три роки в Київі.

Не можемо на останку проминути ще одної обставини, шо тикалась сього з'їзду. Як під час з'їзду, так і по скінченню його в певній части російської преси появились статї, де були висловлені нарікання на те, що з'їзд не відограв тієї полїтичної ролї, що на нього покладали. На се можна відповісти коротко: де є місце для науки, там нема місця для полїтики...

М. Княжевич.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Ksawery Chamiec — Wśród stepów i jarów (Biblioteka Warszawska 1894, IV c. 90—110, XI c. 342—383, 1895, V c. 294—322, VI c. 446—494).

Під тим титулом автор намірився представити в ряді студий історию житя людського і його розвою на просторони між Дніпром і Богом, себ то сучасної ґуб. Київської й східних повітів Подільської. Плян задумано широко: в названих в горі числах, на яких 140 стор., автор не дійшов ще властиво до історії кольонїзациї краю, а тим часом автор обіцяє сказати на пр. про Січ і „її вплив економічний на становище того краю“. Розпочинає він оглядом ґеоґрафічним, в розділї Ziemia, де на підставі праці Реклю, доповненої иньшими жерелами (як: Лелевель, мапа Мурчисона, Осовского — Полеонтольоґія могил, Брун, Еварницький) подає він відомости про зверхній вигляд краю, його ґрунт і будову ґеольоґічну, ріки, при чім робить екскурс в сферу геродотової ґеоґрафії.

Друга серия — W mroku присьвячена археольоґічним памяткам з найдавнійших часів. Автор починає загальними увагами про час появлення чоловіка і про розвій людської культури (користуючись головно працями Надаляка й Уварова), далї переходить до „української“ території; находка київська 1893 р. зісталась йому тут незвістною,[1]) для того істнованнє палеолїтичної культури він виводить з анальоґиї находок в Гонцях і на Смотричу; по палеолїтичній культурі кладе він переходову, і до неї реґіструє київські печери і находки з під Сміли (автор вправдї не витримує консеквентно своєї термінольоґії й на иньшім місци — с. 358 — називає се періодом палеолїтичним); по кількох здогадах про расу людських тих часів, автор переходить до памяток земляних —

[1]) Говорить про неї в дальших студиях (Bibl. Warsz. 1896, IV) про які будемо говорити другим разом.

городищ і валів. В оповіданню про городища виступає він прихильником теориї Ходаковского що до найдавнїйших — округлих городищ, покликуючись на те, що „досї нікому не вдало ся звалити“ її; від них відріжняє він, як пізнїйші, городища на горбах; з тих старших подає він ширшу опись Грубська. Третя глава присьвячена валам, де зведено відомости Ліпомана, Грабовского, Фундуклєя і Антоновича.

Третя серия — Kurhany (1895, V і VI) присьвячена могилам; автор коротенько говорить про народні перекази про могили (на взір їх бере він новелю п. Л Старицької — Жива могила, і докладно оповідає, аналїзує, роблячи ріжні спостереження етнольоґічні); по сих вступних увагах переходить він до описи могил ріжних катеґорий, їх вигляду, способу роблення у нас і де инде, подає й ріжні назви їх у ріжних народів etc., говорить про їх грабовання. Приступаючи до клясифікациї, застановляєть ся над подїлом предложеним Грабовским і Фундуклєйом, ширше говорить про майдани, далї наводить клясифікациї могил — Самоквасова, Антоновича і Бобринского.

Праця автора, як видно з вище поданого, є популяризациєю здобутків специяльних розправ, зведених в одну загальну картину. Розумієть ся, при браку подібних ширших оглядів популяризация того рода відповідним способом зроблені дуже користні й пожадані. Авторови треба признати, що він старав ся совістно зібрати новійшу лїтературу (особливо археольоґічну) й об'єктивно подати її результати. Але при тім не завсїди він удержуєть ся на висотї наукового трактовання річи й остерігаєть від безпотрібних в його працї і мало уарґументованих догадок і взагалї висловлень: так напр. говорячи про Днїпро, догадуєть ся він, що Хортиця завдячує своє імя княжим псам, бо князї їдучи на Византию, бавились польованиям дорогою, а на сїм острові їх лишали; такі мішання між нові здобутки археольоґічної науки перестарілих, неповірених відомостей і спостережень; такі напр. виводи етнольоґічні, засновані на белєтристичнім утворі п. Старицької. Може для оживлення інтересу нераз затягає він справу белєтристичною поволокою, вдаєть ся в деталї меньш важні. Завсїм тим і в такім станї праця все цїкава для ширших кругів громади (для яких і призначаєть ся), знайомлючи з виводами специяльних, неприступних для неї праць, і від них авторови належить ся за се подяка. *М. Грушевський.*

В с е в. М и л л е р ъ — А с с и р і й с к і я з а к л и н а н і я и р у с с к і е н а р о д н ы е з а г о в о р ы (Русская Мысль 1896, VII, ст. 66—90).

На підставі в 1895 р. надрукованної працї dr. Tallquist — Die Assyrische Beschwörungsserie Maglû автор статї подає дуже цїкаві порів-

няння ассирийських замовлянь з руськими і російськими. Згадавши коротенько про корпорацию маґів, їх науку чародійства й їх значіння в історії давнїх народів, д. Мілєр коротенько каже про ассирийські замовлення типа maglû (що характеризує ся паленнєм предмета — символа певної особи) й переходить до порівнянь з сфери народної словесности.

Порівняння дотикають ся способів й обставин замовлянь, їх форми й зміста; ми коротенько занотуємо найбільш цікаві. Ассирийські замовляння звичайно говорять ся неголосно, а в руській й російській лїтературі замовлянь ми знайдемо специяльні для сего вирази — шептати, відшептувати, шептун, шептуха; й стародавні Ассирийцї й сегочасні чарівники однаково уживали, як найбільш відповідний — час перед сьвітаннєм. В народній лїтературі замовлянь є дуже богато таких, що уживають ся для закляття якогось чарівного предмета: з таких предметів треба занотувати узлики, фіґурки, слїд ноги і т. и. Ассирийські характерники робили воскові фіґурки злих духів, палили їх (звідсїля й термин замови — maglû) і казали при тім чарівні формули.

Що до форми, то замовляння можно подїлити на три катеґориї: простий росказ, погрози характерника злим духам, що він їх переможе своїм власним чарівним знаттєм, й на останок — молитва до добрих богів, аби оборонили від злих духів. Дуже звичайна дияльоґічна форма замовлянь: замовляння починаєть ся оповіданнєм (в ассирийських замовляннях звичайно оповідаєть ся, як Силиг-Мулуги питає свого батька Еа, і той навчає, як обороняти ся від злих духів), і потом переходить в дияльоґ; в наших замовлянях характерник оповідає, як він встане рано і зустріне яких-небудь духів, до котрих він і звертаєть ся з питаннями.

Дуже велику вагу мають звичайно чарівні числа, що ми знаходимо в ассирийських і в наших замовлянях: з сих чисел найбільш відомі 3, 7, 12 і иньші. Для того, щоб мати власть над злими духами, треба знати потайное імя або число: кожний злий дух ассирийського пантеону мав власне чарівне число; в середновічних демонольоґічних трактатах ми знаходимо декотрі анальоґічні звістки, наприклад, демон Леонтофор стратить свою вагу від числа 644 або іменя Емануїла. Замовляння від трясавиць згадують, що хто знає їх 12 містичних імен, того вони не дотикають ся.

Треба ще звернути увагу на тих добрих духів, до котрих звертаєть ся людина з молитвою про опіку. Ассирийські замовляння, окрім головних добрих богів, дуже часто звертають ся до Гібіля — бога огня, бога сонця — Шамаш й місяця — Сін. Наші замовляння теж в чудній плутанинї християнських й поганських ідей згадують поруч з св. Миколаєм, Михайлом, Юриєм й сонце, місяць, зорі, а декотрі промови цїлком звертають ся до огня. *О. Г—ий.*

Karol Potkański — Postrzyżyny u Słowian i Germanów (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział hist.-fil. t. XXXII стр. 330 – 406).

Д. Потканьский поставив собі за мету розслїдити дуже старий і між Словянами і Ґерманцями розповсюджений обряд стриженя волося, що впроваджував дитину до родини, а пізнїйше до роду чи племени, заразом до звязи сакральної тих ґруп суспільних. В історіоґрафії польскій знаходить автор відомости про пострижини у Ґалля і у Кадлубка і з їх оповідань виводить, що обряд сей мав місце 7 лїт по уродженю дитяти, відбувавсь він урочисто, при нїм надавано імя дитинї, вкінци що не лише отець, але і хтось дальший, навіть чужий міг сего обряду доконати. Про пострижини на Руси подає автор факти звістні, не додаючи нїчого нового. Слїди пострижин находить автор в XII, XIII і з поч. XIV в. Обходжено їх по княжих дворах. Відбувано їх в 2—4 роцї житя дитини; по остриженю саджано дитину на коня; потім відбувавсь пир.

Тепер слїди пострижин бачить автор на Мазурах в звичаю не обтинати волося дитинї, а навіть не чесати гребінем до першого року житя, бо дитина могла би вмерти; звичаї подібні подибував автор і в иньших частях давної Польщи. В Великій Руси і на Білій Руси також не стрижуть волося в першім роцї житя, а навіть не обтинають нігтїв. В Чехії і Моравії в деяких околицях навіть до семого року не стрижуть волося, бо дитина могла би розум втратити. Всї тоті народні пересуди — на думку автора — становлять одну ґрупу звичаїв звязаних з пострижинами. В них не обтинаєть ся дитинї волося до певного часу, бо може її щось злого приключити ся. В тім бачить автор слїди, що колись перше стриженє мало свій сакральний, обрядовий характер.

Ще виразнїйші слїди пострижин переховались в південній Славянщинї. В Чорногорі, Боснїї, Сербії, Герцоговинї, Болгарії є звичай кумівства зі стриженя. Родичі запрошують когось до сповненя обряду, приймають і гостять, потім затинає він три або і більше разів волосє дитинї; зве ся се сьвяченим стриженєм. Всюди пострижини мають значінє посвояченя і то не тільки з дитиною, але і з єї родичами.

Чи звичай пострижин також до дївчат відносивсь, автор не знайшов вказівок.

Час, в котрім відбувано пострижини, себ то 2, 3 або 7 років віку, вказує, на гадку автора, до певного степеня на їх значінє, а то, що був то символ введеня дитяти в родину; з другого боку, пострижини доконані чужим були адопциєю, служили вони до навязаня штучного посвояченя з кимсь чужим, що того обряду, замість батька, доповняв.

Яко доповненє до звісток автора додамо, що д. Ястребов (Київска Старина 1895, X) найшов пострижини в шістьох ґуберніях українських, де відбувають ся вони в перші роковини уродин дитяти, і то не тільки у хлопців, але й у дівчат. Хлопця стриже хрещений батько, дівчину хрещена мама. З тим обрядом лучать ся певні ворожби. По доповненю обряду відбуваєсь гостина. Звичай сей вказує, що не лише по дворах княжих — як думає д. Потканьский — але і між народом обходжено пострижини, а ворожби з звичаєм сим звязані вказують, що стриженє се мало обрядовий характер.

Уступ про пострижини у Словян кінчить автор вказівкою на симболїку волося, а то, що довге волося у них за оздобу було уважане, а острижене волося за обиду.

Вкажемо ту на наші пісни рекрутскі, де оплакуєсь обстриженє кучерів леґіня-вояка, а що до дівчат, то у нас є звичай насильного обтинаня неморальній дівчині коси, що уважаєсь за велику кару. Шкода, що автор не знав сих звичаїв, а був би міг вказати на їх звязь з старинними пострижинами словяньскими і симболїкою волося у Словян.

В другім уступі займаєсь д. Потканьский пострижинами у Ґерманців. Відомости про них бере зі старинних збірників прав. Обряд сей відбувавсь у хлопців в дванайцятім році житя, у дівчат — коли вони замуж виходили. Крім того ще були пострижини заросту у хлопців між 15—18 роком. Перші означали, що дитя дійшло до літ, другі фізичну зрілість, а злучене з ним наданє оружія — узисканє прав полїтичних. Головна ріжниця між пострижинами у Словян, а Ґерманців, то час, коли вони відбувались.

Симболїка волося у Ґерманців, така як у Словян. Пострижини одні і другі мають своє спільне жерело, а переконаємось в тім, коли приглянемо ся звичаям людности арийскої в східній Індиї. Там дотепер переховались пострижини перші і другі в повній формі. Пострижини відбувають ся по році, трох, пятьох або сїмох роках від уродженя, найчастїйше по трьох роках. Між восьмим а дванайцятим роком відбувають ся пострижини при віддаваню дитяти на науки Вед, але се урочистість чисто індийска. В шіснайцятім році відбувають ся пострижини заросту і волося, як ствердженє зрілости. Батько сам доконує обряду пострижин і впроваджує тим дитя до сакральної звязи родини. Пострижини доповнені чужим служать адопциєю. Симболїка волося подібна до симболїки у Словян і Ґерманців.

На підставі подібности пострижин словяньских, германьских і індийских виводить автор, що пострижини — се звичай спільно в цілій расї вироблений ще в передісторичній епосї. Не зістають вони однакож виключною власностию Арийців; у численних неарийских племен знаходить

автор звичаї менш або більш анальоґічні з постриживами Ариїв. То дає авторови нагоду до висказаня загального погляду на символїку і обряд обтинаня волося і тим кінчить він свою працю, що визначаєть ся пильним використанєм етнольоґічної лїтератури і жерел. *Д. К.*

Th. Volkov — Le traineau dans les rites funéraires de l' Ukraine (відбитка з Revue des traditions populaires), Париж, 1896, ст. 24.

Як сам автор каже на вступі, розвідка його має служити доповненнєм і розвитком материялів і виводів працї московського професора Анучіна про уживаннє санок в похороннім обрядї (Сани, лодья и конь какъ принадлежности похороннаго обряда). Згадавши про факти уживання санок при похоронах князїв в давнїй Руси (похорони Володимира Св., перенесення Бориса і Глїба, похорони Ізяслава і Сьвятополка) і про уживаннє санок в давнїй Московщинї, автор, зауваживши по дорозї цїкавий факт, що тим часом, як звичаї давньої Руси стали звичаями вищих верств в Московщинї, на Українї заховали ся у низших — зводить до купи факти про уживаннє на Українї санок запряжених волами при похоронах не лише зимою, а й лїтом. Факти сї всї були вже оголошені в ріжних видавництвах, але старанно зроблений автором збір їх з сих часом дуже мало звістних публїкаций робить користну вкладку в нашу лїтературу етноґрафічну. Автор репродукує з докладним коментарем малюнок де-ля-Флїза з Радомишльщини (публїков. в Київській Старинї) і фотоґрафію проф. Шухевича, видану в Зорі 1895 р. і наводить звістки — Ящуржинського про Київщину, Фенцика про Русинів угорських і Наумовичівської „Науки" про Гуцулів буковинських. В усїх сих звістках виступає звичай везти трупу санками, запряженими волами (подекуди воли, що везуть мерця, мусять бути білі) однаково чи зимою чи лїтом, значить — санки мають тут характер цїлком ритуальний. Цїкаво б було, щоб люде, кому відомий сей звичай в сучасному або недавно минулому житї, доповнили сей запас фактів новими спостереженнями.

Згадавши про істнованнє сього обряду у иньших народів і прилучаючись до гадки проф. Анучина, що санки уживались при похоронах, як примитивний способ перевозу, як пережиток, автор пробує знайти слїди похоронного уживання санок в Ріґ-ведї (с. 15), наводить деякі факти, що потверджують гадку про санки, як початковий повіз (с. 20), застановляєть ся над уживаннєм хлїба при похоронї, уважаючи кутю пережитком найдавнїйшої форми хлїба. Такий, в головнім, зміст цїкавої розвідки нашого етнольоґа. *М. Г.*

Л. Падалка — По вопросу о времени основанія города Полтавы (відбитка з „Чтеній“ київ. істор. товариства т. IX), К., 1896, ст. 19 + мапа.

Розвідку д. Падалки можна поділити на дві частини; перша займаєть ся питаннєм, чи можливо припустити істнованнє Полтави в період давній, друга зводить відомости про неї з XVII в.

Як відомо, почавши з Карамзина й до новійшого дослїдника топоґрафії Переяславщини — проф. Голубовского, Полтаву бачили в Лтаві, що згадуєть ся під р. 1174: Ігор, вертаючись з степів до Переяслава, переїхав Ворсклу коло Лтави Проти сього виступає д. Падалка; доводи його такі:

Неможливо об'яснити, яким би способом з слова Лтава утворилось Полтава, як би се була назва міста.

Цїлком неправдоподібно, аби на місцї Полтави було якесь місто в 2-ій пол. XII в., бо ся країна виходить за границї тогочасної руської кольонїзациї.

Текст лїтописи, можливо, в сїм місцї попсований, бо має вариянт.

Зіставляючи перше питаннє фільольоґам, з поводу третього довода зауважимо, що вариянт переехалъ росколъ замісць перѣха Върoсколъ не може мати значіння, бо, безперечно, з'явивсь наслїдком злого відчитання початкового тексту. Що до доводів історичних, то вони справдї мають певну вагу, але автор, арґументуючи, на жаль, не бере під увагу доводів противних; проф. Голубовский напр. навів деякі доводи, що промовляють за істнованнєм людности на просторони між Сулою й Ворсклою (Печенѣги, Торки, Половцы с. 102—123); можна, розуміеть ся, згожуватись з ними чи не згожуватись, але годї переходити їх мовчаннєм; далї — автор бере факти з ріжних часів, не звертаючи уваги, що обставини кольонїзациї змінялись, і що можна констатувати на початку XII в., не можна без застережень переносити на середину віка. З деталей зауважу, що се ще питаннє, чи лїтописні згадки про Снепород належать до Слїпорода нинїшнього, бо оповіданнє під р. 1070 дуже мало до того пасує. Останки фортифікацийні без близшого розгляду уважати фортифікациями XII в. теж трудно.

Далї переходить автор до відомостей про Полтавщину з полов. XVI в. Тут інтерес має означеннє ґеоґрафічне уходів, згадуваних в люстрациях 1552 р., а долучена мапа позволяє легко собі представити територию сих уходів. Для самої Полтави автор зводить відомости переважно вже відомі, а закінчує фільольоґічними міркованнями про значіннє слова Полтава; останнї уступи в них ледви чи зможуть переконати. У всякім разї за браком моноґрафій про „славну Полтаву“ розвідка д. Падалки стає корпстною вкладкою. *М. Грушевський.*

Michał Rolle — Z przeszłości. Okręg Rowski — Starostwo Barskie (do r. 1774), Льв., 1896, ст. 232.

Книжка ся є передруком з львівського „Przewodnik'a naukow'ого i literack'ого" і представляє собою першу більшу працю автора — сина звістного в польській і руській історіоґрафії історика-оповідача дра Йосифа Ролле (dr. Antoni J.). Небіжчик присьвятив Бару один з розділів в своїй моноґрафії Zameczki podolskie na kresach multańskich, що й представляв з себе довгий час найбільшу розвідку про Бар. Коли я р. 1891 забирав ся до студий над Барщиною і кружив для того по Поділю, бачив ся я й із небіжчиком і росповідав йому про плян своєї роботи, а він окрім деяких вказівок бібліоґрафічних згадав тоді про архив Волод. Ґурского в Котюжанах, богатий материялами про Барщину, і не маючи заміру для себе їх використати, обіцяв знайти до них приступ для мене. Зносини наші одначе потому увірвали ся, я в Києві, Варшаві й Москві зібрав значний запас материялу і не журив ся архивом Ґурского, тим більше як дістав звістку, що до оброблення барських материялів того архиву приступив син небіжчика, і міг сподіватись, що й вони будуть визискані для науки. (Ще перед тим користав з того архива д. Ол. Яблоновский для своєї розвідки Podole u schyłku XV w. і Й. Ролле в „Kobiet'ах na dworze Czehryńskim"). Потім небіжчик переказував, що має материяли д. Ґурского в себе, й можна б з їх користати, але та звістка прийшла трохи за пізно для мене, коли вже я друковав материяли про Барщину, що вийшли першим томом в кінці 1893, а другий 1894 р.

Тож опублікована тепер книжка д. Ролле має для мене особливу цікавість: цікаво було знати, що містить в собі для Барщини архив Ґурского; цікаво було знати й те, як скористав з них д. автор, як уложив свою працю, що мала предметом туж тему, що й моя, але написана незалежно від неї, бо — як зазначає автор в кінці — книжку написано 1894 р., і доперва по тому, як значна частина її була видрукована, довідавсь він про мою книжку (видану р. 1894).

Головним материялом для студиї, як сам автор зазначає (с. 224), були рукописні материяли з згаданого архиву, а то папери з процесу про ґрунти дідичів староства Барського, Любомирского і Понїньского, з дідичами й державцями поодиноких сел з останньої чверти XVIII в. (акти сї перейшли туди по адвокату, що провадив справу Понїньского), а головно summaryusz generalny dokumentów, де наведені реґести документів до Барщини, і Specyfikacya wsiow, де для сел, що поносили певні обовязки до замку Барського, зведені відомости з ревізий, інвентарів і люстраций рр. 1563, 1564, 1569, 1607, 1616, 1629, 1665, 1765;

окрім того автор ужив кілька друків з того ж процесу (вичислені на с. 229) і поодинокі документи в копіях. Два згадані витяги достачили автору дуже великий запас відомостей про володіннє землею і історию поодиноких осад староства; не мавши тих самих зводів, що переховують ся в архиві Ґурского, я мав ті відомости зведені, на основі представлених сторонами актів, в двох урядових протоколах — комісиї летичівської (справа з дідичами) і варшавської (справа з державцями королївщин), переховуваними в київськім центральнім архиві; з друків процесу, вичислених д. Роллє, в Головнім архиві Варшавськім (Lustrationes N 65 a) я знайшов лише оден (Postawa . . .) (натомісць було там кілька таких, що нема в архиві Ґурского),[1]) але сї друки взагалї, окрім відомостей про хід процеса, містять мало цікавого; цікавійший інвентар староства, уложений, як догадуєть ся д. Роллє на початку XVIII в. (с. 27); хоть з XVIII в. маємо кілька анальоґічних документів (опись 1712 — Акти Барськ. стар. II N 81, інвентарі 1734, 1736, 1757 в архиві Варшавськім N 65a і 66a, люстрация 1765 в архиві київськім N 5512), одначе се не позбавляє згаданий інвентар його ваги. По за тим, перечитавши книжку д. Роллє, я не знайшов відомостей про Барщину, зачерпнутих з документів, яких би не мав при укладі своєї працї, виняввши хиба деякі дрібні подробицї. З них згадаю за копію з надання Свидригайла на с. Зубровцї. Документ сей опублїковано у Пшездзєцкого (Podole, Wołyń, Ukraina, I) але з датою 1405 р.; вже небіжчик Роллє звернув увагу (Zameczki I с. 68. вид. 1880), що в ріжних згадках сей документ має дату то 1401 то 1405 р., а та чи иньша дата має певне значіннє, бо з датою 1405 р. він був би одиноким доводом другого панования Свидригайла на Поділю (пор. нову розвідку дра Прохаски — Podole lennem korony, де знов грамота виступає таким доводом). Отже д. М. Роллє подає звістки про копію сього документа (ориґінал — каже — становить власність приватну; шкода, що не сказано — чию) в архиві Ґурского: вона має дату a. N. D. millesimo quadricentesimo primo; з иньших відмін можна зазначити, що в підписах сьвідків замісь Vasillo dicto Boszski стоїть Vasilio duce Des (?) Boski.[2])

Що до укладу працї, то автор подїлив її на дві частини: перша (меньша, ст. 1—76) присьвячена „Ровському округу“, себ то часам до

---

[1]) Obrona z strony uu. instigatorow koronnych; Kontynųacya productu sprawy ks. imci dziedzica Baru; Odpowiedz z strony i. o. x. I. M. Lubomirskiego; Summariusz z dokumentów... Hołuziniec і ин. — Варшав. арх. ibid.

[2]) При такім читанню стає непевним, чи дїйсно від Божська мала свій початок назва сього князя.

володіння кор. Бони, друга (с. 77—232) старостству Барському. Автор по короткій замітці про територию Поділя і поділ його на округи приступає від разу до першої звістки про Ровський округ (в згаданім наданню Зубровець), застановляєть ся над особою того „Альберта Ровського“, потім над иньшими старостами XV в., а за браком відомостей про специяльних старост ровських, говорить про старост подільских взагалї; застановляєть ся по тому на наїздах татарських і давши докладний катальоґ їх, переходить до огляду кольонїзациї до часів Бони, означає границї округа, подає історию осад, що записує він до XV в. (гл. V) потім осади XVI в. (до Бони) — гл. VI. Можна зауважити, що відомости автора про XV в. вийшли б трохи богатші, як би він використав одно друковане джерело — Inventarium archivi regni (1862); реєстр старост подільських вийшов би більший, як би автор використав для того Akta Grodzkie i Ziemskie; що звістки про кольонїзацию XV в. вийшли б богатшими при користанню з ширшого рукописного материялу (пор. Барское староство гл. II), се само собою розуміє ть ся, але такою метою автор і не задавав ся. Що до виводів автора, то треба зауважити, що несправедливо він каже, нїби за Кориятовичів ми не подибуємо слїдів адмінїстративного подїлу Поділя (пор. Барское староство с. 128); далї — догадки автора що до особи Альберта Ровського занадто гіпотетичні, так само ідентифікация з Альбертом з Вшерадова, бо той був каштеляном не на Поділю (пор. Бар. ст. с. 145); зазначаючи границї Ровського повіта, автор не застановив ся над тим, які переміни могли вийти при його відповленню за Бони і чи представляв він територию без прогалин.[1])

[1]) Дрібні поправки: на с. 32 замісць Makowce (як в Summariusz'y) треба читати Malieiowce (див. Акти Б. ст. I N 103), а Добек Ловчовский не був одною особою з Лосковським (про сього див. Бар. ст. с. 207); звістка, що Синяковцї сїли на ґрунтї Княжої Луки (с. 34) є, правдоподібно, непорозуміннєм (документ 1461 р., шо тут згадує автор, нам незвістний, коли не є се той, що видруковано в А. Б. с. під N 3). Полуднева Ровщина в 2-ій пол. XV в. зовсїм не була густїйше залюднена, ніж західна (с. 37). Карачева Лука не була те саме що Княжа Лука (с. 40), як видно з дат наведених в Бар. ст. (с. 33), а пізнїйше звалась Плебановкою, Лука ж Молчанівська і Шаргородська що иньше (Б. ст. с. 123). Дашківцї лежать в басейнї Лядави, тож не можна їх ідентіфікувати з Дашковим дворищем, коли воно справді лежало на Ушицї (с. 44). Angaryowani (с. 56) не є помилка, бо іде від слова angaria, z Winogrodziec (с. 59) хибно відчитано зам. Zwinogrodżec. На с. 68 безпотрібно Schanovczova (Санович) получена з Сахновскими. Доповняти прогалини в оповіданню автора документальними відомостями не буду, відсилаючи до відповідних уступів „Барского староства“; зауважу, що з ними відпала б і думка авора, мов би на сю територию не розтягались надання Ягайла (с. 75).

Друга частина, присьвячена „Барському старосту" (від часів кор. Бони), поділяєть ся на дві половини: в перших шести главах автор оглядає історию староства, поділяючи його на періоди відповідно змінам старост і державців (гл. I і II — кор. Бона і її старости, гл. III — Ґербурти, гл. IV — Творовский, гл. V — Ґольский, гл. VI — Жолкєвский); в кождім роздїлї автор говорить на початку про саму зміну в адмінїстрациї, про загальну ситуацию подільську тогочасну й — по змозї — сучасну барську, про діяльність старости й про кольонїзацию староства. По тому дає автор два загальнїйших огляди — про війтівства в старостві Барськім і про стан його під час люстрациї 1615 р., і знову оглядає історию в порядку хронольоґічнім до р. 1774 — коли Барщина перестала бути староством, перемінившись з королївщини на приватну власність на основі ухвали сойму. Таку схему не можна назвати щасливою: автор мав в руках рукописний материял майже виключно для істориї володїння землею (а разом з тим — кольонїзациї, скільки перше могло виясняти другу); для діяльности старост, для внутрішнього житя староста міг він знайти деякі вказівки хіба в друкованім материялї (головно — в люстрациї 1564 р.); тож за браком таких відомостей мусїв він удаватись до загальних звісток про Поділє, про відносини пограничні, про заходи сойму коло староств граничних, або про особи старост (особливо — гетьманів) взагалї і ті події політичні, в яких вони брали участь; розуміеть ся — се здебільшого факти загальні знані, і автор до них міг лише місцями додати специяльно барські відомости, з джерел переважно друкованих. До початку XVII в. він за те, кажу, мав багатий материял що до володїння землею, і ним головно заповнив сї роздїли: в кождій главі оглядає він історию тих осад, що з'являють ся за часи держання сього старости; таким чином ся частина представляє з себе властиво історию кольонїзациї Барщини в XVI і 1-ій пол. XVII в., але такий поділ її на кусники, властиво, зроблено безпотрібно, бо він цїлком механїчний, утрудняє перегляд, а при тім і ролю старост представляє трохи в невідповіднім сьвітлї, побільшуючи їх ролю в кольонїзациї: на рахунок діяльности старости записуєть ся заснованнє кождої осади в старостві, видача кождого привилея осадного, тим часом як значна частина (або й більшість) привилеїв, роздаваних шляхтичам, зовсїм без участи старости видавались; ще меньш справедливо залїчує автор до заслуг старости роздавання привилеїв потвердження володарям-шляхтичам і зазначає, що сї села наслїдком пильної опіки старости розрослись ся і загосподарили ся (с. 150): староста в тому, певно, був дуже мало винний. За браком же відомостей автор нпр. робить виводи про заслуги тієї чи иньшої особи з факту надання того чи иньшого уряду, а навіть війтівства (с. 145, 189); зазначимо, що взагалї автор

має нахил до панеґіризма, а бажаючи зробити своє оповіданнє лекшим, уживає ріжних прикрас стилїстичних; але відповіднїйше було натомість перенести значну частину дат і власних імен, що не мають більшої ваги, і взагалї другорядних подробиць під текст, в уваги.

По сих загальних увагах перейдемо до деяких специяльних. Автор несправедливо називає Барщину власністю Бони (с. 6, 77), бо Бона мала її лише в державі, з записаною на ній сумою. Говорячи про перехід осад барських до нових державців в XVII в. і роблячи ріжні припущення, автор не бере під увагу ухвал екзекуцийних і характеру державп, який мала значна частина володїнь шляхетських. За Ол. Яблоновським уважає автор (с. 163) витвореннє барської шляхти результатом заходів уряду коло орґанїзациї оборони краєвої; але Поділє взагалї повне було такої шляхти дрібної руської, поки не виперла її звідти шляхта польська, і хіба в консервованню тиєї дрібної шляхти в Барщинї й Хмельнищинї можна припустити якусь державну думку, та й то трудно. На с. 164 каже автор, що в Б. старостві в відносинах між старостами і людністю панована „względna harmonia“, але в дїйсности того не можна сказати (див. Бар. ст. гл. VI).[1]

Випадає ще сказати про загальне осьвітленнє, дане автором тим справам. В загальнїйші виводи і погляди він взагалї не вдаєть ся, беручи готове вже осьвітленнє, часом наводячи для того довші цитати. Може тим наслїдуваннем готових поглядів треба об'яснити деякі по дорозї кинені гадки, що не конче гармонїзують з фактами, поданими самим автором і тими, що він оперує. Так-сам автор признає, що територия ся в XV в. кольонізована була селяньством і упривилейованою верствою руською, як він думає — без участи зовсїм королївської власти (за Ягайла — с. 75—6), тим часом дальше кидає слова про місию цивілїзацийну польську (с. 124), при чім ся місия припадає специяльно на долю шляхти, а їй „стає в великій помочи в тій цивілїзацийній місиї селянська юрба, що поспішає на границї з ріжних сторін і границь річи посполитої“ (с. 163); за Барщиною на схід у автора починають ся уже ніби

---

[1]) Дрібні замітки: „pracowity Niewid“ (с. 81) зовсїм не є комплїмент для Невида, а означеннє його нешляхетського роду. На с. 82 несправедливо сказано, що осадчі барські належали до упривилейованого стану: про декотрих се більш нїж непевно (див. Бар. ст. гл. V) На с. 89 автор мішає Карачовських з Карапчовськими або Карапчиєвськими, а се були два осібні роди. Czypczowce на с. 101 чи не є простим непорозумїннєм переписувача (пор. А. Б. с II с. 348-9). Poczeszny стоїть в звязку з „тяглий“, а не poczestny (с. 130). Наведений автором витяг з граничного акту 1570 р. (с. 134) має деякі непоправности (пор. А. Б. с. I N 122). На с 138 покручені імення з акту 1658 треба справити, пор. А. Б. с. II N 47.

які дикі краї (с. 148). Подібні суперечности стрічають ся одначе часто і в иньших, старших і досьвіднїйших письменників польських, що розширивши круг своїх відомостей, не встигли визволитись від перестарілих поглядів в відносинах русько-польських, хоч сї погляди з їх же відомостями стоять в цїлковитій незгоді. *М. Грушевський.*

Diplomata statutaria a Patriarchis Orientalibus confraternitati Stauropigianae Leopoliensia. 1586—1592 data, cum aliis litteris coaevis et appandice. Tomus II editionis jubileae in memoriam confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis ante trecentos annos fundatae. Льв., 1895, ст. XVIII + 133, вел. 8°.

Видавництво, котрого титул ми навели, є дальшим тягом видаваня актів, що містять ся в архиві ставропигійскім, яке інститут ставроп. ухвалив при нагоді обходу трехсотих роковин свого заснованя 1886 р. Приготовленєм дипльомів грецьких до виданя заняв ся покійний проф. IV ґімназиї Ів. Кристиняцкий, однак довів дїло лиш до р. 1592, бо помер в марті 1893. Сї грамоти дотичать справи заведеня братства ставроп., школи братскої і друкарнї, подають привилеї надані братству, дальше устави, закони і правила братства, єго школи і церкви. Деякі дотичать цїлої церкви руської, один монастиря св. Онуфрия у Львові, а один братства в Рогатинї. Всїх грамот грецких містить се виданє двацять пять. Належать вони до часу 1586—1593.

Проф. Кристиняцкий приготовив до виданя також польскі переводи 12 грамот з сучасних копій. В сїм помагав єму проф. львівського унїверзитету др. Ант. Калина. Подані они під конець „Дипльомів“ (ст. 91—112).

Грамоти й листи, в сїм томі видані, взяті або з ориґіналів або з сучасних копій, передовсїм з рукописної книги інституту ставр. званої „Альбум“.[1]) Грамот і листів руських подано в сїм виданю 16 з сучасних копій або з автографів — се сучасні перекладп текстів грецких; довершено їх в грецко-словяньскій школї братства, котру тодї недавно засновано. З тих 16 перекладів 10 видано тут вперве, а 6 видав вже вперед о. Ант. Петрушевич в „Актах югозападной Россіи“. Переклади рускі подано в нашім виданю понизше дотичних грамот грецких. Виданєм руских перекладів займав ся Іван Левицкий, а проф. Петро Скобельский сконтролював напечатані вже тексти і порівнав їх з ориґіна-

[1]) Дві грамоти грецкі повторено з I тому „Ювилейного Изданія .

лами і копіями. Єго замітки, розвязки скорочень, інтерпунктацию і поправки подано в додатку.

„Diplomata statutaria“ попереджає простора передмова Дра Ізидора Шараневича (ст. I—XVII), що познакомлює нас докладно з історию сего видавництва, а передовсїм подає точний опис рукописної книги „Album“, що служила за основу сего видавництва (ст. III - XIII). Закінчують се видане подобизни письма, а особливо початків деяких текстів грецких і руских і докладно уложений показчик змісту. Ціле видане виготовлене взагалї старанно і приносить честь так Інститутови ставропигійскому, що вже по третїй раз жертвував значну суму грошеву на ціль наукову, як і тим панам, що потрудили ся над єго виготовленем. В порівнаню з виданем I части I тому „Памятників“ Братства ставроп., з котрого в своїм часї подали-сьмо оповістку в „Записках“, представляють ся „Diplomata Statutaria“ о стілько користнїйше, що не лиш зазначено в них всюди, звідки взято поодинокі грамоти, але й подано докладний опис чи то ориґіналів їх, чи копій і евентуально — печаток; а се теж підносить наукову стійність видавництва.

В. Білецкий.

Древнѣйшій планъ города Кіева 1638 года, издалъ Б. И. Ханенко, К., 1896, 4 табл. + 8 стор. in fol.

В сїм роскішнім виданню д. Ханенко подає три таблиці з Тературґими Кальнофойського: ближні і дальні печери і загальний вид Київа, передруковані потім у Євгенія в його описи київської Лаври; з огляду на велику рідкість ориґінальних плянів, особливо третього, доданого лише до деяких екземплярів Тературґими, д. Ханенко подає їх в докладних копіях; при тім, поділяючи думку проф. Петрова, що в третїм плянї вийшла плутанина через те, що частина його була вирізана на виворіть (як належить), а частина просто, видавець докладає сю частину пляна в двох видах — просто і навиворіть. До сього докладає він російський переклад коментара Кальнофойського, повздержуючись від власних уваг. *М. Г.*

Проф. Н. Петровъ — Кіевская академія во второй половинѣ XVII вѣка, К., 1895, стор 171 (відбитка з Трудів київської духовної академиї).

Велике культурне значінне київської академиї в історії України та й цілої Росиї не раз притягувало до неї увагу вчених, що подавали або загальні огляди (Пекарский, Ґалахов), або специяльні студиї що до єї історії та просьвітньої дїяльности (Голубєв, митр. Макарий,

Аскоченський). Росправи останніх сих вчених і мав на увазї проф. Петров, коли обрав задля своєї студиї після-могилянський період, щоб у подробицях вистежити життя академії на підставі нових материялів, сподіваючись де що простудиювати ширше й поправити хиби попереднїх істориків її. Сї нові материяли належать як до зверхньої історії академії (реєстри настоятелїв брацького манастиря, ректорів та вчителїв академії) так і до внутрішньої (се привилей Владислава IV коллеґії р. 1635 та ріжні книжки, з яких вчились там в XVII в.). З сих двох боків автор і розглядає історию академії, й на такі дві половини можна розділити його росправу.

В першій автор зазначає рік заснування колеґії, вичисляє її діячів, починаючи з часів Петра Могили, подає коротенькі, а часом і ширші біоґрафії їх (напр. Варл. Ясинського), показує, хто з їх яку науку читав, часом зазначає, хто з ректорів колеґії мав вплив як на загальний рух життя її, так і в сфері науки шкільної. Історию колеґії автор закінчує ректорством Калачинського (1697—1701 р.). Такий зміст першої половини студиї д. Петрова. Тут він виявив широку знайомість з лїтературою питання, подає багацько материялів, що до сього часу були невідомі, знайдені по київських архивах: софійського, брацького, михайлівського, печерського й иньших манастирів, в церковно-археольоґічньому музею київської академиї, бібліотеці київської семинариї та иньших місцях. Велика сила вказівок про архивні материяли дуже кидаєть ся у вічі всякому читачеви і дуже виразно показує, як багацько працював шановний професор над розшукуваннєм нових наукових материялів. Сї відшукування дали авторови спроможність звернути увагу й на деякі нові подробиції в істориї академії й поправляти помилки попередників, уставити певнійші хронольоґічні дати діяльности деяких діячів академиї (див. 14, 20, 21, 22, 23, 30, 39, 40, 43). Багацтво джерел, критичне уживаннє їх роблять працю д. Петрова замітною в українській історичній лїтературі, хоча самим укладом студия й не відріжняєть ся від иньших історій академії, до того ж відчуваєть ся брак живої ясної мови, не так як хоч в Аскоченського: в праці д. Петрова ми маємо чимало сухих перелїчувань ймен, прозвищ, хронольоґічних дат, через що читачеви й здаєть ся трохи важкою ся частина його праці. Друге, треба завважити, що автор трохи збочує від предмету своєї студиї. Він звертає увагу й широко говорить про такі з'явища, які мали дуже малий звязок з історнєю колеґії, як наприклад — спустошення Поляками брацького монастирського маєтку Новоселок. Як що се мало яке зачіпнє задля економічного життя школи, то не меньше право на авторську увагу має й жертва Сагайдачного; а як що воно мало який вплив на ректора школи Ясинського, то можно було сказати про се коротше, тим більш

що про иньших діячів колеґії, які зробили їй добра не зменш Ясинського, автор омежовуєть ся коротенькими звістками.

Що до тез, які ставить д. П. — в першій половині своєї студиї, то з деякими з них не можна зовсїм згодитись. Наприклад, автор уважає цїлком за певне, що брацьку школу засновано р. 1615. На се питаннє недавно звернули увагу деякі київські вчені, але воно ще не зовсїм вияснене й недокладно відоме. У недавні часи з'явилась розправа про се питання д. Каманіна „Еще о древности братства и школы въ Кіевѣ", де він відносить істнования школи до кінця XVI віку, й на наш погляд, у студиї, присьвяченій специяльно історії академиї, треба було переглянути питаннє про заснования її, та й виробити свій погляд з усього того, що звісно й зроблено до сього часу наукою.

У другій частині своєї росправи д. Петров докладно говорить про внутрішній устрій київської школи XVII в., про обсяг шкільної науки, про життє школярів; тут є багато цїкавого навіть і для читача не специяліста, і ще більш ніж у першій частині працї виявляєть ся самостійність та вартість роботи, як що до характеру студийовання питання, так і багацтва нових джерел задля нього. Автор вказує на маловажність для вияснення внутрішнього побуту колеґії XVII в. праць попереднїх істориків; на думку автора, можуть ще бути у пригоді, та й то не великій, тільки працї м. Євгенія (Описаніе Кіево-софійскаго собора) та о. Линичевського (Педагогія древнихъ братскихъ школъ и преимущественно древней кіевской академії); певний же материял за для внутрішнього побуту київської школи автор дума знайти потроху у нечисленних підручниках та деяких иньших документах, що зацїлїли від давньої київо-могилянської академії до наших часів, а їх недостачи доповнити анальоґіями внутрішнього побуту: з одного боку — латинських шкіл, на взір яких її уряджено, а з другого — росийських, які засновано з початку XVIII в. на взір київської академії (ст. 59).

Відповідно такому погляду, автор, широко користуючись працею Лукашевича (Historya szkół w koronie i w. ks. Litewskiem), докладно росповідає про латинські (єзуїтські та піярські) академиї й школи, виказує, хто з київських вчених бував у сих школах, які через се мали вони вплив на устрій київської школи, далї порівнює її з латинськими школами з боку устрою адмінїстративнього, школярського побуту, обсягу шкільної науки. Нї краківська, нї замойська, нї навіть віленська латинська академия до р. 1680 (поки по них не заведено теольоґічнього видїлу) не були взірцем за для внутрішнього устрою київської колеґії, таким взірцем були колеґії єзуїтські та піярські (стор. 66), хоч і не все цїлком було позичено з них: київська колеґія де чим і відріжняла ся

від них: наук викладало ся меньше в порівнянню з польськими школами, меньше було релїґійної формалїстики, шкільна дісципляна була суворійша; розуміеть ся, з догматичнього боку наука була цїлком православна.

Можна зауважити, що автор дуже довго спиняеть ся на польських школах, неначе вони — то головний предмет студиї, а про всякі подробицї життя та устрою київської колеґії подає він не дуже то багато певних відомостей; через се саме порівняннє виходить трохи блїдим і не відповідає одна частина порівняння другій. Окрім того метода автора може давати лише приблизне знаннє, бо щож се за певний доказ що така ось ознака, мусїла бути в київській колеґії, бо вона була або у ростовській школї, або у смоленському колеґіумі (див. 65, 79, 80, 85—86, 97 стор.); атже сї школи хоч і засновані на взір київської, та тільки у XVIII в., і взявши ознаки устрою сїх шкіл для вияснення побуту київської школи XVII в., автор властиво виходить за межу тієї доби, яку він обрав задля своєї студиї; друге, хоч школи смоленська, ростовська та иньші мали за взір київську, але не все ж цїлком вони перейняли з київської, а були деякі й ріжницї поміж них: наприклад, в московській академії працювали київські вчені, але ся остання дуже відрізняла ся своїм устроєм від київської. З другого боку й деякі звістки про життє київських школярів та про устрій самої школи автор бере з працї м. Євгенія, що не виділяє видатнїйших ознак кождої доби в життю академії, так що трудно сказати, чи за всї часи істнування академиї був у нїй такий устрій, чи за ріжних часів і ріжний устрій. От же через се й треба було критично брати працю м. Євгенія, яко джерело задля історії академиї XVII в., перевірити усї звістки сієї працї про академію сьвідоцтвами, та виставити до кожної звістки хронольоґічну дату.

Друга доба в історії київської школи починаеть ся з р. 1689, се є то з того часу, як тут заведено теольоґічну клясу, і московський уряд надав київській колеґії право самоуправи і суду незалежно від урядів. З сього часу колеґія стала подібною до академії, а небавом почала й називати ся академією. Про все се проф. Петров докладно розповідає й показує, в чім київська академія сходилась з латинськими академіями, а в чому відріжняла ся від них, як зміняли ся у нїй проґрами деяких наук (наприклад фільософії), яка була біблїотека, що, на думку автора, засновану на певних архивних датах, містила у собі під той час від 3000 до 3500 книжок ріжного змісту (стор. 118). Трохи темно розказано про конґреґациї київських студентів, що заведено на взір конґреґаций по латинських академіях; трудно також зрозуміти деякі неясности в характеристицї життя студентів київських XVII в. Коли автор подає звістку московського попа Лукянова про київських школярів, що вони дуже крадуть все у людей, то в однім місцї своєї працї

(стор. 89—90) відкидає всяку думку про можливість такого з'явища а в другому місці (стор. 122—123) автор погоджуєть ся з словами Лукянова. Задля такого погляду на мораль студентів і сам профес. Петров дає доводи: се суплїки київських мешканців року 1699 про те, що у митрополїта немає нїякого права на студентів, а сї чинять людям шкоду (стор. 123). От же як воно б там не було, а піп Лукянов констатує певний факт з життя студентів, а щоб сей факт не дуже кидав ся в вічі, авторови треба було сказати де що про економічні обставини київської школи та школярського життя. Правда, автор відсилає читача задля сього до праці Мухіна „Київобратський манастир" (ст. 2, див. примітку), але тут знаходимо вельми мало відомостей про XVII в. Як би ся сторона була вияснена, то тодї б можна було відповісти і на таке питання: чи академия власним коштом набула таку чималу задля того часу біблїотеку (3500 книжок), чи хто подарував їх, яко плату побирали учителї й яке було економічне становище їх і т. ин.

Нарештї скажемо, що история академії XVII в. так, як подає її автор, має на читача-Українця якийсь сумний вплив. Переглянувши життє, науку та устрій тієї школи, що була на Вкраїнї, Українець-читач тільки скаже про київських вчених та про шкільні порядки: від нас вийшли та не нашими були. У проф. Петрова колеґія на Вкраїнї була чужим деревом, яке хоч і довго стояло у нїй, та не пустило свого коріння і не брало з неї соків, а одначе ж росло та росло, й люди йшли до неї за осьвітою. Не всякий зрозуміє, яким се чином стало ся, що люде прийняли школу, перенесену з чужої сторони й чужу їм і своїм устроєм і духом навіть, позбавлену звязків з їх духовним життям. А вже ж і поперед Могили були на Вкраїнї братські школи, була своя наука, що хоч кількістю не рівнялась з київомогилянською наукою за те ж вартістю, своєю ідеєю, розвитком її та методом студийовання (Копистенський, Бронський) та своїм впливом на тогочасне життя — стояла вище. Відома річ, що у нас і до заснования київської колеґії були свої шкільні звичаї, традициї, свій напрямок духовний, а через се й можливо було дещо з свого внести в колеґію Могили, дещо переіначити з того, що пожичено з польських шкіл. На сю думку наводить читача і праця пр. Петрова, але він не вияснив сієї справи докладно; а показати звязок могилянської колеґії з старою братською школою, з якої вона розвинула ся, а також порівняти устрій її з устроєм иньших братських шкіл — се було б дуже бажаним і дало б иньші вражіня читачеви.

До студиї додано материяли для історії академиї XVII в.: привилей кор. Владислава IV православним, підписаний 18 березїля 1635 р.; реєстри іґуменів братського манастиря, ректорів, префектів та вчителів

академиї XVII в ; опись підручників тих наук, що викладали ся в XVII в. в колеґії, з критичними поправками помилок иньших істориків, які говорили про сї книжки; витяг з актів XVIII в. про мешкання школярів колеґії у притисько-миколаївській школї в XVII в., а також витяг з однієї рукописи 1665—9 рр. теольоґічного змісту.

Подавши деякі уваги на працю пр. Петрова ми не зменчуємо наукової вартости її. Критика джерел і лїтератури, сьвіжість материялів, обережність у виводах, велика старанність, значна ерудиция — усе се робить працю д. Петрова замітною в українській лїтературі. *П.*

О. Левицкій — Аѳанасій Заруцкій, малорусскій панегиристъ конца XVII и начала XVIII ст. (Кіевская Старина, 1896, III ст. 378—398).

Д. Левицкий насамперед коротенько застановляять ся над обставинами, що сприяли розвиткови панеґіризму на Руси. Панеґіризм пановав під той час в цілій Европі, а до найбільшого розцьвіту дійшов в Польщі, а що Україна належала довший час до Польщи і підлягала єї впливам, то і манія панеґіризму обняла й Українцїв; до того й тодїшні обставини полїтичні саме тому сприяли: посьвятами своїх творів шукали полємічні писателї охорони для себе і для православія від противників у маґнатів, бо єї не давала анї держава, анї король; раз защепившись, він державсь, бо давав авторам користи материяльні, але вплинув на лїтературу некористно: він був причиною, що лїтература при кінци XVII і на початку XVIII ст. визначаєсь цїлковитою безплодністю, хоч на очах тодїшних писателїв відбувались подїї, що потрясали цїлим народним орґанїзмом і подавали вдячні теми до лїтературного обробленя. Тай не дивно, що в сїм часї не появивсь жаден знаменитший твір лїтературний, коли панеґірістів інтересував заробок і все иньше, лише не те, аби їх твори визначались стійностию лїтературною. В сїй прояві й треба шукати причини, задля чого лїтература українська улягла впливам великорущини, замість заняти переважне становище, до чого мала всї основи, а наші талановиті люди пішли на північ служити чужим богам.

На особі Заруцкого показує нам автор мету і стремлїння таких панеґірістів. Заруцкий, діставши як на свій час старанне образованнє, задумав здобути собі славу на лїтературнім поли, аби тим лекше зробити карнєру. Йому на початку пощастило: він посьвятив перший свій твір гетьману Мазепі, а сей в заміну надав єму село Чорторию і рівночасно припоручив єго кн. Ґолїцинови, любимцеви царівни Софії, а їх також вихваляв Заруцкий в своїм творі. Але тимчасом обставини полїтичні змінились; царівну Софію і Ґолїцина усунено, а на царскому престолї засїв Петро.

Заруцкий мусїв отже свій твір знищити, або що найменше — старанно заховати, бо замість нагороди чекала єго кара. По такім нефортуннім першім виступі замовк Заруцкий на довший час, віддав ся господарству й иньшим клопотам і по смерти свого батька, протопопа Новгорода Сїверського, обняв єго місце. На тім становищи перебував Заруцкий довший час, але на останку удалось єму осягнути мету витичену собі єще за молоду. Коли бо по битві під Полтавою кидано на Мазепу задля зради цареви анатему, виголосив Заруцкий в присутности царя красномовну проповідь проти колишнього свого добродія. Цар з вдячности затвердив Заруцкому то, що він фактично вже посїдав, а гетьман Скоропадський надав йому ще до того слободу Ковпинку. Тим способом осягнув Заруцкий вповні те, чого бажав; віддячив він панеґіричними віршами на честь Петра і єго родини при своїй теольоґічній працї: Хлїб ангельский. Сї дедікациї здобули йому ще одно село від гетьмана і потвердженнє від царя. Тим і закінчилась лїтературна кариєра Заруцкого, особу якого д. Л. осьвітив як типового заступника тодїшнїх письменників-лизунів. *П. Р.*

Alexander Kraushar — Frank i Frankiści polscy (1726—1816), Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych, т. I, ст. 310, т. II ст. 251, Краків, 1895.

Цїла моноґрафія про Франкистів, про котрих писав автор вступну росправу ще перше в „Ateneum“ (див. „Записки“ VIII) подїлена на 6 частий, попереджених передмовою. Чотири частини (21 роздїл, стор. 32—310) мають предметом історию дїяльности Франка в Польщи; останні дві части (18 розд.), що займають II том (стор. 3—251), присьвячені історії побуту Франка в Берні і в Офенбаху аж до смерти. До того при кождім томі находимо в кінцї примітки, де вказані жерела і додатки де подані деякі документи про Франкистів (як катальоґ неофітів з р. 1759, листи бар. Ревіцкого до кн. Кауніца, контракт купна дому для двору Франкистів в Офенбаху з р. 1791 і т. и.), а до того численні фраґменти з „Księgi słów“, що не були з'ужитковані в текстї. Крім портретів Франка (в т. I.) і єго доньки Еви (в т. II) находимо в другім томі образки: печать гербова бароновства von Frank в Офенбаху, старинний замок князїв Ізенбурських в Офенбаху, де мешкали Франкисти в рр. 1788—1791 і корона з домовини Франка.

Подаєм докладнїйший зміст сеї моноґрафії, бо власне полем аґітациї Франка були землї руські.

В передмові (стор. 132) переходить автор дотеперішні росправи про Франка і застановляєсь при тім коротко над значінєм тих-же в істо-

риї франкізму; автор оцінює їх неприхильно і сьміло заявляє, що мігби беспечно обійти ся без усїх дотеперішних росправ, діставшись до жерел архивальних і рукописних.

Автор використав передовсїм рукопис, званий Біблїя баламутна, що обіймає цїлу науку Фр. в приповідках, параболях і метафорах; з него довідав ся автор про всї епізоди з житя Фр., почавши від його дитиньства аж до смерти 10 грудня 1791 року.

Иньші жерела рукописні досї зовсїм були незнані, з них важнїйші: „Księga słów Pańskich“ — ряд фраґментів уложених без якого будь порядку хронольоґічного, в більшій части зредаґованих в Бернї і Офенбаху, „Kronika“ — збір фактів і анекдотів з житя Фр. в сто кільканайцяти фраґментах, що для історика служить найважнїйшим жерелом, особливож від р. 1760, себ то від увязненя Фр. в Ченстохові. Далї протокол власних зізнань Франка в судї духовнім в Варшаві р. 1760.

З віденьского тайного архіву одержав автор віпис цїкавої кореспонденциї яка велась в р. 1776 між канцлером Кауніцом та бар. Ревіцким (резидентом австрийським в Варшаві) в справі надачі Фр. гідности ґрафа. Акти архіву в Бірстайн подали авторови теж багато подробиць про банкротство „бароновства von Frank“ в Офенбаху. А реляция бар. Порґеса (в архіві празскім) дає цїкавий опис містифікациї по смерти Франка.

Далї висловляє автор загальний погляд свій на справу. Аґітация Франка представляє ся об'явом не спорадичним, але дальшою еволюциєю реформаторських намагань жидівских ідеалїстів, що бажали вирвати юдаїзм з вікового застою і в містичних книгах Сходу шукали ключа до пізнаня нерозвязаної загадки битя і релїґійної правди. В половинї 17 віка сконцентровав ся містицизм жидівский (котрим управляла т. зв. контра-талмудова секта Загаристів або Кабалїстів) в особі Сабатая Цві, а опісля серед учеників мудрця Берахиї в Сальонїках. Франк — між турецкими Жидами „мудрим Яковом“ званий — запізнавшись поверховно з засадами кабалїстичними, забажав подїлитись результатами своїх дослїдів з нечисленною горсткою приклонників без якого-будь заміру відірватись від юдаїзму. Але фанатичний виступ рабінів супротив новаторів спонукав єго до цїлковитого зірвання з традициєю предків. Той фанатизм рабінів був причиною, що він в р. 1756 найперше прийняв іслям, опісля виступив провідником принятя християньства, а вкінци насунув єму гадку виступити в роли Бога і Мессиї. Стати володарем неограниченим якоїсь загадочної держави стало задушевним бажанєм Фр. Для того обняв він на себе ролю мессиї і пророка. Межи гуртом наївних зачав він голосити засади осібної якоїсь теозофиї, ширячи теорию чотирох божеств (бог житя, бог богацтв, бог смерти і бог богів) і обіцюючи

своїм „правовірним“ вічне на тій землї житє. Та неначе об'явлена правда релїґійна (названа через Фр. іменем „Das“) стала хоругвою, доокола котрої зачали громадитись жадні богацтв і вічного житя. Многі родини в слїпім довірю до него надсилали йому зі всїх сторін (з Польщі, Моравии, Чех, Угор і Туреччини) великі жертви, так що в рр. 1773—83 засияла палата Фр. в Бернї не виданим доси блеском і роскошию. В містї Бернї, де Ф. 13 лїт пробував, дійшла єго теозофічна теория до цїлковитого розвою, — але вже в Офенбаху покинув Франк ролю мессиї і пророка, а об'явив ся своїм, що є сином могучого короля східного, що посїдає незмірні скарби „один коло моря, а другий коло Дунаю“, що королївство свою переказує одинокій доньцї своїй Авачи, що, як казав, не лиш з краси але і з роду справдї є королївною (ся королївна Авача вихрестившись дістала імя Зофія Ґертруда, але потім задержала знов давне імя Авачі, яке в Нїкополї одержала, а від „правовірних“ невластиво була Евою называна).

Змінність напрямів ішла у Фр. в парі з разячою суперечностию висказуваних принципів. Єго релїґійні, етичні і суспільні принципи, висловлені часто в загадкових реченях, то дивачна мішанина правди з неправдою, поезиї з найреальнїйшою, а навіть натуралїстичною прозою, етики з неморальностию. На тлї тих засад виднїє постать чоловіка, що має на метї: вирвати товпи Жидів заходами найбільш без'оглядними і звязаними з власним материяльним інтересом способами з їх вікової недолї, побудити до зірваня з вірою і традициєю предків і до шуканя нової правди в иньшій вірі, нових обставин серед суспільности европейскої. Початково дорогою до того мало бути хрещенє, але на нїм (як видко з висшого) не здержали ся заходи Франка.

Передмову свою кінчить автор заміткою, що безсторонне розслїдженє перебігу франкизму провадить безперечно до виводу, що франкизм, як об'яв часовий, вельми характеристичний, витворений на тлї заколоту прінципів і понять XVIII в., належить вже віддавна до подій остаточно замкнених і скінчених. Говорячи про него, не можна жадною мірою думати, щоби він лишив не то яку традицию, але навіть який будь слїд в житю, поглядах і віруванях потомків перших єго приклонників. Банкротство фінансове „бароновства von Frank“ було вже ознакою банкротства франкизму яко секти. А з смертию останньої спадкоємницї засад Фр. доньки єго Авачі в р. 1816 розвіялись цїлковито раз на все всякі мрії приклонників франкизму.

В 1-ій частинї переходить автор історию Фр. і його дїяльности в Польщі.

Мрії роскинених по Европі Жидів про близький прихід Мессиї, на думку автора, збільшились ще сильнїйше в половинї XVII в., в епоху крівавого походу Хмельницкого через землї давної Польщі. Товпи Жидів,

що спасли сь з великої різнї, утікали на Схід, де як раз тодї виступив в роли Мессиї Саббатай Цві. Місто Смирна в азийській Туреччинї було розсадником тої поголоски про Мессию, що чим раз більше зискувала приклонників в Европі. Увязненє Саббатая як і примусове принятє ним ісляму зовсїм не ослабило віри Жидів в єго післанництво; фанатичні приклонники єго вірили в надприродну силу пророка. По смерти Саббатая в р. 1676 знайшли ся наслїдники, що єго ідею післанничу розповсюднювали, заперечували засади юдаїзму та вплїтали у свої науки де що з християньства про Трійцю. Першу особу божу звали они найвисшою причиною або сьвятим Предвічним, другою був Бог Ізраеля або сьвятий Король, ідентифікованим з Мессиєю, а доповненєм того була невіста божа Матроніта; ті три особи становили в поглядах Саббатайців єдність найвисшу божества. Они вірили в метапсихозу, переміну і вандрівку душ: всї великі пророки, які коли виступали — то були в їх понятю одною і тою самою особою лише в ріжних проявах і переображенях. Відгомоном тих наук в Польщі були ті численні спори і диспути теольоґічні Жидів в першій половинї 18 віка, що кінчили сь клятвою на Саббатайців. Тимчасом на Сходї, в Туреччинї (особл. в Смирнї) ширила ся та наука без перешкоди. Промешкував тодї в Смирнї і приблуда з Польщі, син подільського арендаря, роджений 1727 р. в Бережанцї під Гусятином, Франком званий Жидами. Він запізнав ся тут (коло р. 1750) з Іссахаром, одним з мудрців смирненьских, і ся знаємість роспалила в нїм жажду вступити в слїди Саббатая, стати проводиром товп жидівських, їх пророком, паном а навіть Мессиєю. Здобувши собі яку таку мудрість поверховним очитанєм, маючи до того велику енерґію та певність — з'єднав собі сей самозваний пророк скоро немале число приклонників. Славлено єго лїкарем і чудотворцем, а до того першорядним бесїдником. Зваблені тим розголосом приїзжали до Франка з Польщі покутні розсївачі саббатайских наук і они то задумали звернути діяльність смирненьского проводиря на Русь, де було лїпше поле до таких аґітаций, де тодї наука Саббатая ширилась покутно, по ріжних громадах жидівских.

За радою двох мудрців жидівських, що прибули до него з Польщі, рішив ся молодий Яків Франк вибратись найперше до Сальонік, в Македонії, де переховувалась з великою почестию традиция культу пророка Саббатая. Тут здобув собі велику почесть яко Мессия якийсь Барохия, що уважав себе потомком Саббатая, і по смерти сего Мессиї Барохиї (коло р. 1470) уважано єго за живого вічно, що виступає він раз-у-раз під постатию нових Мессий. Прибувши до Сальоніки старав ся Фр. всякими способами знищити у сальоницких Саббатайців віру в чудотворних наслїдників Барохиї, аби собі виключно приписати гідність чудотворця.

В Сальонїках докучала приблудам з Польщі велика нужда; терпів єї і Франк, аж збирав милостиню для себе і для товаришів. Але при тім всім Франк не опускав Сальонїк; ріжними способами хотїв спонукати Жидів в Сальонїках до цїлковитого зірваня з предківскими звичаями і обрядами. Але вкінци заходи його обурили людність сальонїцку. Жиди нанявши Турків задумали замордовати Франка, але йому удалось уратовати житє, і чим скорше забравсь він з Сальонїк з своїми товаришами назад до Смирни. Невідступні його товариші: Мардохей і Нахман, зачали його знову намовляти, аби переніс поле діяльности до Польщі, де не лиш міг би знайти більше число приклонників але навіть відограти ролю нового Саббатая. Лишивши жінку в Смирнї, вибрав ся дійсно Фр. в дорогу в товаристві Мардохея і Нахмана, прибув передовсїм до Могилева, відвідав Чернівцї, потім поїхав до жінки, що в Нїкополю повила доньку Авачу. В Нїкополї переслїдовали його Турки і мало що не пропав під рукою якогось розбійника. Товариші подорожи його не давали йому довго сидїти на місци і нахиляли його до поновного виїзду до Польщі. В Польщі, як каже Франк, панована тодї морова пошесть, але се не спинило чудотворця від наміреної міссиї і він дня 1 грудня 1755 прибув над Днїстер. Над берегом Днїстра, з тої сторони Польщі, стояли, варти, не перепускаючи подорожних з Туреччини. Але Франкови удалось якось поминути варту і заїхати до свого стрия в Королївцї. З Королївки рушив в вандрівку по східній Галичинї, голосячи свою науку про Тройцю сьвяту і зискуючи для неї приклонників. Підчас тих вандрівок показував Фр. свої чуда. В місточку Лянцкороню над Збручом, відправляв Фр. враз з своїми товаришами „правовірними“ при щільно примкнених вікнах, в ночи в домі якогось Жида свої таємничі обряди, получені з „сьпівами і танцем“; се не подобалось місцевим Жидам, они насилу вдерлись до того дому, де відбувалась забава, і цїлу компанїю Франка враз з проводирем заарештовали. Доперва третого дня за просьбою якихсь Турків, без сумнїву спроваджених приклонниками Фр., тодї ще підданого турецкого, випущено на волю самого Фр. Заким ще рабіни ріжних синаґоґ зібрались для осуду справи арештованих „контратальмудистів“, Фр. відбував вандрівки по місточках, щоби своїх приклонників підбурити до пімсти. Крок в крок слїдила за ним товпа завзятих талмудистів і всюди, де зібрались приклонники Фр., арештовано їх і заковувано в кайдани. Нарештї суд рабінів в Лянцкоронї кинув клятву на Франкистів, приарештованих „контраталмудистів“ казав гонити на посторонках через улицї, а товпи Жидів кричали за ними: Тройца! Тройца! Рішенє сего суду рабінів було потверджене судом чотирох земств в Константинові; вислано від рабінів обіжник до громад подільских з зазивом, щоби всюди „контраталмудистів“ вязнено. Виконуючи

сей росказ увязнено Франка враз з єго „вірними“ в Копичинцях р. 1756, але увязненє тревало 6 день. Сидячи в арешті мав Фр., як казав, „зісланє св. Духа“ і закликав: „Піду до релїґії християньскої і дванайцять зі мною!“

Коли вість про арештованє франкистів в Лянцкороню дійшла до Камінця, що був резиденциєю енерґічного біскупа М. Дембовского, і коли довідали ся, що причинились до сего немало прінципи, схожі з деякими доґматами християньскими, — вислано з консисториї росказ, аби арештованих в Лянцкороню франкистів спроваджено до Камінця для переведеня слїдства. Переслухано увязнених перед судом консисторским і рішено тимчасом франкистів увільнити.

Заповідженим слїдством консисторским взяв контраталмудистів епископ Дембовский в свою опіку. В тім часї громадились коло особи Фр. численні приклонники і ширили єго науки. Від тепер та громада франкистів стараєсь виєднати у епископа камінецкого призвіл на публичну диспуту з талмудистами. На чолї „контраталмудистів“, що незадовго принятєм християньства мали довести до рішучого зірваня з юдаїзмом, станули переважно Жиди подільскі. Они то удавши ся в серпнї 1756 р. до Камінця подільского внесли перед уряд консисторский „маніфест“, де зібрали коротко свою віру. Правди там поданої — казали они, будуть всюди боронити, они готові де будь виказати неправду талмуду, і тому радо б росправились з талмудистами. Ся остання заява заохотила не мало епископа камінецкого до призволу на диспуту. Посланієм пастирским до парохів руской диєцезиї наказав еп. Дембовский рабінам головнїйших міст і місточок прибути до Камінця для відповіди, так в справі виданого декрету рабінів, як також на точки уложені в маніфестї. По двох відроченях відпоручник рабінів заявив, що в справі декрету рабінів і в справі подій в Лянцкоронї віддає він своїх клїєнтів на ласку суду, а що до диспути релїґійної — він рішучо єї не приймає, бо се дотичить релїґії, котрій в Польщі відносними статутами забеспечена повна свобода. Але ся оборона була безуспішна. Еп. Дембовский наложив кари грошеві на синаґоґи своєї диєцезиї з причини, що їх сеніори не ставились на означений день, визначив термін диспути на день 20 червня 1757. І дійсно удалось епископови в той день звести оба ворожі табори против себе — до публичної росправи: прибули і заступники громад Жидів талмудистів і маніфестанти зі сторони противної.

Диспута камінецка тревала 8 днів і скінчилась цїлковитим поборенєм талмудистів, котрих талмуд узнали Франкисти за книгу повну баламуцтв. Треба було такий талмуд знищити, і тим також зайняв ся епископ (тодї вже іменований архиепископом львівским). Для виданя оста-

точного декрету в справі талмуду під загрозою кар тілесних (sic!) удалось стягнути 21 заступників жидівських громад. Франкисти (в числї 20) домагались знищеня талмуду — яко книжки шкодливої, рабіни — протестували покликуючись на привілеї королїв польских дотично свободи віри і обрядів. Вкінци суд еписко̂па видав свій декрет, де боронить франкистів, а талмуд засуджує на публичне спаленє катом на ринку мійскім. Властителям дібр, де б франкисти перебували, наказує декрет боронити їх від кривд і держати їх в опіці; що до талмудистів, що толєрованє їх на будуче в краю позіставляєсь рішеню станів републики. На усильне домаганє франкистів приступлено другого дня по виданю декрету до виконаня ухвали єго найголовнїйшої т. є. до публичного паленя талмудів. Як читаєм в жерелах, 1000 талмудів спалено в самім Камінци і такеж auto da fè повторилось по иньших містах на Подїлю. Нападали па доми жидівскі шукаючи талмудів. Заносилось на якесь сильне переслїдованє релїґійне, аж рознеслась вість, що 9. падол. 1757 архиеп. М. Дембовский помер. Сей випадок перемінив все: „Жиди взяли гадку верх над нашими“ — читаєм в „Хронїцї“. Лише впливови Демб., на мешканців — завдячували Франкисти свою перевагу над Жидами, що кріпко держались традиций предківских. Але по єго смерти з тим більшою завзятостию кинув ся елємент консервативний на гурт новаторів, що без опіки свого протектора опинились в критичнім положеню. Людність християньска чула рівнож відразу до людий, що під покривкою півхристияньских прінципів відправляли якісь тайні, підозрілі обряди. Головну фанатичну ненависть звернули Жиди-талмудисти против Франка, що просиджував в Ґіюрґові (Журжеві) в Туреччинї, де урядив собі господарство домове на взір турецкий. Але на дворі султаньскім мали талмудисти сильний вплив; житє Фр. було сильно загрожене, і Франк аби спасти себе і свою родину, приняв ісляи, пішовши за прикладом Саббатая, що рівнож, під грозою утрати житя, приняв магомеданїзм. До сего намовив Фр. і 10 своїх приклонників, родом з Турциї, щоб тим способом забезпечити ся від можливих переслїдовань, а з оповіданя Фр. показуєсь, що з часом число таких магомедан в єго окруженю дійшло до сїмдесяти. З Польщі приходили з часта до него приклонники і не тратили зовсїм віри до свого провідника, хоч бачили, як легко єму змінити обряди. Тепер видумав Фр. нову ролю надземскої істоти, котрого чини критикувати они не сьміли, лиш слїпо і з покорою мали сповняти єго волю.

Тим часом франкисти в Польщі старали ся поправити своє положенє заходами на дворі королївскім. В прибічній радї Авґуста III мали они людей, котрим рух релїґійний між Жидами віщував користи для церкви і тоті люде впливом своїм з'уміли з'єднати короля для справи

переслїдованих. Рік по диспутї камінецькій (р. 1758) появив ся росказ Августа III, що піддав контраталмудистів під опіку прав загальних, і сей розказ змінив відразу положенє. Вість про той „желїзний лист“ королївский дійшла і до відомости Фр., і цїла громада з-над Днїстра і Пруту забралась 25 серпня 1758 р. до Польщі, де осїла ся в трех селах: Устєчку, Гармацкім і Іваню. В недовзї, бо 7 грудня 1758 перенїс ся і Фр. до Іваня на Поділю. Тут уложив він плян аґітациї і від єго вже не відступив, зачавши вже на правду відогравати ролю апостола і володаря душ. З Іваня вийшло від Фр. перше гасло: навернути ся на католицизм і змусити рабінів до поповної диспути релїґійної, зірвавши всяку лучність раз на все з юдаїзмом. Тутки зачали збігати до него громади Жидів; уряджено орґанїзацию комунїстичну; до каси з усїх околиць краю напливали складки, що позволили з часом Фр. окружити ся роскошею правдиво султаньскою, а навіть урядити собі під покривкою культу релїґійного справдїшний гарем. Фр. був провідником своєї громади і відгравав ролю чудотворця. Теозофія Фр., єго понятє про Тройцю Божу полягали з разу на неозначених, з кабалїстичних наук зачерпнених вірованях; пізнїйше став він своїх приклонників научати: що „нема лїпшої віри, як християньска і що належить приняти хрещенє“.

Заміри Фр. приняти віру християньску зачали поволи осущати ся. В лютім 1759 р. прибула до Львова депутация в числї шїстьох, переважно волоских і турецких франкистів, що доручила архиеп. львівскому А. Любєньскому суплїку, і в тїй суплїцї делєґати просять призволу на другу диспуту, аби „другий раз звести битву з неприятелями правди“. Рівночасно вислано подібну суплїку до примаса і до короля. На заміри антіталмудистів з недовірием поглядано зразу в сферах висшого духовеньства. Особливо трохи дивним видало ся для духовеньства те нагляче бажанє призволу на другу диспуту, в котрій знов хотїли пересьвідчити загал о хибности засад талмуду, але коли делєґати франкистів незадовго, не чекаючи навіть рішеня примаса, предложили адмінїстраторови диєцезиї львівскої Мікульскому (бо архиеп. Любєньский став уже примасом) „манїфест“, де подали 7 тез до диспути, адмінїстратор хоч неохоче згодив ся на допущенє диспути. Щоби змусити рабінів до прибутя до архикатедри Львівскої, одержала шляхта відповідне порученє, а на опірних наложено гривну, в квотї 1000 талярів. З архидиєцезиї львівскої явилось 30 рабінів під проводом старшого рабіна львівского Рапапорта і значнїйших заступників громад жидівских на Руси. Диспути, з малими перервами, тревали (під пров. адмінїстратора Мікульского) від 17 липня до дня 10 вересня 1759 р. Автор не запускає ся в подробицї диспути львівскої, що знана з численних описів. Була ріжниця між сею диспутою та диспутою камінецкою. В Камінци стали против

себе два сторонництва, зложені з одиниць однакового знаня теозофічного. У Львові за те мали рабіни не-аби-яких противників в теольоґах, людях висшого образованя фахового, що рівнож причинялись до сьвітлїйшої побіди франкистів. Присутних диспута тота релїґійна не то не зацїкавила, але як кажуть сьвідки еї — навіть нудила. Оживленє наступило доперва, коли франкисти приступили до тези семої — про „уживанє крови". Тодї саме прибув і Франк з Іваня до Львова Дня 25 серпня 1759 відбув ся урочистий в'їзд Франка до столицї Руси. Жиди львівскі крились по домах і заулках, боячись погляду чудотворця, що по їх думцї — „чаровав і обезсилював тих що дивились на него". Що однак і тодї замір переходу католицизм лежав в умі Фр. на останнїм плянї, бо марив безперестанно про зміцненє лише свого становища, в характері володаря необмеженого над сумлїнєм і добутком „вірних", — доводом того є захованє его в подорожи у Львів. Неначе який король сходу серед блеску і товп своїх адептів приїзжає він з женою до Львова під сам конець диспути; в часї побуту у Львові поведенє Фр. таємниче; потай удавав ся з своїми „сестрами і братьми" на Високий Замок, де сповняв якісь обряди. Тим часом в містї із за великого натовпу — вибухла зараза. Нещасливо відгравав Фр. ролю чудотворця. Мікульский, пригадуючи Франкистам обовязок приступленя до хрещеня, бажав нахилити до сего передовсїм Франка, начальника громади. Але сей зволїкав, тому з кождим днем змагалось у духовеньства підозрінє нещирости. Засліпленє громади нуждарів було так велике, що останок свого добутку складали „до вспільної каси Франка", а самі морили себе голодом, і коли-б не поміч духовеньства і обивателїв, нужда між ними була-б о много більші прибрала розміри. Мікульский не переставав налягати на Фр., аби чим скорше приняв хрещенє, а тим часом, для заспокоєня нужди між его громадою, визначив трех квесторів, для збираня складок між міщанами. Конець-кінцем приняв Фр. (одержавши імя Йосифа) і вибрані ним люде (в числї 30) хрещенє водою, по чім дозволено єму виїхати до Варшави і ту прийняти миропомазанє. Позістала громада мала аж по повороті свого проводиря з Варшави приняти хрещенє. В Варшаві далї зволїкав Ф. з принятєм урочистого хрещеня; від короля домагав ся визначеня єму па границі турецкій віддільної териториї, де би міг зі своєю компанїєю спокійно пробувати. Вкінци полагодивши цїлу справу так, що визначено франкистам добра королївскі і міста епископські та деякі економії литовскі на осаду, Йосиф Франк приняв хрещенє урочисте в каплици королївскій, а за ним численні приклонники.

По виреченю юдаїзму, безперестанно ще марив Фр. про якесь виємкове становище в громадї своїх учеників. Поволи зачались розноситись вісти, голошені его „вірними", а опісля і певнїйші факти почали

сьвідчити, що хоче він удавати „помазанника Божого“; Франкові „апостоли“ почали говорити про чуда свого „пана“, великі его чесноти і ревність в привязаню до нової віри. На бажанє кс. Мікульского, що зносив ся з найблизшими з „апостолів“, списали они все те на письмі, що знали про свого учителя. В нім бачили пророка, що перший виложив належито науку про св. Тройцю, а навіть вірили, що „Христос є утаєний в особі Франка“, він однак перед ними теє укриває. Сповідник королївский Равх завізвав Франка до об'ясненя, але закиди збивав Фр. загальними реченями. З другої сторони одержав нунций повідомленє від одного франкиста, що Франк складки, побирані від „вірних“ обертає виключно на удержанє громади пятьдесяти своїх найблизших, що в певних днях тижня згромаджують ся у него і сьпівають якісь жидівскі піснї, оказуючи єму дивачний культ релїґійний. Вкінци зі Львова наспіла иньша вість: що Франкисти практикують межи собою полїґамію і иньші звичаї, запожичені з Туреччини, звідки деякі походять. Сї вісти були для адміністратора Мікульского вказівкою: повздержатись від дальшого допущеня франкистів до хрещеня — аж доки справа не вияснить ся. Дня 7 січня 1760 р. арештовано Фр. і візвано кільканайцяти Франкистів на сьвідків, в присутности Молївди, що з невідступного товариша Франка перекинув ся несподївано в жалібника, закидуючи Фр. і єго ученикам деякі таємничі чинности і прінципи, а межи иньшими віру в метапсихозу. По переведенню справи суд остерегав учеників єго, аби на будуче обманам Фр. не вірили, аби єго на дальше за ошуста уважали, а за то щоб звернули ся з любовию і щиростию до принятої віри католицкої. А коли ученики прирекли так поступати, заохочено їх до глубшого осьвідомлення в католицтві установлено для них реколекциї в костелї св. креста. Франка тимчасом постановив суд духовний вислати до твердинї Ченстоховскої на все, аби позбавити єго можности впливу на переконаня єго приклонників. Приклонники його справдї навернулись на католицтво; три були головні тут огнища: Камінець подільский, Львів і Варшава, а час того навертаня — то роки 1755—1761. В тім часї начислив автор 514 неофітів (з того 156 мужчин, 119 жінок і 239 нелїтних). Не рахуючи жінок і нелїтних, горстка 156 мужчин-неофітів складала ся виключно з дрібних торговців і ремісників, отже людий, котрим принятє християнства запевнювало зміну на лїпше їх нужденного положеня социяльного, в якім проживали. За якісь ідеальні спонуканя до того кроку судячи по самім Фр. здаєть ся мови тут не було, але важним чинником того руху був фанатизм зі сторони рабінів. Заким ще приклонники Фр. публично вирекли ся віри предків, називали они себе антиталмудистами, себто противниками схолястичних викладів вірувань релїґійних. Таких як они було в Нїмеччинї (в Гамбурзї і Альтонї) в тій епосї, дуже значне число,

але спори не допровадили там аж до цїлковитого зірваня з юдаїзмом. Рух між Жидами в Німеччинї позіставив по собі слїд лише в лїтературі теольоґічній жидівскій, вплинув лиш на зміну зверхної (обрядової) сторони культу, коли в Польщи сей рух став жерелом сектярства. Причиною того було те, що і умисловий рівень тодїшних жидів був нисший і обставини їх суспільного побиту залежали в Польщі переважно від громаднїйшого їх злученя по селах і місточках.

Одначе і після декрету варшавского довірє „вірних“ до Франка не упадало. В вересни р. 1760 виїхала панї Франкова до Варшави з донькою Авачою а за нею потягла і громада франкистів, зложена з двайцяти родин, і осївши недалеко від Окунева (в пов. Радзиміньскім) навязала зносини з увязненим Франком; він відновив вповнї давну свою повагу у „вірних“, а войславицка справа дала їм можливість помститись за свою поневіру талмудистам.

Точка диспути львівскої з р. 1759 про „убийство ритуальне“, непорішена остаточно, подала поводи до трактатів про сю справу. Се занепокоїло оскаржених тим більше, що діялось се як раз в часї, коли опінїя публична позіставала ще під вражінєм процесу Жидів житомирських з причини смерти Мартина Студзїньского (єго образ, в видї жертви поколеної шпильками розсилано по краю). А тепер знову в місточку Войславицї (воєводства Любельского) оскаржено Жидів про замордованє ритуальне дитяти. Суд увязнив провинників і засудив їх на кару четвертованя живцем. Загальний фанатизм, який розгорів ся між народом, піддмухували ще новонавернені франкисти, що не могли забути талмудистам переслїдованя, яких дізнали по смерти архиеп. Дембовского.

Часи вязницї не пригнобили духа Фр. Надїючись, що за старанєм єго учеників неволя довго не потреває, він далї провадив свою ролю. З вільна вязниця ченстохівска зачала прибирати ціху гнїзда франкизму. Традициї іваньскі спільного пожитя віджили тутки між громадкою франкистів, що розселили ся під самою Ченстоховою і в поблизькім Ольштинї. Серед ріжних баламутних розмов про якусь чарівну „панну“ з громадкою франкистів проминуло Франку кілька лїт. Тим часом в краю зайшли події, що справу франкистів висунули знову на перед і вчинили з неї предмет розправ публичних.

Сойм конвокацийний і серед найпильнїйших справ підніс справу неофітів, домагаючись на будуче: укоротити убіганя неофітів ще до урядів і до шляхоцьких прероґатив. Протест сей не був звернений виключно против франкистів, але против неофітів взагалї, що ще давно перед аґітацию Франка відступали часами від юдаїзму і ставали католиками; але і франкистів теж, хоч і не всїх, зачали були признавати шляхтичами.

Нобілїтация неофітів в тім часї була досить численна. Хибне (на думку автора) зрозуміне параґрафу статуту литовського дотично неофітів з одного боку, а з другого неправне прибиранє собі титулу шляхоцкого самими неофітами і неправне надїленє неофітів гідностию шляхотскою самими шляхтичами для заохоти иньших до принятя католицтва, толкують нам сей характеристичний обяв. Наслїдком публичного протесту шляхти на соймі конвокацийнім була ухвала соймова, що визначала неофітам управнене становище міщан по містах, а чиншівників по селах, з наказом, аби хто з них має уряд — зложили, хто має добра — випродали їх в протягу двох лїт, під карою конфіскати.

З вступленєм Станїслава Авґуста на престол здобула Росия перевагу в відносинах внутрішних Польщі. Піднесена вже р. 1765 справа дисcидентів і дизунїтів прикликала до Варшави Кониского. Надія позисканя опіки у сего епископа а через него і у кн. Репнїна, що стояв на чолї оборонців ріжновірців польських, насунула Фр. гадку: перенести свою діяльність до Жидів російських, аби прихилити їх до принятя віри християньско-православної. Почались — як видко — в тій справі може і які переговори, бо з Варшави — як читаєм в „Хронїцї" вийшло посольство „до Смоленска, до епископа, і з ним говорило; дня 26 грудня прибуло до Москви, де пробуло вісім тижнів, почім вернувши до Варшави, ставило ся у Репнїна". Але для Жидів-талмудистів не були тайною проекта ченстохівського вязня. Один з них Барух Яван вибрав ся до Петербурга, аби повідомити депутацию конфедератів радомских за пропаґанду Фр. з вязницї. І сей Жид знищив усї заміри Фр., бо послів єго вигнано з Москви. Старав ся Фр. удержати в тайнї дізнане неповодженє і з гнївом докоряв відтак своїм вірним, що „відкрили перед народами" посольство до Росиї.

Коли по цїлій Польщі стали творитись конфедерациї і коли дїла Зелїзняка і Гонти на Українї кріваво відбили ся, між иньшим, на судьбі людности жидівської, задумав Фр. станути в роли пророка і через своїх розіслав відозви до Жидів моравських, чеських і подільських, з завізванєм: приняти „віру Едома", яко одинокий спосіб ратунку.

Неначе предвиджуючи які важні випадки, Фр. підчас року 1768 розвиває незвичайну енерґію і розсилає на усї сторони посольства, з таємничими розказами. Читаєм в „Хронїцї": „дня 26 падолиста дає Фр. розказ, аби усї правовірні, о скілько лиш можуть, громадились коло Ченстохови". Серед загального замішаня в краю франкисти ченстохівскі провадили житє безжурне, громадячи ся коло свого учителя, що їм викладав тайни своєї віри, баламутячи їх уми щораз то більше дивачними байками. В своїй науцї висував він себе на перший плян, яко помазаника Божого, розводив ся над об'явленями, снами і росказами, які одер-

жував від „Великого Брата“ і єго співбогів, та приготовляв вірних до культу „Їмості“ себто доньки Авачі (Еви) окруженої громадкою дівчат. З єго ріжних баламуцтв зачала поволи виявлятись наука про Божество, зовсім відмінна від доґматів вір монотеїстичних. Ввійти до „Das“ — мало бути остатним кінцем пізнаня правди і щасливости, полученої з атрибутами вічного житя і богацтв. До своїх викладів впроваджує нову теорию про якихсь стражників: видимого і укритого, що товаришать чоловікови в житю. А що до свого „Das“ то висловив ся Фр. так: „що то є за слово — сьвіт не знає того, бо річ то укрита, і ще укрита і ще раз укрита“. Ось який погляд Фр. на єство душі: „Душа має постать чоловічу. Є укритою в певнім тайнім місци, від дня сотвореня сьвіта. Жадний чоловік не мав ще душі; навіть отці наші і Яків, що був найліпшим з вітців і усї королї ізраїльскі, ті великі люди, не мали ще душі, бо чоловік має брак в собі, а ніхто не знає, чого єму бракує?“ Не мали б ті теориї в собі нічого сьмішного, коби не та обставина, що слова і погляди єго так перехрещувались з ділами, що мимоволї ті чини єго обуджують відразу і обурене в умі кождого чоловіка. Сама „Хроніка“ з дивною скрупулятностию нотує такі сцени в окруженю Фр. і під єго протекторатом, які властиві лише поліандриї. Ксьондзи павлїни в Ченстохові мусїли звернути увагу на обряди, що відбувались в окруженю Фр., бо заказано усякі громадні сходини у вязници і щоб „там не почували анї дівчата анї молоді хлопцї.“

Роки 1769—1771 принесли з собою вязневи ченстохівському цілий ряд нещасть родинних і загальних. Віддїл Казиміра Пулавского, по розбитю конфедератів барських під Жванцем, опер ся о Ченстохову і учинив з неї головне огнище оборони. Громада Франкистів значно зменшилась в тім бурливім часї. Вкінци минули днї і богатирскої оборони Ченстохови. Каз. Пулавский видячи безпожиточність дальшого опору, здав твердиню королеви польскому. Вожд ґарнїзону окупацийного ґен. І. Бібіков приступив до ревізиї єї засобів і тодї зголосив ся до нього Франк з просьбою пустити єго на волю — представляючи себе невинною жертвою переслїдованою за ширенє віри христ. між Жидами. Ґен. Бібіков прихиливсь до сеї просьби і Фр. по 13-лїтній неволи відзискав давну свободу. Вість про се розійшла ся поміж „правовірними“ і многі з братей і „сестер“ прибули на стрічу. Фр. удав ся до Варшави і тут нараджував ся з своїми найвірнїйшими.

Тринайцятилїтня неволя Фр. в Ченстохові окружила єго авреолею мучиництва і піднесла значінє єго не так в Польщі як на Заходї, де тодї ширив ся саббатеїзм, яко культ релїґійний (головно в Чехах і Моравах). Єго уважано за Месию і чудотворця. За помочию послів висланих до Моравп довідав ся Фр. у Варшаві про горяче бажанє тамошних

пр. Багалія про унїверситетський статут р. 1804. На його думку статут сей „визначав ся трохи теоретичним характером"; було б краще, як би статут наложив на професорську колеґію меньше побічних обовязків (мова йде про догляд за школами і унїверситетський суд), тодї-б може і своє головне призначіннє вона виконала лїпше і пильнїйше" (209). Не будемо говорити про унїверситетський суд (що про те при тодїшнїм станї судівництва мав свій raison d'être), але догляд за школами ледви чи можна назвати „побічним" дїлом і щільне сполученнє шкіл з унїверситетом представляло, як можна бачити з фактів наведених в книзї, значну перевагу в порівнанню з заведеною пізнїйше бюрократичною управою. *В. І.*

А. Кирпичниковъ — Очерки по исторіи новой русской литературы, Спб., 1896, с. 424.

З 12 нарисів д. Кирпічнїкова 2 присьвячено історії лїтератури минулого віку, 2 дотикають ся історії духовного розвою Одеси (Одесса и Пушкинъ, Изъ исторіи умственной жизни Одессы), решта присьвячена історії російської лїтератури й науки сього віку й характеризує чи то лїтературні й суспільні загальні погляди, чи лїтературну дїяльність поодиноких письменників. Можна занотувати біоґрафічний етюд про Гоголя (ст. 208—233); в отсїм популярнім відчитї автор оповідає про житє Гоголя і користуєть ся з нових материялів до його біоґрафії, через що декотрі моменти його лїтературної дїяльности осьвітлено більш повно, нїж в загальних популярних біоґрафіях славного письменника. На початку відчита автор висловлює загальні думки про індивідуальні риси духовного типу Українцїв і Великоросів: Великороси – каже автор (повторяючи звістну антітезу) — се активні, енерґічні, загартовані в боротьбі з суворою своєю природою; Українцї — фантасти, сьпівучі, більш делїкатні і вражливі. Гоголь запровадив в російську лїтературу „провинцию" і „з палким почуттєм симпатиї, але разом з тим й з повною правдивостию малював Україну". Кажучи про другу половину життя Гоголя, д. Кірпічнїков на підставі деяких нових документів робить пробу осьвітити псіхольоґічні основи переміни в його поглядах й в лїтературній дїяльности. В кінцї ми знаходимо коротеньку загальну характеристику Гоголя, яко людини й письменника. *О. Г—ий.*

Священникъ С. Петровскій — Семъ Херсонскихъ архіепископовъ. Біографіи съ приложеніемъ портретовъ, Одеса, 1894, ст. 184.

Думку писати житєписи головнїйших дїячів церковних можна назвати доброю. Житєписи сї, виконані до ладу, як слїд, багато можуть

спричинити ся до вияснення та пізнання культурної історії того народу, серед якого сї діячі робили своє діло. Отже треба тільки, щоб такі житеписи підлягали звичайним науковим вимогам, щоб вони були засновані на певних джерелах і провірених фактах, щоб були, яко мога, безсторонними і щоб більш або меньш повно представляли житє і діяльність тих, про кого йде річ. Тодї тільки вони можуть мати право на признаннє від читачів.

Як показує сама назва в горі наведеної книги, вона дає біоґрафії херсонських архиепископів, починаючи від заснования херсонської окремої архиепископської катедри (1837 р.) і до останнїх часів, властиво до року 1890, коли вмер архиеп. Никанор (Бровкович). Таким чином в сїй книзї є біоґрафії отсих 7 архиепископів, що працювали на херсонській катедрі один після одного: Гавриїла (Розанова), Іннокентия (Борисова), Димитрия (Муретова), Леонтия (Лебединського), Йоаннікія (Горского), Платона (Городецкого) і Никанора (Бровковича). Вважаючи на назву книги і на першу біоґрафію (Гавриїла) можна було думати, що читач знайде в працї о. Петровського історию херсонської епархиї, що виясненнє сїєї історії буде головним предметом в книзї Петровського, — можна було сподїватись, що о. Петровський буде подавати біоґрафію кождого з сих архиепископів о стільки, о скільки вони робили задля херсонської епархиї, що він буде переказувати біоґрафію кождого архиеп. до назначення його на херсонську катедру коротенько, а часи служби в херсонській епархиї буде розбирати більш докладно, більш повно. Принаймнї такий метод здавав ся нам найбільш відповідним до тієї назви, яку дав своїй працї о. Петровський. Алеж читаючи далї біоґрафії, написані о. Петровським, ми побачили, що автор не мав того заміру, тай взагалї не мав жадного ясного і сьвідомого пляну, коли взяв ся писати свою книгу.

Сїм біоґрафій, що дає в своїй книзї о. Петровський дуже не рівномірні, одна (напр. біоґрафія Іннокентия, або Никанора) дуже велика, а друга (Леонтия) занадто коротенька. До сього треба додати, що біоґрафії Никанора і Іннокентия, напр. вийшли у його більшими від инших зовсїм не через те, що він докладно розбирав їх діяльність, як більш визначних діячів, а через те, що в сї біоґрафії він додав багатенько зайвого, такого, що краще було-б не згадувати. На що напр. треба було так довго спинятись на характеристицї діяльности Іннокентия в часї севастопольської війни. Ся характеристика дає дуже мало материялу для лїпшого розуміння особи Іннокентия, а тим часом займає цїлих вісїм чверток. Навіщо було і в біоґрафії Никанора давати так багато місця його власним споминкам (напр. про його дитинні часи), що не дають нїчого більш меньш цїкавого?

До хиб працї о. Петровського належить і те, що він дуже мало спиняеть ся над лїтературною дїяльностию херсонських архиепископів, а тільки в кінцї майже кожної біоґрафії перелїчує лїтературні працї, які написав кождий архиепископ. Але без знання лїтературної дїяльности навіть деякі факти з їх життя стають не зовсїм зрозумілими для читача, не кажучи вже про те, що духовна фізиономія архиепископів цїлком не виясняеть ся, коли поминути їх лїтературні працї. Справдї не схарактеризувати лїтературної дїяльности таких людей, як напр Іннокентий, або Никанор, се значить вже поминути, або принаймнї не вияснити дуже значної сторони з їх житя, їх популярности, бо вона в дуже значній мірі залежала від їх лїтературної дїяльности. Також, зовсїм не згадує о. Петровський і про таку дуже важну для херсонської епархиї працю архиеп. Гавриїла, як його „Хронологическое и историческое описаніе церквей Херсонской епархіи“.

Не можемо поминути ще одної характерної риси в біоґрафіях, що написав о. Петровський: він дуже багато ваги надає власним споминкам архиепископів. Споминки можуть мати значіння біоґрафічного материялу, але їх не треба вважати за головний материял і тільки на них засновувати значну частину біоґрафії, а обставляти більш меньш провіреними біоґрафічними материялами.

Книжка о. Петровського містить в собі, окрім біоґрафій, також портрети кожного з архиепископів і покажчики лїтератури про їх. Шкода що сам о. Петровський не зумів, або не схотїв скористоватись з неї, як слїд... Поки що праця його має значіннє до певної міри повного зводу материялів. *В.*

Н. Бѣлозерская — Василій Трофимовичъ Нарѣжный, историко-литературный очеркъ, Спб., 1896, 109+XI+159+XII.

Праця д. Білозерської друковала ся насамперед в російській часописї „Русская Старина“ (1888 р. — V, VI, VIII; 1890 — IX; 1891 — V, VI, VII, VIII кн.) і в першім своїм виданню одержала премію імени ґр. Уварова; в 1896 р. вийшло друге виданнє з декотрими відмінами.

Увесь нарис подїляеть ся на дві частини; в першій автор каже про стан російської лїтератури другої половини XVIII в.; він дає досить повну характеристику тогочасного роману, зазначає його типи, застановлюючись на змістї більш цїкавих, для того, щоб вияснити, які лїтературні напрями мали вплив на розвиток лїтературної дїяльности Наріжного. Тут же подано материяли по історії перекладеного романа в Росії за час 1762—1814 рр.

Більш цїкавости має для нас друга частина, цїлком присьвячена житю й лїтературній дїяльности нашого земляка. В перших трох роздїлах автор оповідає про роки вчення Н., дає характеристику тогочасного дрібного шляхецтва і застановлюючись на перших лїтературних пробах Н. ще в унїверситетї, вияснює, в якім безпосереднім звязку стоять вони з тогочасними загальними напрямами. Повнїйше оповідає автор про роки служби Н. на Кавказї, бо без сего важко зрозуміти значіннє романа „Чорний годъ", як сатири на тогочасний стан Грузиї і дїяльність російських урядників. Поруч з фактами житя Н. д. Білозерська розбирає тут його лїтературну дїяльність в єї хронольоґічнім порядку і додає коротенькі уривки з тогочасної лїтературної критики про твори Н. Більш уваги звертає автор на розбір романів „Бурсак" і „Два Івана", де зазначає, в чім можна побачити самостійність Н. і що склало ся лише під впливом чужеземних лїтературних ідей. Цїкаві тут порівнання образів Н. з образами другого нашого земляка, як репрезентанта тогож натуралїстичного напряму в романї — М. Гоголя, хоч з деякими замітками д. Білозерської можна й не годитись.

Подамо головні загальні виводи, до котрих приходить автор. В час розповсюження в російській лїтературі перекладеного роману лїтературні ідеї й напрями повинні були вплинути й на Наріжного, він не міг розірвати цїлком звязку з ними, але при своїй здібности обсерваційній і нахилу до натуралїзму він не міг затриматись в такім станї залежности, й ми в його творах знаходимо самостійні риси, вірно ухоплені образи тогочасного життя і щасливі спостереження над тогочасним суспільством. Через те він заслугує імени первоначальника російського самостійного роману.

До книги додано цїкаві біоґрафічні материяли (I—V) і хронольоґічний покажчик творів Н. друкованих в часописях і окремими виданнями. *О. Г—ий.*

Афанасій Васильевичъ Марковичъ, біографіческая замѣтка М. З., Чернигів, 1896, стор. 31.

Майже рівночасно з'явились уваги двох письменників про справу псевдоніма „Марка Вовчка". В енциклопедичнім словари вид. Брокгавза і Ефрона д. С. Венґеров в статї про Марка Вовчка виступає в оборонї авторства Мариї Марковичевої, кажучи, що „Оповідання Марка Вовчка" написані з досить поверховним знанєм українського житя, так що могла їх написати і Росиянка мало обізнана з Україною. Теж питаннє зачіпає брошура М. З., присьвячена біоґрафії Марковича з нагоди недалекого 30-лїтя від єго смерти (себ то від р. 1867). Автор подає біо-

ґрафію Марковича з великою симпатиєю до него, але що при тім користуєсь материялами вже знаними з „Кієвскої Старини“, „Зорі“ і ин. і доповняє лиш меньш важними деталями устних оповідань деяких осіб, для того саму біоґрафію поминаємо. Що до авторства „Оповідань“ М. З. наводить лише ряд непевностей: вказує, що сї „Оповідання“ по словам автора мали бути „плоды воспоминаній“ житя серед народу, бо живучи довго на селї автор пізнав єго добре, наслухав ся народних оповідань. А колиж, питає М. З., могла жити між народом, пізнати єго житє і мову Мария Маркович, коли до видання „Оповідань“ вона всего 6 лїт жила на Українї і то переважно в містах: Київі, Чернигові, Немирові; чи там пізнала вона село? Дальше каже М. З., що язик „Оповідань“ при всїй своїй простотї високо вироблений, а дух і складня вказують на те, що автор не з книжок єго вивчив, а присвоїв собі довгим побутом між народом. Мария Маркович мала вправдї талант белєтристичний, але твори її з побуту російського не мали великого успіха навіть у Росиян, хотяй в них описувала вона житє далеко лїпше їй знане, ніж українське. М. З., уважаючи Кулїша особою в сїй справі дуже компетентною, пригадує єго лист до проф. Огоновского, де сказано, що автором „Оповідань“ належить уважати обоїх Марковичів і їм разом давати місце в українській лїтературі. Нарештї вказує, що як раз по смерти А. Марковича перестали виходити українські оповідання. Мария Маркович написала ще одно оповіданнє на українську тему, але по російськи.

Взагалї М. З. в своїй брошурі не висказує катеґорично своєї гадки про авторство оповідань Марка Вовчка, а кидає лиш сумнїви і підозріня, що й давнїйше висловлялись, так що питаннє се лишаєсь і на дальше непорішеним. *Г—а.*

Н. В. Горяевъ — Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка, Тифлис, 1896, ст. 4+451+LXII.

Нотуємо друге, значно розширене виданнє словаря д. Горяєва, виданого вперше тому кілька років. Як означає автор в передмові, він помножив порівняння з мовами европейськими і ввів наново в круг сих порівнянь деякі мови, а також чужі слова, перейняті російською мовою, так що словар побільшав майже у двоє.

Хоч д. Горяєв виходив з лїтературної російської мови, він одначе завів багато й таких українських слів, що не уживають ся в нїй. При великім числї спільних слів українсько-руської мови з російською і при значнім числї специяльно українських слів, заведених автором, словар його стає дуже користним підручником і для української мови, поки ми

не маємо свого словаря того рода, тим більше що невелика ціна (2 руб.) робить його загально приступним. Автор вложив в нього чимало самостійної праці, але головно дбав про зведенне результатів сучасної фільольоґічної науки, призначаючи свою працю заразом на підручник для шкіл. Виясненне початку слів подає він головно простим зіставленнєм його з иньшими модифікациями тихже пнів, рідше даючи вивід, або наводячи догадки учених. На взірець подаю два приклади:

Бешиха (рожа) малор., б. м, изъ румынск. b e š i k e, к. изъ латин. vesīka (опухоль): серб. бешика (пузырь) (Миклошичъ и Потебня).

Бобр-ъ, -ов -ый (ст. сл. бь -бр -ь, др. рус. бе -бр -ян -ъ (въ Сл. о п. Иг.), малоросс. бôбръ, серб. бобар, дабар, слов. beber, brcber, чеш. і пол. bobr), русск. бобёръ (мѣхъ, шуба) (татар. бобрі) ср. съ зенд. ba-wr-i-š, литов. bё-br-us (-as) і de-bras, da-bras, лот. be-br-s, прус. be-br-us, латин. fi-ber, гальск. bea-bhar (фр. bièvre), нім. bi-ber = др. верх. нѣм. bi-bor (санскр. babhrú-š = краснобурый) (отъ удв. кор. bhe-bhr-u-).

В кінці книжки додані покажчики слів російських спільних з иньшими мовами й узятих з грецької, латинської, французької й німецької мови. *М. Г.*

Правнича часопись, Розвідки правничі секциї історично-фільозофічної Наукового Товариства імени Шевченка, редактор др. К. Левицкий, річник VI, Льв., 1896, с. 192.

Давнїйший чвертьрічник: „Часопись правнича“ перемінила ся на річник з сього року з виписаним в горі титулом. Характер видавництва зістав ся той самий. Сей том містить в собі чотири розвідки, а саме:

Довша студия дра Михайла Зобкова — Pactum de contrahendo, себ то договір (умову) про заключенє другого договору як самостійна, специяльно унормована правна інституция. Автор подає на вступі її літературу і історию в римскім і середновічнім нїмецкім праві, далї представляє зі становища новочасного правознавства її понятє, зміст, обсяг і проєктоване місце в систематиці права. В властивім розкладї застановляє ся над материяльним значінєм, жаданєм позву, способом судового приневоленя, значінєм форми — все те на історичнім підкладї (в римскім праві і середновіччинї) і в приложеню до нарізних сучасних законів (французкого, австрийского, нїмецкого, по части баварского, саксонского, отоманско-босанского). При тім всюди, при кождім питаню, кождій точці дотичного питання автор наводить і критикує відмінні погляди і теориї учених, і то так тут як і в завершеню своєї студиї, де докладно і обширно розбирає, зразу зі сторони історичної а потім доґ-

матичної, постанови австрийского права, що належать до оброблюваної материї. Виказанем судьби pacti de c-do в иньших законодавствах, єго вартости і вигляду на будучність кінчить др З. свою студию, що наглядно виявляє єго широке образоване правниче.

До того він володіє цілою силою знаня питомої мови в науковім вислові. В терміно'огії держить ся зовсім свобідно з пожитком і шкодою разом для неї, бо з одної сторони між своїми новими термінами впроваджує нераз відповіднійші від теперішних, з другої уживає часом таких слів, що давно просять ся в архив (пр. „іно", „вопрос"), як також зложених на чужий лад або просто чужих слів, які легко можна б було заступити своїми.

Д-ра Петра Стебельского — „Карпцов (Carpcov) і становище єго супротив науки о увязненю слідчім", критична розвідка про знаменитого німецкого правника XVII в. Карпцова, що був членом трибуналу лавничого суду в Липску і писав, як на свій час, величні (призначені передовсім для практики) розправи на поли карного права, а саме карного процесу — займаючи ся головно слідчим увязненем.

В першім уступі сеї розвідки показує автор, чого стоїть і звідки черпав К-ов свої правничі відомости, в дальших з разу представляє досить дрібно загальний погляд К-ва на згадану інституцию слідчого увязненя, а потім докладно розвиває єго науку про отсї питаня з обсягу сего предмету: „становище кримінального судиї" (одвічальність за легкодушне увязнене), „материяльні услівя увязненя", „причини увязненя", „правна натура увязненя" і „роди арешту". Заким зазначить становище К-ва на сї поодинокі питаня подає проф. С-кий їх історичну ґенезу в дотогочасній правничій літературі, а опісля вже виказує значний вплив сеї науки К-ва на дотичні постанови в пізнійшім законодавстві, специяльно австрийскім.

Виводи К-ва стоять на недосяґненій доси висоті науки і овіяні ніжно гуманітарним, поступово свободолюбним духом, — він пр. зміряє до повної охорони обвинуваченого перед немилосердностию і можливими над'ужитями через так сильні запоруки як: свого рода одвічальність судиї, що зрядив увязнене, єго повинна оглядність і старанність в тім ділї, або нпр. голошена засада, що клясові ріжниці та кастові привілеї мають зникнути перед правом, отже і в сїй немилій справі і т. и.

Праця проф. С-кого визначає ся поміж иньшими науковими розправами гладким, виразистим стильом і ясним приступним викладом.

Дра Костя Левицкого — Про новий цивільний процес в Австриї, продовжене єго просторої критичної розвідки, уміщеної

під таким заголовком в Правничій Часописи за рр. 1894 і 1895. Про неї вже було говорено в Записках, длятого тепер прийдеть ся сказати лише коротко: Автор трактує тут про устав цивільного процесу поділений для систематичного порядку на три части: „о поступованю в першій інстанциї“, „о відкличнім поступованю“ і „о неважности і зновленю поступованя“; в тих рамах переходить відповідні процесові інституциї, а в кождій такій розбирає рівночасно, з правно-наукового становища, поодинокі постанови (§§-фи 226—547 у. ц. п., поміж котрими розсїяні і иньші, що стоять з ними в річевій звязи).

Про нову ще у нас термінольоґію дра Л-ого з того відділу нїчого й казати або наводити приміри, — она, сказано, зовсїм відповідна, поправна, а навіть гарна з деякими виїмками: я би занотував такі слова, як „поновно“, „уморяючі“ заміти, „притакливий“ спір, „задовільнити ся“ „одноцїлий“ „одноцїлість“ (одноцїльний, ність, суцїльний, ність), „баґательний“, „оцїнкова“ (оцїночна) присяга, „взаємний“, „ухиблене чинности процесової“, „ущерб“ права, — а крім того, ще кілька таких, що ними треба поки що вдоволяти ся для браку лучших, як „вислїве“ (услїве чи пак застережене), „вирок“ або що.

Дра Данила Кулика — Голоси теориї і практики про оспорене питане з цивільного права (продовженне попереднїх розвідок, обговорених в своїм часї в „Записках“). Тутечки поставив автор одно оспорюване питане: „По котрий день належать ся відсотки гіпотечним вірителям при розділюваню лїцитацийної цїни (Meistbotsvertheilung“).

Бібліоґрафія становить закінчене сего тому розвідок. *Г. З.*

Чтенія въ Историческомъ Общ. Нестора Лѣтописца т. X., К., 1896, 49+70+22+108+47.

Том розпочинаєть ся, як звичайно, протоколами засїдань, де подано коротенько зміст рефератів. З рефератів, читаних на засїданях Історичного Товариства, декотрі були вже надруковані в IX томі, а 4 в т. X: П. Л(ебединцев) — Питанне про київського митрополїта XII в. Михайла, Л. Падалки — про початок міста Полтави, О. Андриєвського — Останні київські сотники й В. Антоновича про Ярославів вал.; всї отсї працї обговорені в иньших відділах Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. Декотрі реферати надруковано в иньших часописях, як д. Кивлицького про бібліотеку М. Костомарова і Ол. Лазаревського про житє й діяльність І. Р. Мартоса — в Київський Старинї 1895, а два реферати А. Ясинського, що представляють з себе епізоди з дісертациї про державний устрій Чехії, друковано в київських Универс. Извѣст. 1895.

сабатейців: зближити ся до него. В Польщі бачив Фр., як роля его майже кінчила ся. За нову пропаґанду в тім краю трудно було думати. Задумав заняти иньше становище, утворити власний культ і тою дорогою дійти до значіня і богацтв. Франкисти варшавскі, що за його приводом прийняли католицизм, здобули собі добре положене товариске і маєткове, котрого покидати не хотіли; при тім бажали навіть самі грати ролю провідників наївних, а заховуючи честь для Фр. яко творця своєї щасливости виявляли йому свою вдячність частими датками грошевими, але не хотіли бути сліпими виконавцями его забаганок. Така зміна навіть серед найблизших повірників викликала розчароване в очах Фр., і наклонила его до заміру: опустити Польщу і шукати притулку за границею: він вибрав ся до Моравии, до країв Ческих.

Дня 23 марця 1773 р. був уже Фр. в Берні Моравскім з чисденною службою (в числї 18). Засоби грошеві, з Варшави привезені, позволили йому урядити в Берні Моравскім великий двір, щоб тим способом впливати на фантазию тамошних саббатайців.

Від молодежи, яка громадилась коло него з Польщі і з Моравии, вимагав він безусловної покори і послуху. Громаджене коло себе прихильників і ширене між Жидами пропаґанди звернули на себе бачну увагу начальників жидівських громад; посипались з-усїх сторон обжалованя, донесеня на „герезию“ Фр., але вони не зробили йому нічого, бо він користував ся опікою і симпатиєю місцевих властий. Аби позискати собі двір віденьский, вибрав ся (1775 р.) він з донькою Евою до Відня, щоб тут представитись Йосифови II і Марії Тересї. Було то в часї видання ординациї жидівської (1774); цїсар Йосиф II серед ріжних реформ релїґійних хотїв перевести і еманципацию Жидів, визволити їх з під ярма ограничень середновічних і улекшити можність приступу до шкіл, унїверситетів, розширити обсяг їх діяльности на поли торговлї і промислу. Великий вплив духовеньства на дворі Марії Тереси, бажав радикальнїйших реформ: ширеня ідеї наверненя Жидів до церкви католицкої. В тім напрямі аґітация Фр. показалась дуже користною і се приготовило Фр. надсподівано ласкаве приняте у дворі цїсарскім. На улицях Відня Франк показував ся кінно, а за ним їхала карита шестикінна з панною Евою, окружена громадою уланів і козаків его власних. Особлившої ласки зазнавав він від цїсаря Йосифа і завдяки чорним очам своєї доньки, і користаючи з того, задумав стати ґрафом австрийським... Просьби його не відкинено, а справу ту поручив цїсар канцлерови Кавнїцови. Сей стягнув найперше всякі відомости за Фр. і его дїяльність публичну, а заким результатом тих інформаций сталась чемна відправа Фр., тойже Фр., не причуваючи неудачі, провадив дальше жите

роскішне в столици а по чотиромісячнім побуті вернув до Берна Моравского.

Виставне житє, провадженe на дворі Фр. в Берні, часті єго подорожи до Карльсбаду з цілою службою вимагали незвичайних засобів грошевих, що не лиш з Польщі але і з Туреччини безнастанно напливали. Жерело те одначе в р. 1784 почало висихати. До клопотів грошевих причинилась і неміч старече; в падолисті р. 1784 Ф. тяжко захорував, а поздоровівши зачав промишляти над способами придбаня собі нового жерела доходів дорогою альхемиї і витворюваня золота. В касї єго настала посуха, складок не було, Фр. мусїв запожичуватись, а нужда що раз гірше зачала докучати дворови єго. Анї складки, анї просьба у цїс. Йосифа II не зарадили нуждї, — катастрофа була неминучою; братий і сестері горстку „вояків" своїх він розігнав; посольство з Туреччини принесло ледви тілько гроший, що вистатчало на сплату довгів. Сплативши довги вибрав ся він з Берна в лютім 1786, здобувши собі тутки в часї 13 лїтнього побуту між народом опінїю милосердного чоловіка: бо роздавав значні суми між убогих а виставним житєм збогачував місцеве купецтво. Дня 12 лютого прибули подорожні до Відня. Не було вже тої виставности, що перше; ледви ставало на потреби до житя, але в недовзї привернулось знов до него щастє. Родина Франків заледво по пару тижневім побутї знов розбагатїла, знов в численнім товаристві жінок і мужчин, гузарів і уланів, вибрав ся Фр. в дорогу, до Франкфурту над Майном, а відси на сталий побут до сусїдного Офенбаху. З яких жерел напливали тоті богацтва до єго порожної кишенї? — сего відгадати трудно.

Князь Ізембурский відступив Фр. деякі покої свого замку, що стояв пусткою в Офенбаху. Спосіб житя Франкистів в Офенбаху не ріжнив ся від того, який провадив в Берні; роскіш і богацтво, до того щедрість Фр. зачудовували мешканцїв Офенбаху; численна громада Фр., збільшувана прихожими з Польщі, Чех, Морав і Угор, замешкала в осібно до того купленім домі, рівнож з блеском і остентациєю уряджeнім. В р. 1788 громада Фр. числила коло 1000 душ. Палата „бароновства von Frank" в Офенбаху носила на собі всї прикмети великопаньского двору. На зверх все сяло богацтвом. Сходи виложені білими килимами з золотистим обрубленєм, сторожа перед фронтовими дверми і при входї до сальону уставлена, трудність дістатись в глубину тої палати, дивний церемонїял, приписаний для тих, що хотїли на Фр. подивити ся, — все те ще збільшувало подив і становило предмет щораз то дивнїйших домислів про походженє чужинця.

Старість Фр. не впливала на зміну содомских обрядів, які неустанно практикувались в окруженю Франка. Культ жінок мав в Офенбаху те саме значінє що і на султаньскім дворі.

Вкінци під конець житя покинув вже Фр. ролю Мессиї і пророка а оголосив себе сином незмірно богатого короля сходу. Але тіло єго хилило ся чимраз скорше до упадку; по кількох атаках апоплєктичних дня 10 грудня 1791 такий атак замкнув єго повіки і єго уста раз на все. Погріб Фр., при котрого домовині католицкий ксьондз відправив поминальне богослуженє, відбув ся з великою остентациєю.

Тоді вже чверть віку минуло від хвилї уреґульовавя правного становища Франкистів в Польщи. З нечисленними виїмками нобілїтованих на соймі, більшість неофітів признана за стан вольний, міщаньский, проживала дальше в своїй відрубности, піддержувана в сектярстві, наслїдком безперестанних зносин з офенбахским двором. Заможнїйші з франкистів кинулись з поводженєм на певні галузи діяльности, доси управлювані майже виключно Німцями і в короткім часї дійшли до значних маєтків. Бровари і горальнї опинились переважно в руках франкистів; менш богаті віддались дрібній торговли, не погорджуючи і крамарством, що як християне, могли вже провадити публично на головних улицях Варшави і в значнїйших містах Польщі.

Тим часом по закінченю першого акту комедиї наступив в Офенбаху акт другий, в котрім головну ролю обняла панна Ева, донька покійного. Відповідно до раз-на-раз повторюваної науки Фр., смерть єго була лиш „віддаленнєм" і по нїм мало наступити близке воскресеннє, в відновленім блеску слави і сьвітлости. Наука Фр. боронювала віддаватись смуткови по „відходї" котрого будь з єї вірних. Чорна краска строю змінена була на білу — краску радости. Карита покійного, щільно прислонена, відбувала без перерви в звичайних днях подорожи до поблизкого села Бріґель, де відправлювано таємничі молитви, очам цікавих неприступні. Як перше так тепер відбувались в палаті „панї" таємничі сходини, де укладано відозви для збираня складок, що якось почали дуже мляво напливати. Та смерть старого Фр. здаєть ся вже в р. 1792 ослабила віру загpаничних приклонників секти в дїдичність посланництва мессийного його доньки. Вже тодї панна Ева мала вічні клопоти грошеві. З того прикрого положеня видобув франкистів кн. Ізембурский, що заміняв свою палату (де пробував старий Фр.) за їх дім під „трема Швайцарами" і доплатив їм до того 4.600 зр.; наслїдком того родина Франків полїпшила свої материяльні обставини. Крім того належить згадати, що в тім самім часї позволив тодїшний кн. Вольфґанґ на уряджене католицкої каплицї в власнім своїм старім замку, що було великим уступ-

ством для католиків міста Офенбаху; каплиця та в старім замку над Майном істнує по нинїшний день.

Характеристично, що й по смерти Фр. родина єго лиш на зверх, coram populo, признавалась до католицтва а в мурах старого замку, крім таємничих практик, почитувано панну Еву за сьвяту. Панна та, вже не першої молодости (бо в р. 1798 мала 44 р. житя) окружалась громадою молодїжи, що на колїна перед нею падала і як би до образа молила ся. Публично одначе тої чолобитности нїхто з Франкистів не показував, лиш враз з „панею" ревно учащали на молитву до катол. каплицї, сповняючи взірцево усякі приписані обряди релїґійні.

Комедию несмертельности Фр. відгравано досить нездарно, пристроюючи одного з синів Фр. в стрій покійного і відвозячи єго в замкненій каритї до каплицї, урядженої в замку. „Пан не умер!" шептано по тиху до уший наївних, бо „Пан" їздить на молитву. Але того пана не було при столї їдальнім, бо тут би було труднїйше удати несмертельність.

Але з часом маєток панни Еви не вистачав на виживлене численної громади, що без всякої працї жила лиш коштом її двору. Довги дійшли до величезної суми, а заспокоїти їх не було відки. Вже по смерти Фр. датки переставали з часом напливати, бо запал до нової науки остиг. Важні випадки полїтичні звернули увагу людску в сторону иньших задач так, що з цїлої громади кількасот прихильників франкизму позістала ледви горстка дармоїдів в Офенбаху, для котрої істноване двору Еви було конечною умовою житя-бутя.

За довги дісталась Ева в арешт. З громадного єї окруженя лишилась при нїй лиш одна товаришка і вірний єї секретар Фр. В. Залєский. Решта роз'їхалась по широкім сьвітї, повернула до країв, з котрих прибула.

На домаганє вірителїв, суд надвірний кн. Ізембурского задумав дня 7 вересня 1816 р. приступити до опечатаня і до продажи майна панни Еви, коли розійшла ся вість, що „панї" над раном того дня закінчила житє.

З єї смертию закінчилась тота, майже пів-вікова комедия, що аж тепер завдяки віднайденим документам, докладно вияснена.

По смерти Еви і по випродажи майна вірителї майже зовсім не були заспокоєні; палату Франків набув від номінальних єї властителїв Чернєвских молодший кн. Віктор Ізембурский і мешкав ту аж до своєї смерти.

Відгомін комедиї офенбахскої відізвав ся тут ще в р. 1819, коли повстала тут таємнича секта ново-єрусалимщиків (заложена Бернардом

Мілєром, що подібно як Фр. представляв себе пророком, мешкав в Офенбаху в товаристві підозрілих жінок, про котрих голосив, що одна з них народить „Спасителя".

В пятім десятку біжучого столїтя жив в Офенбаху останний франкист, знаний вже нам секретар Франц Віктор Залеский. Як каже про него історик Е. Пірацці, що з ним знав ся особисто, був то чоловік тихий, лагідного характеру, котрого радо приймали в домах обивательских, бо був чоловік осьвічений, богато видїв і гарно оповідав те, що видїв, — з виїмком історії Франка, бо за неї уперто все мовчав... *Ол. Л—ий.*

Проф. Д. И. Багалѣй — Опытъ исторіи Харковскаго Университета (по неизданнымъ источникамъ). Т. I (1802—1815) Выпускъ второй. Харьків, 1896, ст. 203—483, з портретами І. Рижского і 1-го попечителя С. Потоцкого.

Ми зазначили в свій час (Записки т. VI) появу першого випуска згаданого в горі видавництва, де описано історию заснованя університета; не меньшу цїкавість має і сей новий випуск, що розпочинає собою ряд начерків що до історії університета за перші десять літ його істнованя. В склад I тому, як заповідає оповістка, уміщена в кінцї книги, мають увійти такі роздїли: 3 — університетска самоуправа, 4 — матерняльні засоби університета і його науково-педаґоґічні інституциї, 5 — наукова і педаґоґічна дїяльність професорів, 6 — студенти, 7 — побут і звичаї університетського загалу, 8 — роля університету в справах середньої і нижчої народної осьвіти. В отсїм випуску уміщено лишень роздїли — III (ст. 203—404) і IV (ст. 405—483). Найбільший інтерес має розд. III, де подано важний материял не тільки для історії університета, але й для характеристики російського державного і громадського життяя тієї доби. Роздїл починаєть ся характеристикою просьвітного руху перших літ царювання Олександра І. Просьвітні заходи уряду дуже виразно відбились на статутах, даних р. 1804 університетам — Харківському, Казанському і Московському. Статути сї, всї майже дослівно подібні до себе, ставили широкі наукові і педаґоґічні завдання університетам і крім того доручали їм цензуру книг видаваних в межах певної педаґоґічної округи (район) і догляд над усїма середнїми і нижчими педаґоґічними інституциями тієї округи, державними і приватними, а також піклуваннє про заложеннє нових педаґоґічних інституций, вибір відповідних учителїв і т. и.; університетська корпорация мала в широких розмірах власну самоуправу, їй надавалось право суда над своїми членами і їх родинами.

Такими широкими правами університети, а в тім числї і Харківський, користувались проте недовго. В урядових кругах і в гро-

раді невдовзї почали з'являтись реакцийні тенденциї, що не могли не відбитись і на становищу унїверситетів. Так напр. попечитель ґр. Потоцкий не рідко втручував ся в унїверситетскі вибори (ректора, деканів, почесних членів унїверситета) і тим ослабляв права ради професорів. Р. 1811 змінено самий спосіб вибору ректора. Проф. Стойкович вніс поданнє мінїстру освіти про конечну потребу продовжити речинець служби ректора замість одного року на три і просив дати йому сю посаду, не питаючись ради професорів; проханнє се попирав і попечитель. Мінїстр лишив радї право вибрати собі ректора, але вніс від себе цареви мемориял про потребу продовжити речинець служби ректора, мотивуючи се тим, що „довгочасна звичка підвластних бачити над собою одного й самого начальником удвоює повагу до нього і послух". Цар згодив ся з сим поглядом і зараз за тим Стойкович, вибраний самою радою, був затверджений на 3 роки. Саме затвердженнє С-ча вже було переступом статута р. 1804; але на другий рік сталась подія, що ще більш зменшила значіннє унїверситетської корпорациї. З поводу якихсь неладів в курській ґімназиї рада унїверситетська ухвалила увільнити від служби кількох учителів сїєї ґімназиї. Мінїстр народної освіти не затвердив ухвали ради і послав для розслїдження дїла урядника своєї канцеляриї Дунїна-Борковського. Рада побачила в розпорядженню мінїстра нарушеннє своєї автономії і не схотїла признати місиї Д.-Борковського. Мінїстр освіти передав сю справу на розгляд комітетови мінїстрів, і сей видав наказ харківському губернатору Бахтїну закликати професорів, що підписали протест, до харківського ґубернського правленія і висловити їм нагану з погрозою віддати ще й судови. На щастє Бахтїн, людина осьвічена, згодив ся не виконувати сього наказу доки не прийде відповідь на вислане професорами поданнє про зниженнє кари. Мінїстр згодив ся замінити кару на приватно зроблену увагу, а замість Д.-Борковського прислав професора Двогубского, що й висловив гадку, майже цїлком згідну з постановою ради професорів. Тим не менше справа ся не могла не відбитись на становищу унїверситета. Д. Багалїй цїлком слушно завважає, що „високий авторитет унїверситета, як автономної корпорациї, уповажненої, завдяки довірю до нього висшого уряду, досить широкими правами і прероґативами, мусїв зараз же значно похитнути ся як в самім Харькові, так і в великій харківській окрузї в очах численних заступників педаґоґічних институций — директорів і учителїв ґімназий, повітових шкіл і ин".

Не вважаючи однак на такі, як отсе бачимо, прикрі обставини, Харківський унїверситет совістно виконував свої обовязки. В книзї д. Багалїя наведено багато цїкавих фактів з круга дїяльности ради, факультетів (відділів) і управи унїверситета. Дїяльність ради виявлялась: 1) в виборі урядничих осіб — ректора, деканів, членів шкільної ради;

вибори переводились здебільша цілком справедливо і відповідно заслугам професорів; 2) в запросинах нових професорів; з початку катедри обсаджувано переважно чужинцями, і рада зверталась з запросинами до найзнаменитших европейських учених (напр. Вольфа) і російських (Карамзїна); 3) в виборі почестних членів; вибирано визначнїйших вчених російських і західно-европейських (Карамзїн, Шлецер, Паллас, Добровский, Мейнерс, Левек), достойників, звісних своїми науковими працями (ґр. Румянцев, Новосїлцев, Державін, Дмитрієв, Безбородько); не забувано і місцевих діячів, що спричинились до заснованя унїверситета (Палїцин, Бахтїн і невважаючи на царску неласку — Карамзїн). Опріч того рада брала під свою розвагу ще й силу иньших поодиноких питань; між ними стрічаємо досить важні, як напр. про можливість вступу на медичний відділ осіб стану оподаткованого, про розвій жіночої осьвіти, про заборону тїлесної кари в школах; зрештою на „наукових засїданнях“ ради читалось про наукові дослїди і обмірковувались справи що до друку праць професорів і студентів. Не будем тикатись дїяльности факультетів (відділів) і управи; в порівнянню до ради сї інституциї відогравали другорядну ролю; тим не менш в книзї проф. Багалїя наведено чимало таких фактів, що сьвідчать про ріжнородну і енерґічну роботу їх в своїм специяльнім обсягу. Більш загальну цікавість має дїяльність цензурного комітета (що складав ся з чотирох деканів); дїяльність його було визначено лїберальним статутом р. 1804; кожний рукопис давано для перегляду одному з професорів і коли він подавав про нього добру рецензию, то ухвалювано до друку, коли ж була яка непевність, то в такім випадку справу сю обговорювано в цензурному комітетї або в радї і при тім всякий сумнів полагоджувано на користь автора. Але з р. 1811 і в цензурних справах вже стало видко реакцийну течию: цїлим рядом „разъясненій“ сила статута р. 1804 була цїлком паралїзована, а зрештою вийшов наказ кожну ухвалену до друку цензурним комітетом книгу разом з друкованим примірником пересилати ще до цензурного комітету при духовній академії. Не вважаючи на такі утиски, унїверситетска цензура за 8 літ пустила 103 утвора і очевидячки не заборонила жадного. От такі найважнїйші факти з дїяльности унїверситетскої корпорациї. Але книга пр. Б-я осьвітлює не самий тільки офіцияльний бік життя унїверситета; в ній зачіплено й більш інтимні обпаки унїверситетського життя — боротьбу партий в радї, відносини межи ректором і професорами, особисті характери унїверситетських дїячів,[1]) і се надає книзї особливий інтерес.

[1]) Надто цїкаві характеристики двох ректорів — Рижского і Стойковича. Про Рижского сказано, що „се був правдивий і достойний заступник У-та, яким і му-

Сказане в горі про III розділ може дати загальне зрозумінне про характер праці пр. Багалія. Широка установа питання, багацтво фактів взятих з невиданого архивного материялу, брак офіцияльного тону в вивіданню — все се надає книзї незаперечену вартість. Але і в сїм опопуску при всїх його добрих відзнаках, можна указати і на деякі вади, що ми вже зазначили в першім випуску — нерівномірність в оповіданню і в користуванню материялами; декотрі важні факти порушено злегка, меньш важні переказано в подробицях, проминено деякі важні документи, а меньш значні наведено дослівно, часом замісць оповідання про саму річ подибуєть ся лише покликуваннє на статю, уміщену в маловідомім виданню. Наведїм факти. Для характеристики урядовання першого попечителя ґр. Потоцкого призначено всього пів сторінки (304) і характеристику сю не потверджено фактами. Правда є покликуваннє на виказ почесних членів, рекомендованих Потоцким, але на ст. 253, де подробнїйше про се трактуєть ся, нема самого виказу, а тільки вказівка на статю д. Плохинського в Записках Харьківского унїверситета. Такі ж прогалини і неясности подибують ся і в оповіданню про історию з курськими педаґоґами, що наробила стільки неприємностей радї: сама справа та, властиво, в книзї не розказана, автор лише покликуєть ся в нїй на статю д. Лавровского в Ж. М. Н. П., 1869 (ст. 292), де наведено „широко і дуже добре умотивовану гадку з вказівками на §§ статута, що забезпечують автономію унїверситета“, висловлену пр. Шадом (296) і запотовану дослівно в протоколї ради (протокола те ж не наведено). Взаґалї сю так важну справу розказано занадто коротко; за то в найменьших подробицях представлено брудну історию незаконних заходів Стойковича, що користуючись своїм становищем ректора унїверситета, завів за посередництвом підвластних йому учителів ґімназиї широку торговлю чужеземним вином, материями і т. и. та иноді спроваджував сї річи, не оплачуючи мита, нїби то на підставі привилеїв дарованих унїверситету. Історії сїй присьвячено аж 40 сторінок (297 – 345) „з огляду на її важність“. Не дуже то певною здалась нам і думка

сить бути ректор, цїлковитий rector magnificus, людина серед свого загалу визначна науковим авторитетом, талановитостию мови, життєвою енерґією і знаннєм російського життя і з рештою своїми моральними чеснотами: на його репутациї не було і найменьшої плямки; про Стойковича: „Се був тип зайди з Словянщини з усїма характеристичними рисами, що набували сї люде в новій вітчинї і по части вже приносили з собою. Приїхав він до Росиї das Glück probieren und Wind treiben. Стойкович хотів знайти собі щасте в Росиї, хоча на жаль шукав його в материяльнім добрі і уживав для осягнення його таких засобів, що цїлком не гармонювали з повагою унїверситета і ректорського стану“ (215). Наведені характеристики містять в собі багато важного і для сучасних російських педаґоґів.

З решти поданих в скороченю згадаємо найцікавійші реферати: В. Антонович реферував про археольоґічні праці гр. Бобрінского з приводу його нового видання „Курганы и случайныя археологическія находки близъ м. Смѣлы" т. II й вияснив погляд автора на клясифікацию курганів й хронольоґічний поділ їх по періодам (про сю працю д. Бобрінского див. Записки VII). О. Левицький в рефераті про актові книги і збиранне їх до центральних архивів вияснив характер й історичне значінне актових книг; згадавши, з якого часу ми маємо актові книги ріжних воєводств, автор подає звістки про їх долю до заснованя в 1852 р. центральних архивів в Київі, Вильнї й Витебську. В. Ляскоронський (Археольоґічна находка коло м. Таганчі) подав звістку про річи знайдені в 1894 р. коло Таганчі Канївського повіту. В другім своїм рефераті (про атлас Бопляна XVII в.) він описав атлас Бопляна „Delineatio generalis camporum desertorum, vulgo Ukraina" 1648 і 1650 рр.; референт міг скористуватись тільки чотирома мапами (з вісьми), між иньшим констатує, що сьвідоцтво атласа Боплана про кольонізацию лївих допливів Днїпра згоджуєть ся цїлком з люстрациями київського воєводства XVII в.

Після звісток про реферати починаєть ся справозданнє Товариства за час з 27/X 1894 по 29/X 1895. Можна занотувати адмінїстративні переміни — головою Товариства замість В. Іконнїкова обрано А. Лазаревського і секретарем В. Завитневича. Членів 27/X 1895 було 24 почестних і 108 дійсних. За сей час було 6 збірок адмінїстративного, 13 наукового характеру. На отсїх останнїх збірках наукового характеру подали 21 референт 32 реферата, з них два було присьвячено археольоґічним роскопкам, а 3 бібліоґрафічним оглядам і рецензиям книг, решта мали характер самостійних розвідок.

В відділї III знаходимо материяли — для характеристики останнїх київських сотників (подані д. Андриєвським) й для історні західноруської церкви XVIII в. (подані д. Голубєвим) — про останні буде мова осібно; в відділї IV уміщено рецензиї Ол. Лазаревського на працю д. Еварницького — Історня Запорожських козаків (дуже неприхильну) й Завитневича на працю д. Олесницького — Меґалїтичні памятки Св. Землї. *О. Г-ий.*

Записки императорскаго новороссійского университета, т. 61—69, вид. під ред. проф. Кочубинського, Одеса, р. 1894—6.

З трох українських університетів Росії одеський немає періодичного видавництва й видає від часу до часу великі томи своїх Записок,

що містять переважно дісертациї й розправи професорів, видавані разом з тим і осібними відбитками. Ся обставина, заразом і взагалї невелике число праць, що мали б безпосередний звязок з Україною, було причиною, що на сторонах наших досї не було справоздань з сього поважного видавництва. В девятьох томах, виданих протягом 1894—6 р., треба занотувати дві лише розправи, цікаві специяльно для нас: се дві працї проф. Мочульського: Слїди народньої біблїї в славянськім і давнім руськім письменстві (т. 61) і лїнґвістична розвідка про житиє Сави (т. 62), обговорена широко в Записках т. VII *М. Г.*

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи N 24 (Годъ 10-й), подъ редакціей правителя дѣлъ Арсенія Маркевича, Симферополь, 1896, 160 ст.

Як і попередні випуски, й отсей починаєть ся продовженнєм „Ордерів князя П. А. Зубова правителю Таврическої области за 1795 р., що подає д. Г. Кириєнко. Змістом ордерів служать роспорядження кн. Зубова про орґанїзацию соляного промисла, про роздачу виноградників, садів та земель у Тавриї за заслуги, великими дачами (не меньш 500 десятин), про вивіз хлїба за кордон та про управу чорноморського війска за згаданий рік.

В Материялах для історнї Крима XVII в. в „расходних книгах“ Сибирського приказа“, поданих д. Оґлоблїним, ми знаходимо не самі власне материяли, а лишень вказівки на їх, автор тут же й переказує читачеви зміст сих материялів, подаючи кілька виписок; з них ми бачимо, що в отсих „расходних книгах“ записувано самим дрібязковим та докладним способом усе, що посилано шкурами або грошима з московськими післанцями в подарунок ханови та його прибічникам; сї вказівки д. Оґлоблїна о стільки ж цінні, як і надруковані в попередніх числах „Извѣстій“ описи актів кримських, що переховані в Архиві Мін. справ заграничних.

Статтю й материяли до неї д. Ф. Лашкова, що дотикають ся історнї кримсько-татарського володїння землею, ми не будемо розбирати аж поки не скінчить ся друкованнє її.

Нарештї д. А. Кашпар описує Розкопки могил в околицях Симферополя, зроблені проф. Н. И. Веселовским лїтом 1895 р. З поміж 19 розкопаних могил багато пограбованих, а всї взагалї убогі на речі; в деяких могилах виявило ся по 3 й 4 типи похорон: в ґрунтї похорон з червоними кістками; над ґрунтом могили виложені деревяними балками; могили в насипи, обставлені плитами й, нарештї, могили з товстими камяними стїнами; у могилах з фарбованими

кістками знайдено мідяні піки, срібні сережки й ин.; у кількох могилах знайдено похорон з конякою, тут знайдено багато й зелїзної зброї та кінських приборів. Виводів з сього описання автор не робить.[1])

В кінці книжки уміщено справоздання про діяльність Таврийської ученої архивної комісиї за 1895 р. та протоколи засїдань. *О. Щ.*

Отчетъ императорской публичной библіотеки за 1893 годъ. Спб., 1896.

Зі всїх богатих набутків, які увійшли до сеї пребогатої бібліотеки, ми звернемо лишень увагу на кілька рукописів, бо сї тільки дотикають ся України-Руси. До них належить: 1) Збірник писаний скорописю на Україні в середині XVIII в. (Q. XVII N 207). Зібрані тут копії листів різних осіб (по більшій части неназваних) змісту головно про справи українські, напр. письма до цариці Елисавети Петр. що були вислані враз з депутатами українськими. Деякі з листів можуть вважатись причинками до біоґрафії Т. Прокоповича, бо подають звістки з останнїх хвиль його житя. 2) Катальоґь, іли лѣтописание из битности архиереевъ россиіскихъ має для нас о стільки інтерес, що вичисляє й архимандритів Києво-Печерської Лаври (F. I. N 716). 3) Псалмы Давыда, збірник віршованих псальмів давидових і принагідних, пісень і панеґіриків російським царям (Q. XIV N 139). Під заголовком: Псальмы воинския о розличныхъ войнах, перша з них так починаєть ся:

Дементуетъ (зам. лементуетъ) Украина и з великимъ жалемъ,
А будучи наполнена смуткомъ и печалемъ.
Охти мне, беда мне, что я учинила!
Охти мне, беда мне, что я приступила!
На короля своего пана руки подымала,
Не разъ, не два и не десятъ с нимъ ся воевала.

А кінчить ся:

Волю буду Московскому царю галдавати
И за его помощию мушу содержати.
. . . .
Же бы жили и сидели вкраинския дети
И в тихости и в радости спокойне на веки.

(Цїлий текст подано в Київській Старинї 1897 р. I).

4) Родословна книга дворянських родів Чернигівського намістництва з р. 1788 (F. IV N 719) і 5) Родословна книга дворянська Київського

[1]) До сієї цікавої статї ми ще сподїємось вернутись.

намістництва (F. IV N 720). Сї катальоґи дворян розложені в позбучнім порядку, з означенєм майна, віку, стану, числа родинного, числа душ кріпацьких і т. ин. Таким способом вони можуть бути користним материялом до істориї внутрішнїх наших відносин на Українї з кінцем минулого столїтя. На останку згадаємо 6) Збірник оповідань про руських і південно-славянських сьвятих і празники (F. I, N 715) Єсть тут оповіданя про кн. Глїба, кн. Михайла (Чернигівського), Людмілу, Сергія, богато з них винято з Патерика Печерського і т. д. Письмо українсько-руське кінця XVI в. *С. Т.*

В. Георгіевскій — Краткое списаніе церковно-историческаго древнехранилища при братствѣ св. благовѣрнаго вел. князя Александра Невскаго во Владимірской губ., Вязники, 1895.

Про сю книжку згадуємо для того, щоб зазначити тут дві річи з українсько руської давнини, ще бережуть ся в Володимирськім „древнехранилищі“ (музеї), заснованім р. 1886.

От ті цікаві річи:

1) Рукописний збірник XVIII в., що містить в собі над 200 мінїятюр, зроблених рукою якогось Українця, як можна довідатись з убрання намальованих там людей і иньших дрібниць на малюнках. Збірник починаєть ся „Шестодневом“, далї йдуть евангельські притчи про митника і фарисея, про блудного сина, житє Василія Нового, митарства Теодора і другі оповідання, що знаходять ся в давнїх синодиках і мають на метї вияснити потребу молитов за душі покійників.

Увесь сей текст ілюструєть ся мініятюрами, де фантазия маляра виявилась в незвичайній ріжнородности, коли треба було представити яке драматичне становище, уособити людську пристрасть і т. ин.

2) Церковний, богослужебний воздух, вишиваний золотом і перлами на голубому тлї. В серединї вишито положеніе в гроб Ісуса Христа з подвійною лямівкою довкола і промінєм. В кождім кутї вишито по одному символу евангелистів: ангел з папером, де написано Кнїга ро̑ і теля також з папером і словами Зачало евангелїа і т. д. З чотирох боків вишито чотирох херувимів і серафимів, а береги воздуха облямовує такий напис: Ро̑ ҂ахлв (1632) сеи възд8х Sъдѣла̑ при велїкой Лаврї печерской в манстыр8 дѣвичом благочестїком8 его м: пан8 Нїколаю Ло̑ском8 и пане ма̑жо̑це его Софїи Др8цкой Соколинской накладо̑ и кошто̑ ихъ въ слав8 и честь Гд̃8 Бг̃8 и Прчистои его Матери. Аминь. *Ю. С.*

Rozprawy Akademii umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom VII (ogólnego zbioru t. XXXII), Краків, 1895, ст. 406.

На сей том розвідок Краківської Академиї відділу історично-фільозофічного зложились отсї працї:

1) F. Kasparek: Z dziedziny prawa międzynarodowego prywatnego: Konferencya w Haadze z września 1893 (c. 1—90).

2) Alojzy Winiarz: O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckich układu Wawrzyńca z Prażmowa (c. 91—170).

3) T. Wojciechowski: O Piaście i piaście (c. 171—221).

4) A. Prochaska: O prawdziwości listów Gedymina (c. 222—255).

5) A. Prochaska: Podole lennem korony 1352—1430 (c. 256—279).

6) W. Abraham: Pierwszy spór kościelno-polityczny w Polsce (c. 280—329).

7) K. Potkański: Postrzyżyny u Słowian i Germanów (c. 330—406).

З сих статей розвідки дра Прохаски були обговорені вже в Записках (див. т. X і XIII), рівнож обговорена вище статя д. Потканьского. Тож ми застановимось тут лише на статї дра Войцеховского, що має й для нас певну цікавість.

Автор починає від розбору звістного переказу Ґалля про Пяста, висказує гадку, що не було особистого імени „Пяст", натомість був іменник „пяст", розбираючи ж жерела польські XII і XIII в. знаходить звістки про урядників двірских зв. по латинї „paedagogus" або „nutritor" і на підставі тих жерел і порівнань з такими урядами по ріжних дворах Европи в середних віках доходить до виводу, що то був високий уряд двірский. До уряду сего, на думку проф. Войцеховского, до року 1000 належав догляд над княжим двором, потім перемінивсь сей уряд на „comes-a" палати королївської і обняв власть над скарбом, юрисдикцию і роздаванєм урядів в цїлім королївстві, а в третім періодї свого розвитку (XII і часть XIII в.) до того ще і „ducatum exercitus" (principatum militiae). Від початку XIII в. уряд сей починає підупадати, а то з причини зросту сили иньших вельмож і подїлу монархиї на дїльницї. Вкінци уряд сей розпавсь на части, з яких повстав, і педаґоґ-нутрітор став лише мало значним достойником.

Така гіпотеза проф. В. про сей уряд педаґоґа-нутрітора. Дальше займаєсь автор вишуканєм польскої назви на тоті уряди „paedagogus" і „nutritor" і на підставі історичних і лїнґвістичних виводів приймає, що „nutritor" — „stolnik", а „paedagogus" — „piast", а ще яко на потверджене того покликуєсь на назви місцеві: Piastów, Piastowo, Piaszczyce,

яких не мож вивести з імени особового, бо не знайдено імени особового „Пяст“, то уважає лекшим назви сесї зрозуміти яко села бенефіцияльні достойників званих „пястами“. Отжеж коли не було Пястів сего імени, то отець Земовита був хиба „пястом“ або „педаґоґом нутрітором“ — виводить автор — стараючись при тім усунути ріжні сумніви, які би читачеви могли насунутись.

Вкінци проф. Войцеховский стараєсь виясните імя батька Пястового „Chossisco“ (у Ґалля). Автор думає, що се імя особове: „Chościszko“ (Chocisko), походить від імени „Chościsz“ (Chocisz) і припускає, що було се імя Земовита, нїм зістав він князем і що він сам був пястом.

Запускаючись вже на поле здогадів, догадуєсь автор, що Земовит забрав не лише трон останнього з Лешків князя Попеля, але і єго дочку за жінку.

На закінчене висказує проф. В. гадку, що Ґалль знав дорогу, якою Пясти дістались на трон, але з полїтичних причин не написав правди, а убрав єї в фабулу. *Д. К.*

Dr. Julius Roschmann — Die Bevölkerung der Bukowina nach dem Berufe (Mittheilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina, т. III), Чернівцї, 1896, ст. IX + 228)

Цїла людність Буковини, що по обчисленю з року 1890 виносить 646.591 душ, ділить ся що до занять (заводової приналежности) на отсї головні кляси:

I. Господарка рільнича і лїсна з їх побічними занятями	489.522	=	75·71%
II. Промисл	71.754	=	11·11 „
III. Торговля і комунїкациї . . .	46.906	=	7·25 „
IV. Публична і військова служба, вільні заняття, без певного занятя	38.409	=	5·93 „

Кожда з тих головних кляс розпадає ся на певне число ґруп.

Головна кляса господарки рільної і лїсництва складає ся з трьох ґруп:

	число приналежних:	з того дійсно занятих:
1) Рільництво, годівля худоби, огородництво	483.802;	288.749 = 59·7%
2) Господарка лїсна з побічними занятями	6.433;	2.588 = 40·2 „
3) Риболовство і водна культура .	7;	2 = 28·6 „
Разомъ . .	489.522;	291.339 = 59·6%

Майже 99 процент тої головної кляси належить до рільників і тих, що годують худобу. Они надають краєви і людности переважний рільничий характер.

В головній клясї промислу маємо приналежних 71.754; з того дійсно занятих 25.943, себто 30·2 процент.

Найбільший процент дійстно занятих тої кляси рекрутує ся з шістьох ґруп, і так: спорядженєм одежі займає ся 25·5% (6.615 осіб), споряджуванєм материялів стравних (консумцийних) 15·6% (4.060 осіб), при промислї будівничім маємо чинних 15·2% (3.931 осіб), при деревнім промислї і спицерстві 13·7% (3.555 осіб), промисл коло средств до споживання 9·7% (2.519 осіб), перероблюванєм желїза і стали 8·4% (2.171 осіб). Разом 22.851 = 88 процент всїх дійсно занятих тої кляси. На решту, себто 12%, складає ся девять иньших ґруп тої кляси.

В головній клясї: Торговля і комунікациї маємо 46.906 осіб приналежних, з того лиш 15.457 (то є 33%) чинних. Більше як по 30 процент є дійсно зайнятих 1) при торговлї товаровій; 2) торговлї грошевій, кредитовій і забезпеченях; 4) транспортї сухими дорогами. Більше як по 39 процент при 1) иньших торговельних операциях; 2) транспортї водою.

В третій головній клясї маємо 38.409 осіб приналежних, з того дійсно занятих 18.167 осіб, себто 47·3 процент. Належать сюди: 1) двірскі і державні і иньші публичні урядники та служба (5.643 осіб); 2) ті що жиють з рент і запомог (4.654 осіб); 3) активне війско (3.544); 4) що жиють в закладах і до якогось занятя доперва приготовляють ся (2.816 осіб); 5) вільні запятя (761 осіб); 6) самостійні, без подання занятя (749 осіб).

Коли ті цифри порівнаємо з пересїчними цїлої Австриї, покаже ся, що наколи на Буковинї на першу головну клясу: рільництво і лїсництво припадає 75·71% всеї людности, в цїлій Австриї припадає на ту клясу лиш 55 88%. Значить Буковина стоїть під тим взглядом о 19.83% висше, як пересїчна з цїлої держави. Наколи в Австриї належить до тої кляси мало що більше як половина людности, на Буковинї становить

она більше, як три четвертини людности. Число осіб занятих при індустриї становить в Австриї 25·76 процент то є більше як четвертину всеї людности, а на Буковині лишь 11·10% себто мало що над десяту часть. В третій головній клясї: торговля і комунїкациї припадає в Австриї 8·85, а на Буковині 7·25% всеї людности. Що до четвертої головної кляси, то в Австриї належить до тої 9·51%, на Буковині 5·94% всеї людности.

З винятком головного міста Чернівець і округа Кімполюнґ, часть людности, що прииалежить до головної кляси рільництво і лїсництво перевисшає пересїчну з цїлого краю. В окрузї Кіцмань становить она більше як девять десятих всеї людности. В клясї торговля і комунікациї число приналежних осіб перевисшає пересїчну з цїлого краю в містї Чернівцї і в округах Кімполюнґ (румуньский) і Вижниця (руский). Число осіб приналежних до кляси промислу перевисшає краєву пересїчну в містї Чернівцї і окрузї Кімполюнґ (румуньский).

Социяльне уґруповане занятих: Їх дїлять на чотири социяльні верстви, а то на самостійних, службу (Angestellte) робітників і зарібників (Taglöhner).

По обчисленю з року 1890 з 350.906 зайнятих було:

112.044 = 31·9% самостійних (з виключенєм війска 32·3%)
9.823 = 2.8 „ служби
184.769 = 52·7 „ робітників }
44.270 = 12·6 „ зарібників } разом 229.039 = 65·3%

Уґруповане занятих в чотирох головних клясах занять:

верстви	в клясї I.	%	II.	%	III.	%	IV. безакт. війска	%
Самостійні . . .	86.360	29·6	9.204	35·5	7.509	48·6	8.971	61·4
Служба	461	0·2	425	1·6	1.404	9·1	3.989	27·3
Робітники . . .	165.471	56·8	14.587	56·2	3.154	20·4	1.557	10·6
Зарібники . . .	39.047	13·4	1.727	6·7	3.390	21·9	106	0·7
Сума	291.339		25.943		15.457		14.623	

Верства робітників і зарібників є найсильнїйша в головній клясї рільництво і лїсництво; она становить майже три четвертини всїх занятих в тій клясї, майже дві третини в промислї, менше як половину в торговли, а мало що більше як десяту часть в четвертій клясї.

Верства самостійних творить більше як половину занятих в головній клясї з публичної служби; в клясї торговлї і комунїкаций творять они майже половину, в промислї більше як трету часть, а в рільництві лиш мало що більше, як четвертину всїх занятих тої-ж кляси.

Від обчисленя в роцї 1869 до р. 1890 побільшило ся число осіб:

в клясї	самостійних,	%;	не самостійних,	%;
I.	25.779	42·55	5.230	2·62
II.	4.825	110·18	4.999	42·58
III.	3.678	96·01	2.095	35·79

На 100 занять дійсних припадає:

в клясї	самостійних	служби	робітників	зарібників
I.	29·6	0·2	56·8	13·4
II.	35·5	1·6	56·2	6·7
III.	48·6	9·1	20·1	21·9
IV. з війском	49·4	41·4	8·6	0·6

На 100 самостійних припадає 213 не самостійно занятих осіб. В поодиноких клясах припадає на 100 самостійних:

в клясї I. 237 несамостійних занятих
„ II. 182 „ „
„ III. 106 „ „
„ IV. 100 „ „

В дальшій части специялїзує др. Рошман що раз більше статистику занятих, розділяючи єї на поодинокі галузи і галузки, що ми поминаємо, бо инакше мусїли бисьмо повторити цїлу єго працю. Тут розділимо лиш першу головну клясу, що подає нам статистику господарки рільної і лїсової, на єї обі складові части:

в рільництві	в лїсництві	було занятих:
288.749	2.588	взагалї
86.322	37	самостійних
202.427	2.551	не самостійних
3·3	69·9	осіб припадає на одну ґосподарку.

Працю свою кінчить др. Рошман так: Не можна сказати, щоб сей образ відносин занять на Буковинї був веселий. Добре-б було, щоби і в тім краю розвинула ся творча дїяльність промислу. Рільництво роскл ад (дістрибуция) і вільні занятя за багато опановують відносини занять. А се рільництво — як великої поправи, а та торговля — як дуже вона реформи потребує!" Уступ сей неясний для тих, що не уміють читати між стихами. Др. Рошман не хотїв, здає ся, стягнути на урядову публїкацию закид антисемітизму, і для того висловляєть ся так неясно. За мало людей посьвячує ся продуктивній працї, окрім рільництва, опановує буковиньскі відносини „дістрибуция і вільні заводи" - популярно сказавши, на Буковинї панують ті, що не причиняють ся до витворюваня реальних дібр, лиш ті, що жиють з циркуляциї товарів і кредитових операций то є купцї і лихварі.

В. Будзиновский.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Ksawery Chamiec — Wśród stepów i jarów, 1894—5.

В. Миллеръ — Ассирійскія заклинанія и русскіе народные заговоры, 1896.

Karol Potkański — Postrzyżyny u Słowian i Germanów, 1895.

Th. Volkov — Le traineau dans les rites funéraires de l' Ukraine, 1896.

Л. Падалка — По вопросу о времени основанія города Полтавы, 1896.

M. Rolle — Z przeszłości. Okręg Rowski — Starostwo Barskie, 1896.

Diplomata statutaria a Patriarchis Orientalibus confraternitati Stauropigianae Leopoliensi a. 1586—1592 data, tomus II editionis jubileae in memoriam confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis ante trecentos annos fundatae, 1895.

Древнѣйшій планъ города Кіева 1638 года, издалъ Б. И. Ханенко, 1896.

Н. Петровъ — Кіевская академія во второй половинѣ XVII вѣка, 1895.

О. Левицкій — Аѳанасій Заруцкій, малорусскій панегиристъ конца XVII и начала XVIII ст., 1896.

Alexander Kraushar — Frank i Frankiści polscy (1726—1816), monografia historyczna, I i II, 1895.

Д. Багалѣй — Опытъ исторіи Харьковскаго университета, I, в. II, 1896.

А. Кирпичниковъ — Очерки по исторіи новой русской литературы, 1896.

С. Петровскій — Семь херсонскихъ архіепископовъ, 1894.

Н. Бѣлозерская — Василій Трофимовичъ Нарѣжный, историко-литературный очеркъ, 1896.

М. З. — Афанасій Васильевичъ Марковичъ, біографическая замѣтка 1896.

Н. Горяевъ — Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка, 1896.

Правнича часопись, Розвідки правничі секциї історично-фільозофічної Наукового Товариства імени Шевченка, річник VI, 1896.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца т. X, 1896.

Записки императорскаго новороссійского университета, т. 61—69, 1894—7.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммисіи, N 24, 1896.

Отчетъ императорской публичной библіотеки на 1893 годъ, 1896.

В. Георгіевскій — Краткое описаніе церковно-историческаго древнехранилища при братствѣ св. князя Александра Невскаго во Владимірской губ., 1895.

Rozprawy Akademii umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom VII, 1895.

Juliusz Roschmann — Die Bevölkerung der Bukowina nach dem Berufe, 1896.

З ТОВАРИСТВА.

Звичайні загальні збори 21 січня (2 лютого) 1897 р.

Виділ Наукового Товариства імени Шевченка, заявивши на надзвичайних загальних зборах 8 н. ст. грудня, що складає свої мандати, не скликав зараз надзвичайних загальних зборів для вибору нового виділу, але з огляду на те, що наближав ся кінець адміністрацийного року, постановив виготовити можливо скоро справозданнє з сього року і предложити його на загальні збори, щоби новий виділ не потрібував сього робити по кілько-тижневім урядованню. Загальні збори скликано на 2 н. с. лютого з таким порядком дневним: 1) справозданнє з діяльности виділу, 2) справозданнє адміністрацийне, 3) внесенє контрольної комісиї, 4) вибір виділу, голови і контрольної комісиї, 5) внесення членів. Членам перед тим розіслано друковане справозданнє з діяльности виділу за час від 1 січня до 31 грудня н. с. 1896 р. і заразом справозданнє з надзвичайних загальних зборів 8 н. с. грудня (Справозданє etc. у Львові 1897, ст. 23). З огляду, що воно не було уміщене в Записках, подаємо тут деякі витяги з справоздання виділу (звістки про збори 8 н. с. грудня подали ми в Записках т. XIV) з деякими доповненнями:

Від початку січня 1896 р. до загальних зборів, що відбулись 4 червня 1896 р. управляв справами Товариства виділ попередній, до якого належали ті самі люди, що й до теперішнього, тільки що на місце п. А. Дольницького увійшов до виділу п. Олександер Борковський.

Виділ, вибраний загальними зборами дня 4 червня 1896 р. управляв отже справами Товариства не цілих 8 місяців, а то від 4 червня 1896 до 2 лютого 1897 р. Склад виділу був такий: головою Товариства вибраним загальними зборами був п. Олександер Барвінський, посол до сойму краєвого і ради державної та совітник ради шкільної краєвої,

заступником голови п. Ісидор Громницький, професор руської ґімназії у Львові, касиером, адміністратором та бібліотекарем п. Кость Паньківський, директор інституту Руського товариства педаґоґічного, секретарем п. Остап Макарушка, заступник учителя в руській ґімназиї у Львові, членами виділу пп. Олександер Борковський, ем. директор ґімназияльний, та Петро Огоновський, професор руської ґімназії у Львові. Заступниками виділових були пп. Др. Володимир Коцовский, професор семінарий учительских у Львові та Іван Копач, заступник учителя в руській ґімназії у Львові. Крім того входили по вимогам статутів до виділу директори наукових секций або їх заступники: проф. Михайло Грушевський, директор секциї історично-фільософічної, проф. Іван Верхратський заступник директора секциї математично-природописної та др. Іван Франко, заступник директора секциї фільольоґічної

Полишивши діяльність наукову секциям, займав ся виділ, як і минувшого року, переважно сторбною адміністрацийною Товариства, однак все з оглядом на його науковий розвій. Тямлячи добре про се, що розвій діяльности наукової зависять і від материальних засобів Товариства, старав ся виділ забезпечити йому доходи двояким способом: 1) приєднаннєм постійних, певних та користних робіт для друкарні, 2) узисканнєм субвенций на цілі наукові від центрального правительства та сойму краєвого. Головними партиями в друкарні окрім ґазет руских — Діла, Батьківщини і Правди, були, в порядку великости замовлень: видавництво книжок шкільних, сойм краєвий, тов. Просьвіта, Педаґоґічне і Дністер. Другим жерелом доходів Товариства були субвенциї на цілі наукові від правительства центрального та сойму краєвого. І так одержало товариство в роцї 1896 від міністерства просьвіти 2000 злр., (така сама сума признана вже її на рік 1897), а від виділу краєвого разом 2500 злр. Голова товариства не лише в міністерство просьвіти вніс письменне прошенє про підвисшеннє субвенциї до 5000 злр. і вставленнє її в буджет, але підніс сю многоважну для Товариства справу в палаті послів, одначе на р. 1897 в буджет запомоги державної не вставлено. Здобуті тим чином кошти обертало Товариство головно на наукові видавництва і свою літературну часопись „Зорю". Більша підмога уділена була ще на виданє Систему австрийского права цивільного пок. Олекс. Огоновского (300 злр.). Згадати-б ще треба, що зі своїх фондів Товариство призначило 50 злр. на памятник Івана Котляревского, що буде здвигнений в Полтаві, та просило осібними письмами і иньші рускі товариства про датки. Крім того дало ще 40 злр. на цїли поставлені в р. 1896. комітетом Шевченкових вечерниць, а то на памятник, стипендию та родину Шевченка. До устроєня вечерниць в память Тараса Шевченка, патрона товариства, подав наш виділ ініцпятиву та запросив

до участи иньші товариства. Відпоручниками виділу нашого Товариства були пр. М. Грушевський і п. К. Паньківський. А відпоручник нашого виділу, пр. М. Грушевський держав з порученя Комітету вступну річ на вечерницях.

Виділ не забував також при нагодах з привітним словом звертатись до пильних працьовників на ниві народній. Свому почесному членови Олександрови Кониському вислав він привіт в 60 роковини уродин, так само післав привіт недавно письменникови-ветеранови Д. Мордовцеви в Петербурзї.

Для оживленя руху письменного між Українцями так російськими як і австрийськими розписав виділ і сего року конкурс на праці для „Зорі". Jury для осуду конкурсових праць зложено з 3 мужів: пп. Борковського, Паньківського і дра В. Щурата. З жалем мусїв приняти виділ до відомости резиґнацию дотеперішного редактора „Зорі" п. Володимира Левицкого (Василя Лукича). Хотяй виділ зложив був письменну подяку п. В. Левицкому, то однак сповнить лише свій обовязок, коли й тут вискаже повне признанє для єго шестилїтної невтомної дїяльности та зложить єму щиру прилюдну подяку. Від нового року перейшла редакция „Зорі" в руки п. Олександра Борковського.

Справоздання з секций містили ся правильно в Записках, всього відбуло ся в році 23 засідань секций і 3 засідання комісиї археоґрафічної.

Накладом товариства вийшли в р. 1896:

1) Записки том: 9, 10, 11, 12, 13, 14.

2) Памятки українсько-руської мови і лїтератури т. I.

3) Етноґрафічний збірник т. II.

4) Правнича часопись, річник VI.

5) Історична Бібліотека том XVIII: Мазепа т. II.

Передруки з наукових видавництв:

М. Грушевський — Розвідки й материяли до історії України-Руси, I.

О. Лотоцький — Соборні крилоси на Україні й Білій Руси в XV—XVI в.

В. Щурат — Слово Данила Заточника.

Др. О. Ч. — Неовіталїзм і його хиби

— Випадок vesaniae melancholicae.

I. Раковский — Причинок до будови пявки лїкарскої.

О. Барвінський — Причинок до історії зносин ціс. Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками.

О. Кониський — Т. Шевченко на першому засланню.

— Т. Шевченко на другому засланню.

— Т. Шевченко під час перебудованя його в Петербурзї (1858—9).

В. Левицкий — Материяли до фізичної термінольоґії, I.
М. Кордуба — Розвідки дра К. Кайндля з етноґрафії руської.
— Перша держава славянска.
Ом. Терлецкий — Політичні події на Галицькій Руси в р. 1340.
— Козаки на Білій Руси в р. 1655—6.
К. Студиньский — Три панеґірики XVII в.
Е. Радакова — Українські козаки на Ладожськім каналї.
Спомини о. Ю. Гладиловича про різню 1846 р.
С. Томашівський — Материяли до істориї Хмельниччини, I.
В. Гнатюк — Лїрницькі пісні, молитви etc. з повіту Бучацького.
Ю. Жаткович — Замітки етноґрафічні з Угорскої Руси.
М. Дикарів — Чорноморські казки й анекдоти.

Заходом ред. „Зорі“ вийшли:

1) Руданського твори II том.
2) Драматичні твори Карпенка Карого.
3) Мария Стуарт, переклад В. Чайченка.
4) Не той став, Ів. Левицького.
5) Задля загального добра, Мих. Коцюбиньского.
6) Per pedes apostolorum, В. Левенка.
7) Пе коптьор, Мих. Коцюбинского.
8) Аристократи, оповідане Залуквича

Незвичайно велику вагу для оживленя руху наукового в Товаристві такого характеру як наше має бібліотека і читальня. Бібліотека, уставлена біля бібліотеки „Просьвіти“, завдяки ревним заходам п. К. Паньківського, вже упорядкована, катальоґ картковий зроблений, реґулямін в порозуміню з товариством Просьвіта уложений, але на читальню ще місця нема.

Ще про одну справу виділу, що лучить ся тісно з науковою діяльностию згадати тут треба. Товариство віднесло ся до австрийського міністерства справ внутрішних в справі порученя секциї історично-фільософічній перекладу нової цивільної процедури на руску мову, і міністерство порішило сю справу прихильно.

В останніх місяцях 1896 р. розбудилось велике заінтересоване серед галицко-рускої публики до нашого Товариства. В роцї 1896 вступило до Товариства 63 нових членів. Доси числить Товариство членів 283.

Справоздане касове за час від 1 січня до 31 грудня 1896 р.

Активи:

1. готівка		9964·65	злр.
2. інвентар		16116·74	„
3. дебітори		8500·00	„
4. наклади		26945·57	„
5. папір		2000·00	„
6. фарба		50·00	„
7. вадиюм		100·00	„
	Разом	63676·96	злр.

Пасиви:

1. кредитори паперу		3810·31	злр.
2. кредитори фарби		629·75	„
3. нафта		62·00	„
	Разом	4502·06	злр.

Маєток Товариства:

В р. 1896	59174·90	злр.
„ „ 1895	49633·71	„
„ „ 1894	36864·98	„
„ „ 1893	25153·15	„
„ „ 1892	22006·03	„
„ „ 1891	13790 04	„

Переходимо до загальних зборів.

Збори розпочали ся рано о год. 10. Членів зібрало ся поважне число львівських і замісцевих, було їх звиш 90. Збори отворив голова О. Барвінський вступною промовою, де представив розвій наукової діяльности Товариства і вкінці заявив, що надалі не може нести обовязків виділового і просить його до виділу не вибирати, одначе запевняв, що й далї радий бути помічним Товариству по силам і спроможности. До проводу зборами запросив проф. М. Грушевського, а сей запросив на секретарів В. Гнатюка і О. Роздольского. З причини, що друковане справозданнє було розіслано членам, збори ухвалили його не читати. Проф. Громницький спростував похибку справоздання в справі залеглостей Діла; декотрі з членів піднесли деякі закиди що до неясностей справоздань, на що було дано пояснення від виділу; на дальше поручено виділови справозданнє з за-

гальних зборів предкладати найблизшим загальним зборам до принятя. Внесеннє — відчитати протокол з попередніх зборів не найшло більшости, тож обмежило ся деякими спростованнями. Між висловленими з поводу справоздання бажаннями занотувати належить бажаннє дра Копюби, щоб виділ публїковав катальоґи бібліотеки, або подавав відомости про нові книжки, які прибувають до бібліотеки.

З поводу справоздания касового, відчитаного К. Паньківським, поставлено проф. Шухевичом внесеннє, аби на далї роблено при справозданню зіставленнє з попереднїм роком.

Комісия контрольна заявила, що рахунки Товариства найшла в цїлковитім порядку. По тім уділено виділови абсолюторию і приступлено до вибору нового виділу. На голову вибрано проф. М. Грушевського 52 голосами, 34 голоси дістав сов. Ол. Барвінський; членами виділу вибрані: проф. І. Громницький, І. Кокорудз, проф. руської ґімназиї у Львові, проф. П. Огоновський, К. Паньківський, Др. Д. Савчак, член виділу краєвого; заступниками: Ю. Левицький і І. Раковський, учителї руської ґімназиї; членами комісиї контрольної: проф. Гр. Врецьона, інжін. О. Ганинчак і проф. В. Тисовський (тіж, що й минулого року).

По оголошенню вибору на голову проф. М. Грушевського, сей останній забрав голос і подякувавши за зроблену йому честь, пояснив своє становище що до Товариства. Він пригадав свою працю в Товаристві почавши від перших початків в нїм наукової роботи і особливо від часу свого приїзду до Львова: вкладав він всї сили в нього, з огляду на велике культурно-громадське значіннє науки взагалї й специяльно для подвигнення нашого народу. Одначе по останнїх подїях мусів він зректи ся всякої роботи в Товаристві, та й поза Товариством годї було братись до якоїсь орґанїзациї наукової при такім настрою в громадї; не хоче він тим робити комусь докорів і ворушити вже минулого, але зазначає, що між самими членами Наукового товариства показалось легковаженнє наукової роботи, готовність жертвовати нею для хвильової полїтичної манїфестациї і орудованнє проти людей, що брали до серця інтереси наукової роботи, несправедливими посуджуваннями; Наукове товариство не може бути ареною полїтики, хоч з яких би похвальних почуть вона виходила. Висока честь бути головою Товариства його не звабляє, для нього важне дальше прямованнє Товариства. Як би мав сей недавній напрям далї істновати, він просить не сподїватись від нього нїякої роботи в Товаристві; просить не приводити його евентуально й до нового виречення. Він все стояв і стоїть при прінципі: Наукове Товариство для науки, виключно. Коли п. члени хотять в сїм напрямі далї Товариство провадити, то він не вирекаєть ся жадних обовязків в Товаристві

і радий трудити ся для піднесення його — во славу і честь українсько-руського народу.

Як би відповідею на се було порученнє виділови предложити зборам проєкт нового статуту, що мав би Товариству улекшити його розвій науковий Поставив се внесеннє проф. Шухевич, і по дискусиї поручено виділови, аби зложив комітет, прибравши на рівно членів, що були на попередніх зборах за і проти проєкту, і в нїм переглянув попередній проєкт, заховуючи прінцип поділу членів відповідно наукової кваліфікациї їх.

Проф. др. Стоцький і крил. Чапельський пояснили, що ті члени, які голосували за Ол. Барвінським на голову, робили се не для того щоб мали що проти М. Грушевського, навпаки — коли п. Барвінський не може бути головою, їх голоси належать п. Грушевському; знаючи рішеннє п. Барвінського — не вступати до виділу, вони хотїли своїм голосованєм висловити своє признаннє за його заслуги для Товариства і оборонити проти несправедливих закидів.

Пос. Романчук і др. Лагодинський заявляють, що вибираючи головою проф. Грушевського, чоловіка далекого від полїтики і відданого виключно науцї, поводили ся бажаннєм поставити Товариство на чисто-науковій основі і усунути всякі підозріння полїтичні.

О. кат. Стефанович поручив виділу видати відозву до Русинів в справі збирання материялів етноґрафічних і старинностей і надсилання їх до Товариства, і дати в тій справі докладні вказівки.

По внесеннях членів проф. Грушевський дав поясненнє що до поставлених внесень і бажань і деякі признав трудними до виконання, при чім члени не обставали при них. По сїм забрав голос, замикаючи збори: висловив признаннє діяльности в Товаристві попереднього голови О. Барвінського, що багато заслужив ся коло перетворення Товариства на наукове і коло заложення перших початків його наукової діяльности, звернувши ся до українських письменників, а ще більш заслуги положив коло здобування материяльних засобів Товариству, при чім бесїдник зазначив, що нїколи за президиї попереднього голови, скільки лише бесїдник міг помітити, буваючи на засїданнях виділу, не вношено в діяльність товариства якоїсь полїтичної сторонничости. На закінченнє він візвав членів аби протягом року помагали приступними для них способами виділови коло розвою і добра Товариства і подякував присутним за участь.

Збори закінчили ся о год. 3.

На засїданню виділу 3 н. с. лютого уконституував ся він, вибравши заступником голови проф. І. Громницького, адмінїстратором і бібліоте-

каром К. Паньківського, секретарем проф. І. Кокорудза. Редакторів видавництв попереднього року потвердив виділ і на сей рік: редактором Записок і Етноґрафічного збірника проф. М. Грушевского, редактором Часописи правничої дра К. Левицького, редактором Зорі О. Борковського, редактором Історичної Бібліотеки О. Барвінського; останній одначе попросив виділ увільнити його від редакторства, тож поручила секция історична редакторство проф. М. Грушевському.